

Magyar Földrajzi Társaság
Societas Geographica Hungarica
1872

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

GEOGRAPHICAL
REVIEW

146. évfolyam, 3. szám

2022

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Földrajzi Társaság tudományos folyóirata

Geographical Review • Geographische Mitteilungen
Bulletin Géographique • Bollettino Geografico • Географические Сообщения

Főszerkesztő / Editor-in-Chief

JENEY LÁSZLÓ

Főszerkesztő helyettesek / Deputy Editors-in-Chief

EGEDY TAMÁS (felelős szerkesztő / Managing editor), BOTTLIK ZSOLT

Szerkesztők / Editors

HORVÁTH GERGELY, PAPP SÁNDOR

CSAPÓ JÁNOS (külkapcsolati menedzser / Manager for internationalisation)

Szerkesztőbizottság / Editorial Board

VEIT BACHMANN (DE), BENEDEK JÓZSEF (RO), DÁVID LÓRÁNT DÉNES,
DOMBAY ISTVÁN (RO), FÁBIÁN SZABOLCS, FODOR GYULA (UA),
GYŐRI RÓBERT, IONEL HAIDU (FR), ILLÉS SÁNDOR, STEVEN JOBBITT (CA),
KOZMA GÁBOR, LÓCZY DÉNES, PETER LUGOSI (UK),
MÉSZÁROS MINUCSÉR (RS), MUCSI LÁSZLÓ, SZABÓ GYÖRGY, TIMCSÁK GÉZA (SK),
TÍMÁR JUDIT, LADISLAV TOLMÁČI (SK), THOMAS M. WILSON (US, IE)

Tudományos Tanácsadó Testület / Scientific Advisory Board

ALEXANDR ARTEMYEV (KZ), MARIUSZ BARCZAK (PL), BARTA GYÖRGYI,
BELUSZKY PÁL, JÜRGEN BREUSTE (AT), BUJDOSÓ ZOLTÁN,
CENTERI CSABA, CSORBA PÉTER, DÖVÉNYI ZOLTÁN, FRISNYÁK SÁNDOR,
GRAŻYNA FURGAŁA-SELEZNIOW (PL), GÁBRIS GYULA, GÁL ZOLTÁN,
GYÖRGY OTILIA (RO), HUFNÁGEL LEVENTE, DORINA CAMELIA ILIEȘ (RO),
KERÉNYI ATTILA, BLAŽ KOMAC (SI), JOANNA KOSMACZEWSKA (PL),
KOVÁCS KATALIN, KOCSIS KÁROLY, KOVÁCS ZOLTÁN, MARI LÁSZLÓ, MEZŐSI GÁBOR,
MICHALKÓ GÁBOR, LADISLAV MURA (SK), PAJTÓKNÉ TARI ILONA, PAP NORBERT,
PAPP-VÁRY ÁRPÁD, MARIA PARADISO (IT), PENKSZA KÁROLY,
SZILÁRD LEHEL POSZET (RO), PROBÁLD FERENC, ANTON VAN ROMPAEY (BE),
MIHAELA SIMA (RO), PARIKSHAT SINGH MANHAS (IN),
SZABÓ JÓZSEF, SZABÓ SZILÁRD, SZILASSI PÉTER, TÓTH GÉZA, TARDY JÁNOS,
VARAJTI KÁROLY, MAREK WIĘCKOWSKI (PL)

A Földrajzi Közleményeket az alábbi adatbázisok indexelik:
Földrajzi Közlemények is abstracted/indexed in: EBSCO Information Services,
Ulrich's Periodicals Directory, Index Copernicus International, Crossref.

Szerkesztőség: 1112 Budapest, Budaörsi út 45. Telefon, fax: (06-1) 309-2683
E-mail: kozlemenyek@foldrajzitariarsag.hu. Honlap: www.foldrajzitariarsag.hu
Az MTA X. Földtudományok Osztályán kiemelt státuszba sorolt folyóirat.

**„MINDENT ELÁRASZT, AMI AZ ÚTJÁBA KERÜL”
– A 2004-ES INDIAI-ÓCEÁNI
FÖLDRENGÉS ÉS SZÖKŐÁR
KATASZTRÓFADIPLOMÁCIAI ELEMZÉSE**

PAPP BENDEGÚZ

„IT FLOODS EVERYTHING IN ITS PATH” – A DISASTER DIPLOMACY ANALYSIS
OF THE 2004 INDIAN OCEAN EARTHQUAKE AND TSUNAMI

Abstract

The 2004 Indian Ocean earthquake and tsunami was the result of a highly complex process that involved the release of enormous amounts of seismic energy. Although the magnitude of neither the earthquake nor the tsunami was unprecedented, due to the size of the affected area, the height above sea level, the size and density of the local population, as well as the unpreparedness of the risk management, the disaster can be identified as the most destructive catastrophe of humanity. The present research examines the events of the 2004 tsunami in the context of Southeast Asian disaster diplomacy. The methodological framework of the study is the complex adaptive system (CAS) method, which is applied in the analysis of complex adaptive systems through four properties and three mechanisms. Among the variables of the CAS method, the property of diversity as well as the mechanism of building blocks determined regional cooperation. The natural disaster of 2004 demonstrates well that the member states of the Association of Southeast Nations are capable of disaster cooperation despite the unsuccessful protection measures.

Keywords: disaster diplomacy, 2004 earthquake and tsunami, Indian Ocean, CAS method, Indonesia

Bevezetés

2004 Karácsonyán több ezer európai és amerikai turista érkezett Thaiföld, Srí Lanka és Indonézia üdülőövezeteibe, hogy trópusi környezetben tölthessék el az ünnepeket. Azonban Karácsony másnapján, december 26-án óriási csapás sújtotta a strandokon és a turistaövezetekben tartózkodókat: reggel 7:59-kor egy 9,1 magnitúdójú földrengés rázta meg az Indiai-óceánt, hatalmas vízoszlopot zúdítva a régióra. Ez a szökőár a modern történelem legtöbb halálos áldozatot követelő eseménye volt, néhány óra alatt 230 000-nél is több ember veszítette életét. A szökőár monumentalitását jól mutatja, hogy órákkal később a hullámok elérték az epicentrumtól több mint 9000 km-re fekvő Dél-Afrikát további közvetlen halálos áldozatokat szedve (Roos, D. 2018).

A jelen írás egy katasztrófadiplomáciai elemzés. Ez a meglehetősen új tudományág (PAPP, B.–PAL, I. 2021) a katasztrófák nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt hatásait vizsgálja (KELMAN, I. 2012). Fő tudományos tétele szerint egy-egy természeti csapás rendkívüli mértékben befolyásolja az érintett államok belső, valamint két- és többoldalú kapcsolatait. A jelen kutatás vizsgálatához a szerző a délkelet-ázsiai régiót, azon belül is a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetségét választotta. A szervezet angol neve Association of Southeast Asian Nations (ASEAN). A tömörülés tagjai: Brunei, Fülöp-szigetek, Indonézia, Kambodzsa, Laosz, Malajzia, Mianmar, Szingapúr, Thaiföld, Vietnám. A tanulmány a délkelet-ázsiai regionális együttműködés alatt csak és kizárólag az ASEAN kooperációt tárgyalja, mivel ez a legjelentősebb regionális tömörülés, illetve

katasztrófavédelmi hatásköre is majdnem lefedi a régiót. Így egy regionális szervezet dinamikus változását veszi górcső alá.

A 2004-es esemény rendkívüli mértékben meghatározta a katasztrófatudományi kutatásokat. Rögtön a csapás után ugrásszerűen megnövekedett a cunamikutatás teljesítménye (CHIU, W. – HO, Y. 2007), és a mai napig előkelő helyen szerepel a katasztrófatudományi elemzések között (MULLIGAN, M. 2013; PANG, Q. – BISR, M. – MALOLE, Y. 2018; KOUDELA P. 2018; COSGRAVE, J. 2007). Továbbá a katasztrófadiplomáciai elemzések is előszeretettel nyúlnak a 2004-es eseményekhez, többnyire egy-egy ország belpolitikai hatásait vagy két állam kapcsolatát vizsgálva (CARLIN, R. – LOVE, G. – ZECHMEISTER, E. 2014; ENIA, J. 2008; GAILLARD, J. – CLAVÉ, E. – KELMAN, I. 2008; KELMAN, I. 2005). Ugyanakkor olyan katasztrófadiplomáciai elemzés, amely az egész délkelet-ázsiai régióra kiterjedne, még nem készült az esemény vonatkozásában. A hazai tudományos körökben is kevés publikáció született a 2004-es események kapcsán: csupán néhány elemzés tanulmányozta a földrengést és a katasztrófa kezelését (KUGLER Zs. – BARSÍ Á. 2005; VARGA P. 2006), illetve más szerzők csak példaként hozzák fel a történéseket (KUGLER Zs. 2005; BÁRDOSSY Gy. 2006; KISS T. – HORVÁTH G. 2004; SZABÓ J. 2006).

A tanulmány először az alkalmazott módszertani keretrendszert részletezi, a metódikát megalapozó tudományelméleti keretet, a katasztrófadiplomáciai elemzés alapját, a komplex adaptív rendszer (complex adaptive system; CAS) módszerét, valamint az esettanulmány felépítését. Ezután következik az események ismertetése, a katasztrófa körülményei, illetve annak kezelése. A katasztrófadiplomáciai elemzés fejezetében a CAS-módszertan változói szerint felosztott elemzés olvasható. Végül a tanulmány összefoglalja a fontosabb pontokat és levonja a következtetéseket.

Módszertan

A katasztrófadiplomáciai módszertan problematikája

A katasztrófadiplomácia új diszciplína lévén több összefoglaló elméleti munkán nyugszik (DAHLBERG, R. et al. 2016; KELMAN, I. 2007a; MUSTAFA, D. 2004; NELSON, T. 2010; PELLING, M. 2003; PELLING, M. – DILL, K. 2010). Ezt az elméleti alapot néhány esettanulmány erősíti, amelyek esemény (GAILLARD, J. – CLAVÉ, E. – KELMAN, I. 2008; KELMAN, I. 2007b), terület (GLANTZ, M. 1976; MAVROGENIS, S. – KELMAN, I. 2013; PETZ, D. 2014), illetve egyéb (FIELD, J. – KELMAN, I. 2018; WHITTAKER, C. et al. 2018) szempont szerint elemzik a tudományág egy részterületét. Ami a katasztrófadiplomáciai módszertant illeti, az egységes keret kidolgozására csupán néhány kísérlet történt (COMFORT, L. 2000; KELMAN, I. 2012), és jelenleg sincs egységes, általánosan elfogadott metodológia.

Jelen kutatás egy kvalitatív elemzési technikát, esettanulmányt alkalmaz, ezt az empiriát köti össze egy formális módszerrel, a komplex adaptív rendszerekkel. A CAS társadalomtudományi metódus HOLLAND, J. (1995) nevéhez fűződik, és alapvetően bármilyen összetett rendszer (pl.: szervezet, emberi csoportok stb.) vizsgálatánál alkalmazható, mind a természet- és társadalomtudományokban, a gazdaságtanban és az informatikában is. A már létező keretrendszert COMFORT, L. (2000) adaptálta a katasztrófadiplomácia számára, illetve KELMAN, L. (2012) bővítette ki további szempontokkal. A fogalmi modell fókuszpontja a társadalmi, gazdasági és politikai állapotok közötti átmenet, illetve a folyamatos változás tényére koncentrálni. Felismeri, hogy a társadalmi rendszerek különböző szinteken mind összefüggenek a környezettel való folyamatos kölcsönhatás, az állandó tanulás és fejlődés miatt.

A CAS-módszer szakirodalmi alapvetően két fő problémakörrel foglalkozik: (1) az általános komplex rendszerek körülményeivel és (2) a működést meghatározó tulajdonságokkal és mechanizmusokkal (COMFORT, L. 2000, 280). Az adaptált modellnek négy tulajdonságát (non-linearitás, diverzitás, flow, aggregáció) és három mechanizmusát (társítás, belső modell, építőelemek) különbözteti meg. Ezeknek a terminusoknak, mivel a katasztrófadiplomácia szakkifejezései még meglehetősen újak, nem létezik magyar fordításuk. A későbbi félreértések elkerülése végett a szerző csak néhány esetben fordította a kifejezéseket, inkább magyarítást végzett. Ezekben az esetekben vagy lefordíthatatlan az angol szakszó (pl.: flow) vagy a fordítással összekeverhető lenne más, már létező magyar kifejezés esetén.

Alább olvashatók a CAS-keretrendszerben nevesített tulajdonságok. A *non-linearitás* mint első tulajdonság egy olyan jelenséget jelöl, ahol a rendszer működése során apró változtatások következményei nagyban eltérnek egymástól az idő során. A rendszer alkotóelemei, apró egységei összetett befolyásolják a rendszer egészét (COMFORT, L. 2000, 282). Erre jó példa, ha egyetlen személy észreveszi a szökőár előjeleit (apró alkotóelem), amelynek köszönhetően egy egész partszakaszt lehet idejében figyelmeztetni és kiűrtetni, és esetlegesen több ezer emberéletet megmenteni (következmény). Erre az esetre példa a jelenleg is tárgyalt eset, ahol Srí Lankán egy tízéves brit kislány a földrajzórán tanultak miatt percekkel korábban felismerte a csapás közeledtét (CHAPMAN, C. 2005). A *non-linearitás* bizonyos szintig mindig jelen van katasztrófaeseményeknél, mivel mind a természeti tényezők, mind a résztvevők – érintettek, áldozatok – kiszámíthatatlanul működnek ebben a komplex rendszerben.

A *diverzitás* mint sokszínűség jelentése, hogy hasonló tulajdonságokkal rendelkező egyének vagy egységek ugyanarra a hatásra különböző módon reagálnak, ezzel új folyamatokat indítanak el (COMFORT, L. 2000, 282). A katasztrófadiplomáciában ez a tulajdonképpeni szereplőket jelöli, vagyis a diplomátákat, politikusokat, nemzetközi szervezeteket, civil szervezeteket, a médiát, magánszektor és egyéb szereplőket (KELMAN, I. 2012, 78). A *diverzitás* szintén minden katasztrófaeseménynél jelen van, ugyanis ugyanaz az esemény teljesen különböző módon és mértékben érinti az egyéneket, közösségeket, társadalmi élettereket és a gazdasági berendezkedést. Jelen kutatásnál ez a feltételezés fokozottan igaz, mivel a tíz ASEAN-tagállamot szükségszerűen teljesen eltérően érinti ugyanaz a katasztrófaesemény, illetve az államok feltételezhetően teljesen eltérően reagálnak rá.

A *flow* a harmadik tulajdonság, amely szerint az akciók, anyagok, eszmék és emberek azonos közegben való áramlása katalizátorként működik a független egyének között (COMFORT, L. 2000, 282). Anyagáramlás akkor történik, amikor segélyszállítmány érkezik a katasztrófasújtott területre és információáramlás a közösségi médiában, e-mailben, telefonon vagy hagyományos postán küldött dokumentumokban lehető fel (KELMAN, I. 2012, 79). A fentiekből sejthető, hogy az összes katasztrófaeseménynél fellelhető ez a fajta áramlás, pusztán annak mértékében lelhető fel különbség.

Az *aggregáció*, azaz felhalmozódás az egyének azon képességét mutatja, amikor a közös cél érdekében visszatérő mintázatok szerint lépnek egymással kapcsolatba (COMFORT, L. 2000, 281). Jó példák erre a különböző katasztrófavédelmi keretrendszerek, vagyis amikor egy-egy szervezet (pl.: ENSZ) egy megadott protokoll szerint koordinálja a segélyezést, és a különböző államok ezt a csatornát felhasználva vesznek részt a katasztrófadiplomáciában. Az *aggregáció* tehát a nemzetközi katasztrófavédelem platformját jelenti.

A CAS keretrendszerben nevesített mechanizmusok a következők. A *társítás* mint mechanizmus a segítséget igénylő és biztosító egységek összekötését jelenti (COMFORT, L.

2000, 282). Ez elhárításnál a műszaki mentést végző csapatok összekapcsolása a kárhelyszínnel, ahol a szakértelmüket használva részt tudnak venni a műveletben. Nemzetközi kapcsolatokban a hasonló érdekeket kereső államok összekötését is jelenti a társítás (KELMAN, I. 2012, 79).

A *belső modell* a közös előfeltevésekre utal, amely a rendszer alrendszerei vagy alkotórészei közötti interakciót befolyásolja (COMFORT, L. 2000, 283). Ez a katasztrófadiplomáciában két olyan kormányra vonatkozatható, amelyek ideológiája, külpolitikai elképzelése vagy a harmadik fél iránti magatartása hasonló (KELMAN, I. 2012, 79).

Az utolsó mechanizmus az *építőelemek*. Ezek a rendszer azon egységei, amelyek használatával létrehozzák a visszatérő interakciók komplex rendszerét, mint pl.: a kommunikációs lépéseket (COMFORT, L. 2000, 283). Katasztrófadiplomáciában ezek az alkotóelemek lehetnek a katasztrófavédelemben használt egységek (pl.: meteorológiai állomások), illetve a diplomáciában használt platformok (pl.: hivatalos fórumok, bármi, ami információt küld, továbbít vagy fogad). Az *építőelemek* mechanizmusa nem pusztán a konkrét egységeket, hanem azok mozgósítását jelenti. Mivel ilyen, a katasztrófavédelmet és diplomáciát elősegítő közegek mindig az államok rendelkezésére állnak, a mechanizmus azok aktivizálásában vagy annak hiányában figyelhető meg (MAVROGENIS, S. – KELMAN, I. 2013).

Természetesen a CAS-módszer alkalmazásának is számos korlátja van, amely a kutatási eredmény izolálását, az ok-okozati összefüggések megállapítását nehezíti meg. Az egyéni érdekek, a politikusok és végrehajtók egyéni szándéka és érdekei nagyban befolyásolják a katasztrófadiplomáciát, és ez gyakorlatilag egy kimutathatatlan és elemezhetetlen jelenség. Viszont a módszer legnagyobb problémáját maguk az elemzési szempontok jelentik: a négy tulajdonság és a három mechanizmus. Ezek fizikai rendszerben vagy kimutathatók vagy nem, viszont nemzetközi kapcsolatokban állandóan jelen vannak, csak a mennyiségük és a minőségük változik (KELMAN, I. 2012, 79–82). A leírt esetben így mindig megfigyelhető valamilyen szintű jelenlét, és annak egyéb tényezői határozzák meg a kutatási eredményt.

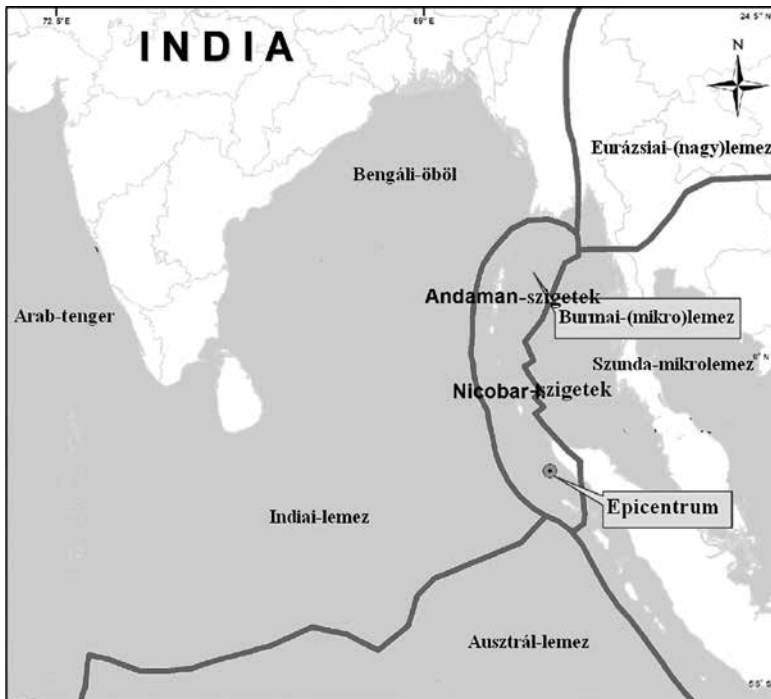
Eredmények

Az esemény körülményei

Délkelet-Ázsia egyedülálló a világon abban az értelemben, hogy négy nagy és több kisebb tektonikus lemez határán helyezkedik el. Délkelet-Ázsia része az úgynevezett Tűzgyűrűnek, amely az ázsiai-csendes-óceáni terület leginkább földrengésveszélyeztetett partvidékét jelöli, ennek is köszönhető a földrengések kiugróan nagy száma a világ többi részéhez képest. A 2004-es földrengést egy nagy lemez, az Indiai-, illetve egy kisebb mikrolemez, a Burmai-lemez vetődése, összeütközése okozta (*1. ábra*).

A tektonikai lemezek elhelyezkedéséből adódó veszélyeztetettséget tovább növeli a magas népességszám és annak egyenlőtlen eloszlása (HORVÁTH G. 1995). A földrengés Délkelet-Ázsia nyugati részén pattant ki, ahol a régió legsűrűbben lakott területei találhatók (PAPP, B. 2022). Az említett térség a magas lakosságszáma mellett európaiak által sűrűn látogatott üdülőövezetek, mind Indonézia, mind Thaiföld partvidéke évente sokmillió turistát vonz. A jelentősebb megapoliszok (pl.: Jakarta, Bangkok stb.) nem az Indiai-óceán partvidékén találhatók, a cunami által érintett térség főként nyaralók által látogatott.

2004. december 26-i földrengéssel kapcsolatban történt utólagos geológiai mérések alapján arra következtethetünk, hogy egy 1200 kilométer hosszú vonalon mozdultak el

1. ábra A földrengés epicentruma a délkelet-ázsiai tektonikai lemezekkel.

A szerző szerkesztése PRERNA et al. (2015, 705) alapján

Figure 1 The epicentre of the earthquake with tectonic plates.

Edited by the author based on PRERNA et al (2015, 705)

a lemezek, és e vetődés átlagos mértéke feltehetően a 15 métert is meghaladta (LEVY, G. é. n.). A pillanatok alatt lezajlott első elmozdulások sorozata – amely aztán 10 hosszú percen át folytatódott – a vizet óriási sebességgel lökte meg felfelé, a legmagasabb hullámok így a 30 méteres magasságot is meghaladták. Az első hullámok 25 perccel a földrengés után érték el az indonéz partokat, míg két órával később már Thaiföld strandjainál pusztítottak. (SZ. N. 2008). A rengés ereje óriási volt, még Alaszkában is megfigyeltek az Indiai-óceán alatti vetődéssel összefüggő kisebb utóregéseket (WEST, M. 2005).

A földrengés jelentősen érezhető volt Szumátra északi részén, valamint az indiai Andamán- és Nicobar-szigeteken, azaz a törésvonal mentén. A legerősebb rengés a Szumátra partjainál található Simuelue-szigeten történt, ahol állítólag az embereket a földre vetette a rengési energia, és számos modern technológiával készült épület is összeomlott. A szárazföldi részen földcsuszamlások történtek a Barisan-hegységben, és több épület megsérült Takaptuanban, Medan és Aceh tartomány nagyobb városaiban. A másik gócpont a thaiföldi partvidék volt: számos népszerű turisztikai üdülőhely, például Khao Lak és Koh Phi Phi, jelentős károkat szenvedett, a környéken nyaraló turisták között több ezres nagyságrendű volt a halálos áldozatok száma. A szökőár megsemmisítette az olyan fizikai infrastruktúrát, mint például utakat, kórházakat, iskolákat és hidakat. Az olyan alapvető szolgáltatások, mint az egészségügy és az oktatás, is teljesen leállt. Az emberi és anyagi károkon túl a közmorál is jelentősen romlott: az eseményt követő időszakban a helyiek fertőző betegségek kitérésére számítottak, így a helyi lakosság rendkívüli módon félt a holttestek óriási mennyisége miatt (POMONIS, A. et al. é. n.).

TRIOV, V. et al. (2005) modellezése alapján a szökőár irányát két fő tényező befolyásolta: a kiindulási terület koncentrált elrendezése és az óceáni hátság hullámvezető szerkezete. A kontinentális talapzat hullámvezetőként működött: a modellezés alapján felelős volt az árhullámok part menti terjedéséért, valamint a Dél- és Észak-Amerika partjainál megfigyelt elhúzódo, visszatérő utóáradásokért. A kezdeti tengerfenék hosszú és keskeny torzulása generálta a legnagyobb amplitúdójú, keresztirányú hullámokat, míg párhuzamos irányban kisebb hullámok terjedtek.

Az első műszeres méréseket körülbelül 3 órával a földrengés után jelentették a Kókusz-szigeteknél, az epicentrumtól körülbelül 1700 km-re található állomásról. Az innen származó adatok először egy 30 cm magas hullámot mutattak, amelyet egy elhúzódo vízszint-ingadozás követett 53 cm-es amplitúdóval. Az epicentrumtól hasonló távolságra lévő indiai és Srí Lanka-i helyszínekről származó mérési adatok és felfutási eredmények esetében a kókusz-szigeteki értékekhez képest majdnem tízszeres amplitúdót figyeltek meg. Az Indiai-óceán körüli egyéb állomások adatai körülbelül 0,5 m és 3 m között mozogtak, ezen értékek nem mutattak összefüggést a hullám magassága és az epicentrumtól való távolság között (TRIOV, V. et al. 2005). Hasonlóképpen a tengeren mért hullámmagasságok nem feltétlenül korreláltak az állomás közelében lévő szárazföldi elöntés (felfutás) magasságával. A jelentős elöntéssel sújtott területekről rendelkezésre álló néhány mérés azt mutatta, hogy a vízszint 2–5-ször alacsonyabb volt, mint a térségben mért szárazföldi felfutás értéke. A mért adatok közötti eltérés megnehezíti a szökőár valódi magasságának meghatározását, továbbá az Indiai-óceán térségében sok műszer megsemmisült (pl. Thaiföld) vagy meghibásodott (pl. Srí Lanka fővárosa, Colombo), így előfordulhat, hogy a legnagyobb amplitúdókat nem is rögzítették (MELBOURNE, R. N. 2005).

Az 1. táblázat a 2004-es földrengés és cunami által emberéletben és gazdasági tekintetben okozott kárt mutatja az ASEAN-tagországok között. Elsőre látható, hogy első sorban Indonéziát, illetve Thaiföldet, kisebb mértékben Malajziát és Mianmart érintette a katasztrófa. Más tagállamok – mint például Kambodzsa vagy Szingapúr – nem jelentettek releváns áldozatot vagy gazdasági veszteséget.

1. táblázat – Table 1

A 2004-es indiai-óceáni cunami emberi és gazdasági veszteségei az ASEAN-tagországokban.

Készítette a szerző a Katasztrófaepidemiológiai Kutatóközpont jelentése (CRED é. n.) és a Nemzetközi Katasztrófa-adatbázis adatai (GUHA-SAPIR, D. és tsai. é. n.) alapján

Human and economic losses of the 2004 Indian Ocean Tsunami among ASEAN Member States.

Created by the author based on the report of Centre for Research on the Epidemiology of Disasters (CRED é. n.)

and data from the International Disaster Database (GUHA-SAPIR, D. és tsai. é. n.)

Ország	Halott (fő)	Eltűnt (később halottnak nyilvánított)	Érintett (fő)	Gazdasági kár (millió USD)
Indonézia	165 708	37 063	532 898	4451
Thaiföld	8345	2932	67 007	1000
Malajzia	80	12	5063	500
Mianmar	71	10	15 700	500
Összesen	174 204	40 017	620 668	6451

Ezen kívül feltűnhet az adatok feltételezhető megbízhatatlansága. A katasztrófastatisztika adatgyűjtési és módszertani okokból fakadó problémái miatt a káradatokat távol-ságtatrással kell kezelni, ezekre alapozva csupán a veszteségek nagyságrendje állapítható meg. A 2004-es cunami gazdasági kárra vonatkozó elemeinél láthatjuk, hogy a változók majdnem mind kerek értéket mutatnak: valószínűsíthetően ezek pusztán becült számok, mivel a pontos kárt lehetetlen kiszámolni egy ekkora mértékű katasztrófánál. Továbbá a mianmari adatok megbízhatósága is felvet néhány kérdést. Bár az állam 71 halottat közölt, a független média 90 körüli esettel számolt, az országban működő szervezetek pedig 600-on felüli áldozatot jelentettek (INBARAJ, S. 2005). Így kizárólag az állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy a cunami pusztítása óriási mértékű volt, a szökőár a modern Délkelet-Ázsia legnagyobb megakatasztrófájává eszkalálódott.

Katasztrófakezelés

A katasztrófavédelem megelőzési fázisánál mindenképpen megemlítendő a regionális veszélyhelyzet-kezelés jogi szintje. Az ASEAN tekintetében katasztrófavédelmi együttműködés jogszabályi kerete 1976-ig, a Természeti Katasztrófákról és a Kölcsönös Segítségnyújtásáról Szóló Nyilatkozat (ASEAN 1976) elfogadásáig nyúlik vissza, valójában semmiféle tényleges veszélyhelyzet-kezelési együttműködés nem történt a régióban. Mindössze három héttel a nagy cunami előtt az ASEAN-tagállamok katasztrófavédelemért felelős miniszterei elkötelezték magukat egy, a katasztrófavédelmi együttműködést részletező egyezmény kiadása mellett. Ong Keng Yong, az ASEAN akkori főtitkára szerint ez regionális veszélyhelyzet-kezelési struktúrák, mechanizmusok, stratégiák és egyéb műveletek részleteit tartalmazta volna (YONG, O. 2005).

Ebből a jelenségből jól látszik a felkészületlenség, ami a védekezésben, illetve annak hiányában nyilvánult meg. Az ASEAN regionális katasztrófavédelmi együttműködése kudarcra volt ítélve 2004-ben, az államok nem voltak képesek egy ilyen szintű megakatasztrófát kezelni (ALLES, D. 2012, 157). Ugyanis sem jogszabályi keret, sem regionális szervezet, sem egyéb mechanizmus nem tudta volna megalapozni a közös védekezést. Mindeközben az ASEAN-kommunikáció teljesen más képet mutatott a szerveződés tevékenységéről.

Yong főtitkár szerint a tagállamok, nemzetközi szervezetek és a magánszektor is elképesztő lelkesedéssel reagált az eseményekre, rendkívüli szolidaritást mutattak az érintettek felé. Sőt, állítása szerint az ASEAN-országok óriási felelősséget vállaltak saját szomszédjaik megsegítésében, még a katasztrófa által sújtott államok is kivették részüket a humanitárius segélyezésben (YONG, O. 2005). Ennek ellenére a cunami utáni nemzetközi együttműködésről kifejezetten szűkös információforrás áll a rendelkezésünkre: sem az államok dokumentumaiban, sem a médiában nem találunk megbízható adatokat az esemény utáni közvetlen időszakot illetően (GENTNER, H. 2006). A 2004-es évről szóló ASEAN-jelentésben (ASEAN 2005b) az eseményt meg sem említik, csupán a 2005. július 29-i ASEAN Regionális Fórum (ASEAN Regional Forum; ARF) ülésén (ASEAN 2006, 157–66) tesznek rá egy távoli utalást. Az ASEAN-dokumentumokban tehát a cunami tényét sem említik meg, nemhogy a védekezéssel kapcsolatos adatokat. Az ARF egyébként jóval tágabb kört – összesen 27 országot – ölel fel, nem csupán a 10 ASEAN-tagot. Ugyanakkor a fórum alapvetően egy ASEAN-központú kommunikációs platform, így biztonságértelmezése, konfliktuskezelése nem lép túl az ASEAN szabta kereteken.

Az együttműködés során számos probléma felmerült, ezeket SHIGEKATSU, K. (2006) az alábbi négy pontban összegezte: (1) a különböző országok mentőcsapatainak és tevékenységének koordinációs problémái; (2) a katasztrófa által sújtott országok kormányzati problémái, amelyek ellehetetlenítették a csapatok összehangolását; (3) az újjáépítés

lassú üteme; (4) az ASEAN és az ARF megközelítése a biztonságot érintő kérdésekben. Azonban ARUMBINANG, M. (2016) tapintott rá a védekezés legnagyobb gyengeségére: az ASEAN-tagállamok féltették saját szuverenitásukat, és ez a nemzetközi kooperáció korlátozottságában nyilvánult meg.

Mianmar (GENTNER, H. 2006, 6) és Thaiföld (SHIGEKATSU, K. 2006, 44) visszautasította a nemzetközi közösség segítségét, állításuk szerint egyedül is képesek voltak megküzdeni a természeti csapás okozta helyzettel. Malajzia – bár enyhébb mértékben – szintén érintett volt, inkább segélyezőként lépett fel a katasztrófa után. Ugyan nem utasította el a felajánlásokat, de nem is élt velük: meglévő erőforrásaival a többi tagállam támogatását látta el (AHMADUN, F. – WONG, M. – SAID, A. 2020). A tagállamok közül így egyedül Indonézia fogadta el a nemzetközi közösség támogatását, alább ennek részletezése következik.

A 2. táblázatban látható, hogy az ASEAN-tagállamok közül csupán Brunei, Malajzia és Szingapúr küldött felajánlást Indonézia részére, amelyek többsége katonai jellegű segítségnyújtásban nyilvánult meg. Habár nem az ASEAN-hoz kapcsolódik, de érdekes megjegyezni, hogy a cunami után a magyar kormány mentőcsapatokat küldött a Srí Lankára (MUHORAY A. – TEKNŐS L. 2015, 63), illetve magyar adományokból egy falu is felépült a szigetországban.

2. táblázat – Table 2

Az Indonézia részére küldött segélyek országok szerinti megoszlása a 2004-es cunami után, a pénzbeli segélyezés kivételével. A szerző szerkesztése SHIGEKATSU (2006, 43) alapján, szürke kiemeléssel az ASEAN-tagállamok szerepelnek
Distribution of aid sent to Indonesia by country after the 2004 tsunami, excluding monetary aid. Edited by the author based on SHIGEKATSU (2006, 43). The ASEAN member states are highlighted in gray

Küldő ország	Tengeri hajó (darab)	Helikopter (darab)	Repülőgép (darab)	Egyéb segítség
Brunei		2	1	tábori kórház
Malajzia	1	2	2	orvosi és műszaki mentőcsapat
Szingapúr	2	8	5	orvosi és műszaki mentőcsapat, légiforgalmi koordináció
Ausztrália és Uj-Zéland	1	6	10	tábori kórház, műszaki mentőcsapat, légiforgalmi koordináció
Franciaország és Svájc	2	16	2	orvosi csapat
Németország	1	2		tábori kórház
India	2	1		
Japán	3	6	1	orvosi csapat
Dél-Korea	1			
Mexikó	3			
Hollandia			1	tábori kórház és légiforgalmi koordinálás
Norvégia			2	
Pakisztán				tábori kórház és műszaki mentőcsapat
Oroszország			4	tábori kórház
Nagy-Britannia	1		3	
Spanyolország	1	2	3	

Malajzia és Szingapúr bevette továbbá speciális mentőcsapatait, amelyek nehéz kutató-mentő feladatrendszerre vannak kiképezve, tehát pont az ilyen katasztrófatípusokra alkalmazhatók. Érdekes, hogy más szomszédos ország nem vett részt a katasztrófavédelmi együttműködésben, holott Indonézia készséggel elfogadta a segítséget még katonai jellegű támogatás esetén is.

Ami a pénzbeli segélyezést illeti, nem állnak rendelkezésre külön, országokra lebontott adatok a forráselosztást illetően. GENTNER, H. (2006, 6) szerint a nemzetközi közösség összesen 4 milliárd USD-t ajánlott fel az érintett országoknak, azonban ezen összeg nagy része 2005 elejéig sem érkezett meg az érintett országokhoz, sem valamely nemzetközi szervezethez. Az ASEAN-államok közül Brunei (5 millió USD) és Szingapúr (3 millió USD) pénzben is hozzájárult a védekezéshez. Ezen kívül a világ egészéről rengeteg magánfelajánlás érkezett, amelyek az összes segély több, mint 60%-át tették ki (SHIGEKATSU, J. 2006, 40). Mivel a források megbízhatatlansága miatt a számokat óvatosan kell kezelni, biztosan csupán annyi fogalmazható meg, hogy a pénzbeli segélyezésben sem látható a regionális összefogás, az országok inkább betagozódtak a nemzetközi kooperációba.

2005 januárjában az ENSZ Humanitárius Ügyek Koordinációs Hivatala (United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs; OCHA) bejelentette, hogy a beavatkozás fázisa befejeződött, februárban már az utolsó külföldi katona is elhagyta az érintett területeket, így Indonéziát is (SHIGEKATSU, J. 2006, 45). Az ASEAN által januárban szervezett fórum egyesítette a nemzetközi közösséget, illetve megbízta az ENSZ-t, hogy menedzselje a felajánlott humanitárius segélyt. Malajzia – a régióban elsőként – megemlítette egy cunami-előrejelző rendszer szükségességét, hogy a későbbiekben megakadályozzák az ilyen események bekövetkezését. Az ASEAN-tagállamok egy közös nyilatkozatban deklarálták a katasztrófavédelmi összefogás szükségességét, mivel úgy látták, a helyreállítás külön-külön meghaladja a tagállamok képességeit. Továbbá kijelentették, hogy a nemzetközi közösség részeként kívánnak együttműködni, ezzel kérve annak támogatását is (ASEAN 2005c).

A legközelebbi ARF-ülésre 2005. július 19-én került sor a laoszi fővárosban, Vientianében. Itt a tagállamok megegyeztek egy regionális katasztrófavédelmi központ kialakításában, amelyet később, 2009-ben valóban megalapítottak (az AHA Centre jelenleg is a regionális katasztrófavédelem végrehajtószervezeteként működik). Sőt, a már említett cunami-előrejelző rendszer is kiépítésre került a következő években (YONG, O. 2005). Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a rendszer 2012 óta nem a szökőárral kapcsolatos méréseket jelzi, csupán a szeizmikus aktivitást. Ez fontos különbség, ugyanis így a vulkanikus eredetű cunamik előrejelzése lehetetlenné válik, amire példa az Anak Krakatau kitörése által okozott hullám. Ez az esemény 2018-ban a riasztás hiánya miatt többszáz halottat követelt (GRIFFITHS, J. 2018; YE, L. et al. 2020).

Mindenesetre, bár a katasztrófa elleni védekezés szükségességét tárgyalják, a 2004-es cunami említés szintjén sem került elő a dokumentumban (ASEAN 2006, 157–66). Ugyanakkor a későbbi veszélyhelyzet-kezeléssel kapcsolatos jelentésekben a 2004-es katasztrófa felmerült mint múltbéli súlyos esemény. Ilyen referencia az „Egy ASEAN, egy válasz” dokumentuma (ASEAN 2016, 11) és a januári konferencián, illetve a júliusi ARF találkozón megfogalmazott első regionális katasztrófaelhárítási stratégia, az AADMER (ASEAN 2005a).

A fentiekből tehát láthatjuk, hogy a nemzetközi katasztrófavédelmi tevékenységben az ASEAN-tagállamok kevésbé vettek részt, a tényleges munka a nemzetközi közösség, az ENSZ, illetve az ENSZ-t képviselő Amerikai Egyesült Államokra hárult (GENTNER, H. 2006, 6). A tagállamok közül csupán Brunei, Malajzia és Szingapúr vett részt a kooperációban, miközben Mianmar és Thaiföld a segítséget is határozottan elutasította. A szö-

vetség így inkább a katasztrófa utáni tárgyalások és konferenciák szervezésében vett részt. Mindenesetre a szerveződés jelentéseiben, kommunikációjában (YONG, O. 2005) azt állította, sikeresen megvalósította a közös védekezést.

Katasztrófadiplomáciai elemzés

A 2004-es cunami egy meglehetősen furcsa helyzetben érte el a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetségét. A politikai kooperáció egy konfliktusokban bővelkedő, diplomáciai szempontból többé-kevésbé sikeres korszakot zárhatott le a 90-es évek végére: túl az első évtizedein végre a tagállamok között tudhatta a konfliktusokban bővelkedő Indokínai-félsziget államait – Kambodzsát, Laoszt, Vietnámot – és Mianmart is. A tömörülésnek szüksége volt egy nagy reformra, amely meghatározta volna a kibővült szervezet jövőjét a továbbiakban. Az 1997–98-as ázsiai pénzügyi és gazdasági válság az egész térséget, azon belül is főleg Indonéziát, Thaiföldet és a Fülöp-szigeteket érintette. Indonéziában az 1960-as évek végétől diktátorként regnáló Suharto elnök bukását eredményezte. Azonban az ASEAN új irányát nem sikerült meghatározni a nagy délkelet-ázsiai pénzügyi válságot követően sem, a régiót inkább az instabilitás és a kiútkeresés jellemezte a 2004 előtti években.

Ennek a bizonytalan helyzetnek a közepén pattant ki egy olyan földrengés Szumátra partjainál, amelynek kezelésére a fejlettebb államok sem lettek volna felkészülve. Az ASEAN életében a katasztrófavédelem ekkor nem számított elsődleges kérdésnek: bár létezett egy kezdetleges vízió az 1976-os Természeti Katasztrófákról és a Kölcsönös Segítségnyújtásáról Szóló Nyilatkozat (ASEAN 1976) révén, a cunamiig nem történt tényleges előrelépés a regionális katasztrófavédelem fejlesztésének ügyében. A tíz ország közötti regionális katasztrófavédelmi kapcsolatok tehát meglehetősen kezdetlegesek voltak, és a szerveződés egy laza szerkezetű, nehezen meghatározható keretben működött a szökőár idején. Jelen fejezet a cunamira adott válaszokat elemezi a CAS-módszer négy tulajdonságának és három mechanizmusának kontextusában.

Amint arra a módszertani fejezet is kitért, a *non-linearitás* tulajdonsága minden katasztrófaeseménynél megtalálható, mivel az egyes szereplők döntései nagyban befolyásolják a katasztrófaesemény kezelésének egész folyamatát. A 2004-es cunaminál azonban ez a feltételezésekkel ellentétben csak korlátozott mértékben volt megfigyelhető: a csapásra adott válaszok esetlegesek voltak, és inkább a kaotikusság jellemezte az egész folyamatot. Viszont amit *non-linearitás*ként könyvelhetünk el, az a szökőár utáni években kiépült cunami-előrejelző rendszer. Ennek ötletét Malajzia vetette fel elsőként a 2005 januári konferencián, és e kezdeményezésből született meg a regionális katasztrófavédelem első kézzelfogható eredménye: egy Indonézia-központú szökőár-előrejelző struktúra, mely jelenleg inkább szeizmikus mérésekre specializálódva működik. Összességében a *non-linearitás* tulajdonsága korlátozott mértékben volt jelen az esemény kezelésénél.

A *diverzitás* szintén egy olyan tulajdonság, amely katasztrófaeseményeknél mindig jelen van bizonyos mértékben, hiszen a védekezés szereplői teljesen eltérően reagálnak az adott szituációban. (Ez különösen igaz regionális szervezetek vizsgálatánál, mivel ott nem csak két szereplőre korlátozódik az elemzés.) A 2004-es cunami után a katasztrófa sújtotta három ASEAN-ország teljesen különböző válaszokat adott az együttműködésben belül. Mianmar és Thaiföld a kezdetektől elzárkózott a nemzetközi segítségtől saját szuverenitásuk megóvásának szándékára hivatkozva. Egyedül Indonézia fogadta készséggel a szomszédos államok és a nemzetközi közösség segítségnyújtását, annak ellenére, hogy ez többnyire katonai jellegű eszközök és katonai állományú mentőcsapatokból állt. Ebben feltételezhetően az a tény is közrejátszott, hogy Indonézia sokkal súlyosabb vesz-

teségeket könnyelhetett el, mint a másik két ország. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy egy regionális együttműködésben a segítség nyílt visszautasítása meglehetősen visszas diplomáciai üzenetet közvetít, így ez a döntés megkérdőjelezhető a két ország részéről. A *diverzitás* a katasztrófa által nem érintett államoknál is megfigyelhető volt: Brunei, Malajzia és Szingapúr azonnal reagált és pénzübeli, tárgyi, illetve személyi segítséget ajánlott fel Indonéziának, míg a többi négy állam – a Fülöp-szigetek, Kambodzsa, Laosz és Vietnám – semmilyen értelemben nem járult hozzá a védekezéshez. Azt mindenesetre meg kell említeni, hogy a felajánlást tévő államok a tömörülés fejlettebb gazdaságai voltak, illetve meglévő katasztrófavédelmi kapacitásaik (pl.: Malajzia és Szingapúr speciális mentőcsapatai) is elősegítették az kárelhárításban való aktív részvételt.

A harmadik tulajdonság, a *flow* szintén kevésbé volt megfigyelhető az eseményeknél. Míg Indonéziában jelentős volt a mentőcsapatok és a segélyszállítmányok áramlása, addig mind a felajánlott pénzüösszegeket, mind a katasztrófavédelemről szóló információkat tekintve elképesztő hiánnyal találkozhatunk az országban. A felajánlott segélyek még hónapokkal a csapás után sem érkeztek meg sem az érintett államokhoz, sem a nemzetközi közösséghez. Az információhiány a mai napig érezhető az esemény feldolgozásánál: míg a konkrét természeti csapásról, illetve annak hosszú távú hatásairól rengeteg tudományos szakirodalom és publicisztika született, a katasztrófakezeléssel és a kárfelszámolással kapcsolatban nehéz hozzáférni bármiféle hiteles adathoz. Habár a 2005. januári konferencián és a júliusi ARF-találkozón megemlítik a cunamit, a védekezésről kevés konkrétum található a jelentésekben.

Az *aggregáció*, vagyis a katasztrófavédelmi együttműködés képessége szintén *kevésbé* volt jelen. Bár rendelkezésre állt egy közös 1976-os nyilatkozat, illetve a Délkelet-Ázsiában általában az erdők kiterjedt égetése miatt keletkező füstködörről, a haze-ről (SZAKÁLI M. 2016.) szóló megállapodás is ilyen katasztrófavédelmi keretrendszernek tekinthető, ugyanakkor a cunami idején nem volt működő katasztrófavédelmi együttműködési protokoll. Így, keretrendszer hiányában a közös védekezés kivitelezésére sem volt lehetőség, egyértelmű volt a katasztrófavédelmi együttműködési alap hiánya. A helyreállítás fázisában az ASEAN az ENSZ segítségét kérte a segélyek koordinálását illetően, így még az esemény utáni menedzselésben sem az ASEAN lépett fel regionális egységként, holott a három érintett állam már elég indok lett volna, hogy az ASEAN közös külső fenyegetésként értékelje az eseményeket.

Az első mechanizmus, azaz a *társítás korlátozott* jelleggel tűnt fel a 2004-es eseményeknél. Mivel a külföldi felajánlásokat egyedül Indonézia fogadta el, az indonéz kormány társította a szereplőket a veszély elhárításában – menedzselte a mentőcsapatokat, elosztotta a szállítmányokat és a katonai eszközöket stb. A pénzügyi segélyek elosztását ugyanakkor az ENSZ végezte a katasztrófa utáni hónapokban, tehát a szervezet töltötte be a társító szerepét.

A *belső modell* alatt a közös fellépés vizsgálendő, vagyis a regionális együttműködés kollaboratív védekezése. Mint ahogy a jelen cikk fentebb kitért rá, az egyes tagállamok külön-külön, a saját útjukat járva menedzselték a katasztrófát; mind az érintett államok, mind a felajánló államok saját csatornát használtak erre. A cunami kezelésénél teljes mértékben hiányzott a regionális közös problémamegoldás, sőt, a közös fellépést legitimáló ASEAN-út. A 20. században már számos problémánál alkalmazták ezt a sajátos problémakezelési módszert, mégis, a 2004-es cunaminál ez egyáltalán nem jelent meg. Ugyanakkor a 2005-ös januári konferencián és a júliusi ARF-találkozón az ASEAN egy egységként lépett fel, és az összes résztvevő érdekét figyelembe véve folytatták a tárgyalásokat. A szövetségnél tehát csak a katasztrófa utáni menedzsmentben láthattuk a *belső* modellt, *korlátozott* mértékben.

Az építőelemek mechanizmusa teljes mértékben jelen volt a cunami kezelésénél. Ezt a funkciót főleg katonai jellegű elemek töltötték be, vagyis hadihajók, repülőgépek, helikopterek és tábori kórházak. Hangsúlyos építőelemek voltak Malajzia és Szingapúr Insarag-minősítéssel (ENSZ által elfogadott, minősített nemzetközi kutatási és mentési tanácsadó csoport) rendelkező speciális kutatómentő-csapatok, amelyek speciálisan föld-rengésekre és szökőárok utáni mentésre vannak kiképezve. Az esemény utáni fázisban fontos építőelemek voltak a 2005-ös rendezvények, mivel a katasztrófavédelemben résztvevő és részt nem vevő ASEAN-tagállamok, illetve számos más, régió kívüli ország is részt vett, ami biztosította a katasztrófa nemzetközi feldolgozását és a kölcsönös diplomáciai viszony megerősítését.

A 3. táblázat a 2004-es földrengés és cunami idején alkalmazott katasztrófadiplomáciai folyamat attribútumait mutatja be. Jól látható, hogy csupán a *diverzitás* tulajdonsága és az *építőelemek* mechanizmusa volt határozottan jelen az esemény kezelésénél, a *non-linearitás* és a *társítás* korlátozott mértékben, míg a többi attribútum még kevésbé volt megfigyelhető. Ebből megfogalmazható, hogy az eseményben rejlő katasztrófadiplomáciai lehetőségek nem lettek megfelelően kiaknázva. Az ASEAN pusztán eseti jelleggel lépett fel együttesen a védekezésben, inkább a nemzetközi közösség részeként vagy tagállami szinten külön-külön cselekedtek.

3. táblázat – Table 3

A 2004-es cunami katasztrófadiplomáciai attribútumai.

Készítette a szerző

Disaster diplomacy variables of the 2004 earthquake and tsunami.

Created by the author

Tulajdonság /mechanizmus	Mérték	Megnyilvánulás
non-linearitás	korlátozott	cunami-előrejelző rendszer kiépítése Malajzia kezdeményezésére
diverzitás	jelentős	az érintett és a segítségnyújtó államok teljesen eltérően reagáltak
flow	kevésbé	pénz- és információáramlás jelentős hiánya
aggregáció	kevésbé	közös katasztrófavédelmi keretrendszer gyakorlati hiánya
társítás	korlátozott	Indonézia és az ENSZ mint társítók
belső modell	kevésbé	teljes hiány a védekezésben, viszont a 2005-ös konferenciákon egy egységként léptek fel
építőelemek	jelentős	fórumok, katonai gépek és speciális mentőcsapatok

Bár a délkelet-ázsiai regionális katasztrófavédelmi együttműködés a 2004-es cunami óta hosszú utat járt be, jelenleg is hasonló problémákkal küzd. A régió katasztrófavédelmi együttműködésére tett korai kísérletek után a 2000-es évek természeti csapásai (pl. a 2004-es cunami vagy a 2008-as Nargis-ciklon) rákényszerítették az államokat, hogy kifejlesszenek regionális katasztrófavédelmi (jogszabályi és intézményi) kereteket és jelentősen növeljék nemzeti képességeiket. Azonban ezek a katasztrófák a katasztrófadiplomácia egyik fő tételének (KELMAN, I. 2012) megfelelően csak katalizátorként működtek: az egyes katasztrófaesemények nem teremtettek új diplomáciai folyamatokat, csupán a erősítették a meglévőket. A 2004 utáni, valamint a jelenleg is megfigyelhető katasztrófavédelmi kooperációt inkább az aktuális regionális biztonsági helyzet és

a tagállamok partnerségi kapcsolatai határozzák meg, mintsem a katasztrófákkal való hatékony megküzdés. Ezen kívül a Covid19-világjárvány is rámutatott arra, hogy egy állandósult globális katasztrófa helyzet képes megváltoztatni a meglévő térségi diplomáciai folyamatokat. Ezáltal nem zárható ki, hogy a jövőben egy állandósult kockázat új diplomáciai kapcsolatokat is kialakíthat a térségben.

Összefoglalás

A 2004-es katasztrófa olyan helyzetben érte az ázsiai szövetséget, amely rendkívül megnehezítette a normál esetben is súlyos csapás elleni védekezést. A tömörülés a 90-es években bővült tiztagú szervezetté, így még hiányoztak a jogszabályi és intézményi keretek számos biztonsági kérdés, így a katasztrófavédelem kezelésénél is. Ezért az ASEAN a katasztrófát követő közvetlen beavatkozásban és helyreállításban nem együttesen lépett fel, hanem a nemzetközi közösség részeként, illetve Indonézia önmagában bilaterális kapcsolatok formájában a segítségnyújtó államokkal. Mindazonáltal a katasztrófa utáni tárgyalásokban a tagállamok egy közösségként vettek részt, és igyekeztek együttesen döntést hozni minden résztvevő érdekének figyelembevételével, a kompromisszumos megoldást keresve. Az esettanulmány tehát azt bizonyítja, hogy a délkelet-ázsiai államok szükség esetén képesek a katasztrófavédelmi együttműködésre – főleg az utógondozás tekintetében – és ehhez a kooperációhoz még jogszabályi és intézményi keretrendszer sem szükséges.

Összességében a 2004-es katasztrófa a modern kor egyik legsúlyosabb globális eseményeként vonult be a történelembe. Közvetve a katasztrófa következtében került elfogadásra a regionális katasztrófavédelmi stratégia, az AADMER, építették ki a regionális cunami-előrejelző rendszert és alapították meg a regionális katasztrófavédelmi központot, az AHA Centre-t. És bár a védekezésnél az érintett államoknak számos problémával kellett szembesülniük, azóta az esemény hivatkozási alappal számít olyan katasztrófavédelmi dokumentumokban, mint a 2018-as az Egy ASEAN, egy válasz operacionalizálása (Operationalising One ASEAN One Response; AHA CENTRE 2018) vagy a 2020-as AADMER Munkaprogram (Work Programme; ASEAN 2020).

PAPP BENDEGÚZ
PPKE Modern Kelet-Ázsia Kutatócsoport, Budapest
papp.bend@gmail.com

IRODALOM

- AHMADUN, F. – WONG, M. – SAID, A. 2020: Consequences of the 2004 Indian Ocean Tsunami in Malaysia. – *Safety Science* 121. pp. 619–31. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2019.05.016>
- ALLES, D. 2012: Depoliticizing Natural Disasters to Enhance Human Security in a Sovereignty-Based Context: Lessons from Aceh (2004) to Yangon (2008). – In: GUAN, B. (szerk.) *Human Security*. Springer, Dordrecht. pp. 157–72. https://doi.org/10.1007/978-94-007-1799-2_8
- AHA CENTRE. 2018: *Operationalising One ASEAN One Response*. – AHA Központ, Jakarta.
- ARUMBINANG, M. 2016: After Tsunami: ASEAN Reborn? – ASEAN Studies Center, Szingapúr. <https://asc.fisipol.ugm.ac.id/2016/05/30/after-tsunami-asean-reborn/>
- ASEAN 1976: *ASEAN Declaration on Mutual Assistance on Natural Disasters*. – ASEAN Titkárság, Jakarta. https://asean.org/?static_post=asean-declaration-on-mutual-assistance-on-natural-disasters-manila-26-june-1976

- ASEAN 2005a: Agreement on Disaster Management and Emergency Response. – ASEAN Titkárság, Jakarta. https://asean.org/?static_post=asean-agreement-on-disaster-management-and-emergency-response-vientiane-26-july-2005-2
- ASEAN 2005b: ASEAN Document Series 2004. – ASEAN Titkárság, Jakarta. <https://www.asean.org/storage/images/archive/ADS-2004.pdf>
- ASEAN 2005c: Declaration on Action to Strengthen Emergency Relief, Rehabilitation, Reconstruction and Prevention on the Aftermath of Earthquake and Tsunami Disaster of 26 December 2004. – ASEAN Titkárság, Jakarta. https://asean.org/?static_post=declaration-on-action-to-strengthen-emergency-relief-rehabilitation-reconstruction-and-prevention-on-the-aftermath-of-earthquake-and-tsunami-disaster-of-26-december-2004
- ASEAN 2006: ASEAN Document Series 2005. – ASEAN Titkárság, Jakarta. <https://www.asean.org/storage/images/archive/ADS-2005.pdf>
- ASEAN 2016: ASEAN Declaration on One ASEAN One Response: ASEAN Responding to Disasters as One in the Region and Outside the Region. – ASEAN Titkárság, Jakarta. <https://asean.org/storage/2016/09/Declaration-on-One-ASEAN-One-Response.pdf>
- ASEAN 2020: AADMER Work Programme 2021–2025. – ASEAN Titkárság, Jakarta. <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/08/AADMER-Work-Programme-2021-2025.pdf>
- BÁRDOSY Gy. 2006: Amit a Cunamiokról és okairól tudunk. – Fizikai Szemle 56. 2. pp. 46–49.
- CARLIN, R. – LOVE, G. – ZECHMEISTER, E. 2014: Natural Disaster and Democratic Legitimacy: The Public Opinion Consequences of Chile's 2010 Earthquake and Tsunami. – Political Research Quarterly 67. 1. pp. 3–15. <https://doi.org/10.1177/1065912913495592>
- CHAPMAN, C. 2005: Get off the Beach--Now! [Interview by David Cyranoski]. – Nature 433. 7024. pp. 354. <https://doi.org/10.1038/433354a>
- CHIU, W. – HO, Y. 2007: Bibliometric Analysis of Tsunami Research. – Scientometrics 73. 1. pp. 3–17. <https://doi.org/10.1007/s11192-005-1523-1>
- COMFORT, L. 2000: Disaster: Agent of Diplomacy or Change in International Affairs? – Cambridge Review of International Affairs 14. 1. pp. 277–94. <https://doi.org/10.1080/09557570008400342>
- COSGRAVE, J. 2007: Synthesis Report: Expanded Summary. Joint Evaluation of the International Response to the Indian Ocean Tsunami. – Tsunami Evaluation Coalition, London.
- CRED é. n.: Expert Consultation on Collection and Validation of Economic Data Related to Disasters – Agenda. – Világbank, Washington. https://www.emdat.be/sites/default/files/Report_list_of_participants_agenda.pdf
- DAHLBERG, R. – RUBIN, O. – VENDELO, M. (eds.) 2016. Disaster Research: Multidisciplinary and International Perspectives. Routledge, Taylor & Francis Group, London.
- ENIA, J. 2008: Peace in Its Wake? The 2004 Tsunami and Internal Conflict in Indonesia and Sri Lanka. – Journal of Public and International Affairs 19. 1. pp. 7–27.
- FIELD, J. – KELMAN, I. 2018: The Impact on Disaster Governance of the Intersection of Environmental Hazards, Border Conflict and Disaster Responses in Ladakh, India. – International Journal of Disaster Risk Reduction 31. pp. 650–58. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2018.07.001>
- GAILLARD, J. – CLAVÉ, E. – KELMAN, I. 2008: Wave of Peace? Tsunami Disaster Diplomacy in Aceh, Indonesia. – Geoforum 39. 1. pp. 511–26. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2007.10.010>
- GENTNER, H. 2006: ASEAN: Cooperative Disaster Relief after the Tsunami. – Südostasien Aktuell: Journal of Current Southeast Asian Affairs 24. 4. pp. 3–9.
- GLANTZ, M. (szerk.) 1976: The Politics of Natural Disaster: The Case of the Sahel Drought. – Praeger, New York.
- GRIFFITHS, J. 2018: How Indonesia's Tsunami Warning System Failed Its Citizens Again. – CNN 2018. December 24. <https://edition.cnn.com/2018/12/24/asia/indonesia-tsunami-disaster-year-intl/index.html>
- GUHA-SAPIR, D. – BELOW, R. – HOVOIS, P. é. n.: EM-DAT: The CRED/OFDA International Disaster Database. – Université Catholique de Louvain, Brüsszel. <http://www.emdat.be/>
- HOLLAND, J. 1995: Hidden Order: How Adaptation Builds Complexity. – Addison-Wesley, Reading.
- HORVÁTH G. 1995: Ázsiai kultúrák. – Földrajzi Közlemények 119. 1. pp. 100–101.
- INBARAJ, S. 2005: Tsunami Impact: Burma “Spared” or Junta Covering the Truth? – Inter Press Service News Agency 2005. január 5. <https://web.archive.org/web/20050211172535/http://www.ipsnews.net/interna.asp?idnews=26914>
- KELMAN, I. 2005: Tsunami Diplomacy: Will the 26 December, 2004 Bring Peace to the Affected Countries? – Sociological Research Online 10. 1. <https://doi.org/10.5153%2Fsr.1063>
- KELMAN, I. 2007a: Disaster Diplomacy: Can Tragedy Help Build Bridges among Countries? – UCAR Quarterly, no. 3. pp. 6. <https://www.ilankelman.org/articles1/ucarq07dd.pdf>
- KELMAN, I. 2007b: Hurricane Katrina Disaster Diplomacy. – Disasters 31. 3. pp. 288–309. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7717.2007.01010.x>
- KELMAN, I. 2012: Disaster Diplomacy. – Routledge, New York.
- KISS T. – HORVÁTH G. 2004: Magyar Földrajzi Konferencia 2004. – Földrajzi Közlemények 128. pp. 1–4.

- KOUDELA P. 2018: Migráció és Politika Kelet-Ázsiában. – Cepoliti Kiadó, Budapest.
- KUGLER ZS. 2005: Nagyobb Figyelmet Kap a Katasztrófavédelem a Cunami Után? – Térinformatika 17. 3. pp. 28–29.
- KUGLER ZS. – BARSÍ A. 2005: Ürfelvételek a Dél-Kelet Ázsiai Szökőár Katasztrófa Mentési Munkálatainak Szolgáltatóban. – In. BARNA ZS. – JÓZSA ZS. (eds.): Doktori Kutatások a BME Építőmérnöki Karán. BME, Budapest. pp. 48–51.
- LEVY, G. é. n.: The Sumatra-Andaman Islands Earthquake. – Incorporated Research Institutions for Seismology, Washington. <http://www.iris.iris.edu/sumatra/>
- MAVROGENIS, S. – KELMAN, I. 2013: Perceptions of Greece-Turkey Disaster Diplomacy: Europeanization and the Underdog Culture. – *Balkanistica* 26. pp. 73–104.
- MELBOURNE, R. N. 2005: Tsunami: Reconstructing a most deadly wave. – *New Scientist* 2482. pp. 16.
- MUHORAY Á. – TEKNŐS L. 2015: A HUNOR hivatásos nehéz kutató – mentő mentőszervezet alkalmazásának logisztikai feladatai. – *Hadtudomány* 25. E-szám. pp. 14–23.
- MULLIGAN, M. 2013: Rebuilding Communities after Disasters: Lessons from the Tsunami Disaster in Sri Lanka. – *Global Policy* 4. 3. pp. 278–87. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12038>
- MUSTAFA, D. 2004: Natural Disasters and Development in a Globalizing World (Review). – *Southeastern Geographer* 44. 1. pp. 126–29. <https://doi.org/10.1353/sgo.2004.0012>
- NELSON, T. 2010: When Disaster Strikes: On the Relationship between Natural Disaster and Interstate Conflict. – *Global Change, Peace & Security* 22. 2. pp. 155–74. <https://doi.org/10.1080/14781151003770788>
- PANG, Q. – BISR, M. – MALOLE, Y. 2018: M 7.4 Earthquake & Tsunami Sulawesi, Indonesia. – AHA Centre, Jakarta. https://ahacentre.org/wp-content/uploads/2018/10/AHA-Situation_Update-no15-Sulawesi-EQ-rev.pdf
- PAPP, B. 2022: Katasztrófális helyzet? – Katasztrófaveszélyeztetettség Délkelet-Ázsiában. – *Eurázsia Szemle* 2. 2. pp. 26–46.
- PAPP, B. – PAL, I. 2021: In Pursuit of a Taxonomical Definition of Disaster Diplomacy – An Empirical Scientometric Analysis. – In. DJALANTE, R. – PAL, I. – SHAW, R. (eds.): *Disaster Resilience and Sustainability*. Elsevier, Amsterdam.
- PELLING, M. (szerk.) 2003: *Natural Disasters and Development in a Globalizing World*. – Routledge, New York.
- PELLING, M. – DILL, K. 2010: Disaster Politics: Tipping Points for Change in the Adaptation of Sociopolitical Regimes. – *Progress in Human Geography* 34. 1. pp. 21–37. <https://doi.org/10.1177/0309132509105004>
- PETZ, D. 2014: Strengthening Regional and National Capacity for Disaster Risk Management: The Case of ASEAN. – Brookings LSE, Washington.
- POMONIS, A. – ROSSETTO, T. – WILKINSON, S. – RE, D. – PEIRIS, N. – KOO, R. – GALLOCHER, S. n.d: The Indian Ocean Tsunami 26th December 2004. – Earthquake Engineering Field Investigation Team, London. <http://cdn1.geohazard.ir/Files/EventFiles/indian-ocean-tsunami-preliminary.pdf>
- PRERNA, R. – KUMAR, S. – MAHENDRA, R. – MOHANTY, P. 2015: Assessment of Tsunami Hazard Vulnerability along the Coastal Environs of Andaman Islands. – *Natural Hazards* 75. 1. pp. 701–26. <https://doi.org/10.1007/s11069-014-1336-8>
- ROOS, D. 2018: The 2004 Tsunami Wiped Away Towns With “Mind-Boggling” Destruction. – *History* 2018. október 2. <https://www.history.com/news/deadliest-tsunami-2004-indian-ocean>
- SHIGEKATSU, K. (szerk.) 2006: *Indian Ocean Tsunami and International Cooperation*. – In *East Asian Review*. National Institute for Defense Studies, Tokió. pp. 35–64. http://www.nids.mod.go.jp/english/publication/east-asian/pdf/2006/east-asian_e2006_02.pdf
- SZABÓ J. 2006: A tömegmozgások geomorfológiai jelentőségéről és veszélyességéről – az utóbbi fél évszázad tükrében. – *Földrajzi Közlemények* 130. 3–4. pp. 135–154.
- SZAKÁLI M. 2016: *The Recurring Haze Over Southeast Asia – The Role of Indonesia*. – Modern Kelet-Ázsia Kutatócsoport, Budapest.
- TITOV, V. – RABINOVICH, A. B. – MOFJELD, H. O. – THOMSON, R. E. – GONZÁLEZ, F. I. 2005: The Global Reach of the 26 December 2004 Sumatra Tsunami. – *Science* 309. 5743. pp. 2045–2048.
- VARGA P. 2006: Egy Évvel a Szumátra-Andamani Földrengés Után. – *A Természet Világa* 37. 5. pp. 203–6.
- WEST, M. 2005: Periodically Triggered Seismicity at Mount Wrangell, Alaska, After the Sumatra Earthquake. – *Science* 308. 5725. pp. 1144–46. <https://doi.org/10.1126/science.1112462>
- SZ. N. 2008: What Happened During the 2004 Sumatra Earthquake. – *Tectonics Observatory, California*. <http://www.tectonics.caltech.edu/outreach/highlights/sumatra/what.html>
- WHITTAKER, C. – FRUHAUF, A. – BURTHEM, S. – PARRY, R. – KOTIKALAPUDI, M. – LIANG, Y. – BARKER, M. – PATEL, P. – KELMAN, I. 2018: A Disaster Diplomacy Perspective of Acute Public Health Events. – *Disasters* 42. 2. pp. S173–95. <https://doi.org/10.1111/disa.12306>
- YE, L. – KANAMORI, H. – RIVERA, L. – LAY, T. – ZHOU, Y. – SIANIPAR, D. – SATAKE, K. 2020: The 22 December 2018 Tsunami from Flank Collapse of Anak Krakatau Volcano during Eruption. – *Science Advances* 6. 3. pp. 1377. <https://doi.org/10.1126/sciadv.aaz1377>
- YONG, O. 2005: Leadership in Asia After the Tsunami. – *Asian Leadership Conference*, Szöul. <https://relief-web.int/report/myanmar/remarks-delivered-he-ong-keng-yong-secretary-general-asean-asian-leadership>

A TÁJKÉP ÉRZÉKELÉSÉNEK KÖRNYEZETPSZICHOLÓGIAI ELMÉLETEI ÉS EGY TISZAZUGI FELMÉRÉS TAPASZTALATAI

CSORBA PÉTER

ENVIRONMENTAL PSYCHOLOGICAL THEORIES OF LANDSCAPE PERCEPTION
AND RESULTS OF A SURVEY IN THE TISZAZUG MICROREGION

Abstract

Several scientific theories have been developed to explain landscape perception by the human. We summarize the evolutionary, that is prospect-refuge, habitat and information processing theories, dealing with social-psychological aspects of the question and also with the ecological aesthetics idea. In 2021 a landscape character survey was carried out among the citizens of the Tiszazug microregion of Hungary. According to the answers of 104 respondents, the character of the landscape in the microregion would change most dramatically by the disappearance of oxbow lakes, floodplain forests and vineyards. They recognize that the decreasing number of the population and aging of the citizens results in decreasing intensity of landuse, the growing extent of areas that are out of crops and an increasing number of abandoned buildings on the level of landscape scenery.

Keywords: landscape perception, landscape identity, landscape aesthetics, opinion of local citizens

Bevezetés és célkitűzés

A körülöttünk lévő fizikai környezet és az emberi szubjektum kapcsolata ősidők óta foglalkoztatta a gondolkodókat és talán az egyszerű embereket is. *Platon* közismert példázata is erről szól; vajon világunkat a maga közvetlen valóságában érzékeljük, vagy csak annak a barlang falára vetítődő árnyképet látjuk?

A 19–20. század fordulóján a földrajzi táj értelmezésének nagy visszhangot kiváltó áramlata a *földrajzi determinizmus* volt, amely azt vizsgálta, hogy a táji környezet mennyire befolyásolja a viselkedést, az életmódot, a társadalmi, sőt a politikai folyamatokat. A táji adottságok közvetlen determináns szerepét hangsúlyozó szélsőséges nézetet elítélő kritika a 20. század közepén csaknem szalonképtelenné tette a hazai tájföldrajzot és évtizedekre megakasztotta a szakterület tudományos fejlődését. 1948 után a téma érzékenysége miatt nem folytatták ilyen irányú munkáikat azok a kutatók sem, akik korábban már figyelemre méltó tájföldrajzi tanulmányokkal jelentkeztek, pl. *BULLA B.* (1940, 1941); *FODOR F.* (1930, 1942); *KÁDÁR L.* (1941); *MENDÖL T.* (1928, 1932); *PRINZ GY.* (1926).

A földrajzi determinizmus erős kritikája a 20. század második felében Nyugat-Európában nem járt olyan tartós negatív hatással, mint „a természet legyőzését” hirdető szocialista országokban. A túlzásoktól mentes determinisztikus összefüggések felismerése folyamatosan gazdagította a nyugat-európai és amerikai tájföldrajzot. A részletek mellőzésével itt most csak két szerző végkövetkeztetését idézzük. *COSGROWE, D.* (1985) szerint a földrajzi táj arculatában két tényező egyesülése fedezhető fel, a természeti adottságok és az emberi kultúra. *DUBOW, J.* (2009) pedig úgy fogalmaz, hogy a földrajzi táj a természeti meghatározottság és az emberi történelem eredménye.

A *vizuális táji élmény* befogadása, a percepció hatásmechanizmusának kutatása Nyugat-Európában és az USA-ban a múlt század végén kapott új lendületet (*RICHLING, A.* 1992;

BISHOP, I. D. – HULSE, D.W. 1994; HANSSON, L. et al. 1995; ASHWORTH, G. J. – GRAHAM, B. 1997; ATKINS, P. et al. 1998). Speciális szakterületek egész sora jött létre, például a környezetpszichológia, a tájesztétika, a tájidentitás, a tájkarakter-kutatás (DAVIDOVIĆ, A. 2018). A nemzetközi tendenciák nyomán hazánkban is megjelentek a táji látvány elemzéséhez kapcsolható publikációk (MEZŐSI G. 1991; CSORBA P. 2002; KARANCSI Z. et al. 2006), de összességében eredeti kutatásokon alapuló, átfogó tanulmány kevés született. Csak tájépítésszek, művészettörténészek írtak néhány monográfiát a földrajzi tájak művészi ábrázolásáról, a tájélmény érzelmi aspektusáról (KUBINSZKY M. 1995; SZABÓ J. 2000; DREXLER D. 2010). A 2004-ben kiadott *Tájesztétika (al)* címet viselő Magyar Szabvány (MSZ) kísérletet tett arra, hogy a táj vizuális adottságait néhány objektív mutatóhoz kösse. A módszer azonban alig ment át a gyakorlatba. Ujabban a tájmetriai indikátorok egy részét tartják alkalmasnak arra, hogy kifejezzék a táj vizuális szerkezetét (SZABÓ SZ. – CSORBA P. 2009; SZABÓ, SZ. et al. 2012; SOWINSKA-SWIERKOSZ, B. – CHMIELEWSKI, T. J. 2016). 2016 és 2022 között egy KEHOP-VEKOP finanszírozású *tájkarakter-kutatás* keretében minden korábbi hazai kutatásnál mélyebben foglalkoztunk 4 mintaterületen élő lakosság tájszemléletével (KONKOLY-GYURÓ É. – CSÓSZI M. 2021; KONKOLY-GYURÓ É. et al. 2021; CSORBA, P. 2021). A kutatást megalapozó szakirodalmi áttekintés során elemeztük a tájpercepció nemzetközi szakirodalmát és kidolgoztuk a mintaterületi adatgyűjtés módszertanát.

A projekt célkitűzése az volt, hogy

- kidolgozzuk a tájkarakter alapú tájlehatárolás, -leírás és -értékelés módszerét,
- meghatározzuk a tájkarakter terepi felmérésének metodikáját,
- lépéseket tegyünk a hazai tájtervezés széles körű társadalmasítása érdekében, a részvételi tervezés irányába,
- felmérjük a helyi lakosok megnyilatkozási hajlandóságát a táji környezetről,
- megismerjük a tájidentitás mozgató rugóit, a táji percepció egyéni, települési, kistérségi, és regionális szintű elemeit,
- gyakoroljuk a tudományos kérdésfeltevés „lefordítását” köznapi interjúk nyelvére,
- összevessük az érintettek és a tudományos megközelítés tájkarakter-szemléletének jellemző vonásait,
- javaslatot tegyünk az eredmények jogszabályba történő átültetésére, a tájtervezési gyakorlat hatékonyságának növelése érdekében
- a hazai eredményeket összevessük a nemzetközi tapasztalatokkal.

A tájszemlélet evolúciós elméletei

1943-ban MASLOW, A. amerikai kutató az ember minőségi életviteléhez szükséges feltételeket piramist formáló rajzon ábrázolta, ez az ún. „*Maslow-piramis*”. A piramis alapját az élethez nélkülözhetetlen erőforrások, elsősorban az élelem és annak megszerzését, feldolgozását biztosító anyagok alkotják. MASLOW a következő, még mindig alapvető szükségletnek tekinthető feltételnek a „biztonság” (safety) címet adta. Ennek van fizikai – ruha és lakóhely – komponense, de témánk szempontjából ennél fontosabb, hogy ide sorolta a *biztonságérzetet*, tehát egy pszichológiai tényezőt is. Minél kezdetlegesebbek voltak az őskori körülmények, a biztonságérzet annál inkább a fizikai feltételekre korlátozódott (pl. a vadállatok támadásától óvó barlang vagy az időjárás szélsőségeitől védő ruházat), de ahogy elkezdődött az emberi közösségek társadalommá formálódása, a biztonságérzethez egyre inkább egyéb támaszok is társultak, mint a szervezett vallási élet, az állami szociális háló, vagy a körülményeken változtatni tudó személyi szabadság érzete stb.

MASLOW a piramis felső részére a szellemi rétegeket helyezte, kezdve a szociális szükségletektől (család, a valahová tartozás érzése) az önbecsülésen át (presztízs, társadalmi pozíció) a piramis csúcsára tett önmegvalósításig, ami a kreativitást, az önálló cselekvés igényét és lehetőségét jelenti (MASLOW, A. 1943).

A Maslow-piramis hierarchiáját alapul véve 1975-ben APPLETON, J. (1975) arra a következtetésre jutott, hogy a MASLOW által alapszükségletnek minősített biztonságérzet leginkább olyan tájszerkezetben képzelhető el, ahol az egyén átlátja a környezetét, de ő maga rejtve maradhat. APPLETON ezt a kettős igényt kielégítő tájmintázatot *kilátóhely-menedék-hely* (prospect-refuge) típusnak nevezte el („láss, de ne látszódj”, más megfogalmazásban: „vadássz, csak téged le ne vadásszanak”). Úgy gondolta, hogy az ilyen típusú tájstruktúra gyakorlati előnye már az emberi evolúció korai szakaszában rögzült, tehát igen régi tapasztalatnak köszönhető, ami az evolúció során akár szelekciós következménnyel is járhatott. Akit ugyanis „levadásztak” az nem öröközte tovább ezt az óvatlan környezeti szemléletet. ORIANS, G. H. (1980) kifejtette, hogy szerinte az APPLETON által ideálisnak mondott tájszerkezet a fás szavannára pontosan ráillik és ez a környezettípus valóban fontos színhelye volt a homo sapiens kelet-afrikai kialakulásának. ORIANS ún. *habitat teóriája* szerint a szavannában a „láss, de ne látszódj” szituáció sok helyen rendelkezésre áll. Ősünk a fás, bokros növényzetfoltok védelmében biztonsággal követhette a vadak vagy az ellenséges embercsoportok mozgását anélkül, hogy ő maga idő előtt láthatóvá vált volna (HUNZIKER, M. et al. 2007; WARTMANN, F. M. et al. 2021).

A kilátóhely-menedék-hely (prospect-refuge) teória magyarázatot ad arra is, hogy a táj megítélésében miért van különleges súlya a látómező nyílt vagy zárt jellegének, illetve a térélményt mindig támogató vízpartnak, vízfelületnek (COETERIER, J. F. 1996; BUTLER, A. et al. 2017; HÄFNER, K. et al. 2018). A nyílt vízfelszín látványa nyilvánvalóan előnyös volt egyrészt az alapvető ivóvíz-szükséglet és az élelemforrás miatt, másrészt a víz felől nem fenyeget támadás (hacsak magából a vízből nem...) (JUNKER, B.–BUHECKER, M. 2008; HOWLEY, P. 2011). A vízpart a kelet-ázsiai környezetfelfogás szerint is a legenergiusabb helyek egyike (l. yin-yang filozófia).

A szakirodalom az evolúciós teóriák közé sorolja KAPLAN, R.–KAPLAN, S. (1989) ún. *információ-feldolgozási* (information processing) elképzelését is. A szerzők azt állítják, hogy az ember evolúciós előnyéhez nagymértékben hozzájárult az a képesség, hogy a táj vizuális képét gyorsan és létszükségletei szempontjából releváns módon értelmezni tudta. KAPLANÉK feltevése szerint emberelődeink a táji látványt négy szempont (mátrix) szerint minősíthették:

- a koherencia (coherence),
- a komplexitás (complexity),
- az áttekinthetőség (legibility), valamint
- a titokzatosság (mystery) alapján.

A szerzők magyarázata szerint a koherencia az „ismerős hely” érzését váltotta ki, a komplexitás a változatosság, a választhatóság (gyümölcsöt keresek vagy nyulat?) miatt nyújtott fontos információt. Az áttekinthetőség a hely fölötti uralom, a biztonságérzet révén volt hasznos felismerés. A titokzatosság pedig az új hely felfedezésének izgalmát és új lehetőségek ígérését is jelentette, bár egyúttal veszélyt is hordozhatott.

Az evolúciós elméleteket valló kutatók egy része azt is megfogalmazta, hogy a *táji szépség* és az adott tájnak a létfenntartási hasznossága között is lehet releváns kapcsolat (APPLETON, J. 1975; LOWENTHAL, D. 2007). Ebben az esetben tehát nem érvényes a „szép az, ami érdek nélkül tetszik” esztétikai axióma, sőt épp ellenkezőleg, a korai embereknek „ösztönösen” olyan táj tetszhetett, ami számukra hasznos, előnyös volt. A létfenntartás szempontjából a közepesen *mozaikos tájszerkezet* potenciálisan sokkal több lehe-

tőséget jelenthetett, mint a nagy, homogén tájmintázat, ezáltal az *átlagosan tagolt* táj pozitív emocionális ingert válthatott ki öseinkből (ORIAN, G. H. 1986; FUENTE DE VAL, G. et al. 2006).

A fenti elméletek élénk szakmai vitát váltottak ki (BELL, S. 1999; KONKOLY-GYURÓ É. 2019). A felmerült kétségek lényege, hogy vajon helyes-e a táj szubjektív érzékelését pusztán a létfenntartás „reflexének” tekinteni, valóban tulajdoníthatunk-e ilyen nagy jelentőséget az emberré válás korai szakaszában rögzült biztonságra törekvésnek? A kilátóhely-menedékhely elmélet kérdéses bizonyíthatósága ellenére az újabb felmérések alapján több szerző úgy véli, hogy a természeti környezet egy messziről látható elemével (hegy, erdő) fennálló szemkontaktus még a városlakók számára is pozitív környezeti élményt nyújt, ugyanakkor az intim magánszférára, refúgiumra (!) a városi környezetben talán még nagyobb ösztönös igény él az emberekben (CONEDERA, M. et al. 2015; DOSEN, A. S. – OSTWALD, M. J. 2016). Ugyanilyen következtetésre jutott három japán kertépítész, akik a tradicionális, ún. daimyo kerttípus nyílt (prospect) és zárt (refuge) tereinek példáján mutatták be a kilátás és az elrejtőzés kettős igényének megfelelő, sajátos kertépítészeti struktúrát (SENOGLU, B. et al. 2018).

A tájfelfogás szociálpszichológiai oldala

Az ún. evolúciós csoportba tartozó elképzeléseken kívül vannak olyanok, amelyek a táji percepcióban nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a tanult *szociális és kulturális hatásoknak*. Igaz, hogy e teóriák megfogalmazói már nem a MASLOW–APPLETON–ORIAN-féle biztonságérzet oldaláról vizsgálják a kérdést, hanem a megállapítások a jórészt urbanizált, fejlett társadalmakban élő emberek *esztétikai* tájérzékelésére, a táji szépség percepcióját formáló pszichológiai, szociálpszichológiai komponensekre vonatkoznak (KÜHNE, O. 2017; TVEIT, M. S. et al. 2018; LINKE, S. 2019).

A *tájidentitás*, vagyis érzelmi kötődés valamely helyszínhez, erős mentális kapcsolat az egyén, egy társadalmi csoport, egy nemzet, sőt manapság már egy kontinens lakói és a földrajzi környezet, valamely táj, tájtípus között (STOBBELAAR, D.–PEDROLI, B. 2011; RAMOS-L., I. et al. 2016). Ennek a kötődésnek erős esztétikai összetevői vannak, de legalább ennyire fontos az egyén/csoport/nemzet által megélt érzelmi háttér, azok az emlékek, a helyhez köthető történelmi események, művészi alkotások helyszíne, amit összességében a „hely szellemének” nevezhetünk (ANTROP, M. 2001). Ennek megfelelően fontos elkülöníteni az egyén identitását a lakóközösségek, a regionális résztársadalmak és a nemzet identitásától (CSORBA P.–CSATÁRI B. 2017). Gyakorlatilag mindenkinek többrétegű földrajzi identitása lehet; különbözik például a lokális és a nemzeti öazonosság célterülete. (A szülőhely, a gyerekkor miatt valaki kötődik a Bükkhöz, de magyarként erős érzelmi szálak fűzik a Hortobágyhoz, a Balaton-felvidékhez is.) A „szülőföld” mellett a nemzeti identitás részeként magáénak érezheti a „nemzeti tájakat” is (CSORBA P. 2010). LOWENTHAL, D. (2007) figyelemre méltó jelenségnek tartja, hogy sok nemzeti himnusz tartalmaz valamely földrajzi tájra vonatkozó utalást, a nemzet által birtokolt terület valamely kiemelkedően fontos objektumának, vagy földhasználati módjának megnevezését. Például az osztrák himnuszban „Hegyek országa, folyó menti föld... szántóföldek országa” szerepel, a svájciban az alpesi csonthó (firn), a lengyelben a Warta és a Visztula, a szlovákban a Tátra, az olaszban az Alpések és Szicília, a magyarban pedig ugye a tokaji kultúrtáj...

Az ókori és a reneszánsz európai társadalmakban kialakult nézet szerint a tájak esztétikai értéke a rendezettségétől (order), a harmóniától, az arányosságtól (measure) és a

szimmetriától függ (LOWENTHAL, D. 2007; TRIBOT, A-S. et al. 2018). Az ettől eltérő megjelenés preferálása a 19. század végétől jellemző, az impresszionizmus, a kubizmus, a modernizmus, a posztindusztriális környezetszemlélet eredménye (LOWENTHAL, D. 2007; DREXLER D. 2010).

Az ipari forradalom és a közlekedés fejlődése gyökeresen megváltoztatta a társadalom viszonyát a mezőgazdasági kultúrtájakhoz. Az irigyelt, gyorsan modernizálódó, leg-gazdagabb térségek már nem a legtöbb terméket produkáló mezőgazdasági tájak lettek, hanem a tengerparti kereskedelmi és ipari központok, a bányavidékek. A technikai haladás üdvözítő mivoltát előtérbe helyező szemlélet módosította a „szép táj” aktuális fogalmát is: a 19. században a kedvelt tájképbe már belefért néhány műszaki létesítmény, vasúti pálya, füstölő vonat, híd, alagút, csatorna, kikötő stb. Jellemző példa, hogy amikor az 1840-es években a Rajna mentén kiépült a vasútvonal és beindult az idegenforgalom, az állomások mellett épült szállodákban a vasútra néző szobák kedveltebbek, emiatt drágábbak voltak, mint amelyeknek az ablakai más irányba nyíltak (DIX, A. 2002).

A 20. század második felére Európa szerte újabb tájszemléleti fordulat következett be. A technicizált, urbanizált világ helyett az emberek elkezdtek vágyódni a „romlatlan” vidéki környezet után, a tömegessé vált városi gyökértelenség, elidegenedés hatására felerősödött a romantikus múltba vágyás, a szülők, nagyszülők által hátrahagyott, visszatekintve idillikusnak tűnő falusi életforma és mezőgazdasági táj iránt. A 20. század végére azonban sok európai kultúrtáj válságba került, mert termékeire egyre kevésbé volt szükség, viszont megművelésével, használatával – a helybeliekre és a turistákra gyakorolt mentális hatása miatt – nem volt célszerű felhagyni. A gazdasági és társadalmi válságba került vidéki tájak számára sok helyen az agroturizmus bizonyult sikeres mentő-övnök, a táji vonzerő kialakulásához azonban bizonyos tájesztétikai feltételeknek is teljesülniük kellett. A táj mint *vonzó látványelem* az idegenforgalmi felmérések szerint a legfontosabb elvárások egyike (WÖBSE, H. H. 2002; STEG, L. – DE GROOT, J. I. M. 2018). A turista nem gyomos parlagokat, erodált lejtőket, gubancos sarjerdőket akar látni, hanem „boldogan” legelésző teheneket, frissen kaszált réteket, látványvezető út menti fasorokat, gondozott erdőfoltokat. A táj elhanyagoltsága kedvezőtlen hatást gyakorol a helyszínen élőkre is. SANTORO, A. és munkatársai úgy találták, hogy az északi Appennineken a helyi gazdák állami és közösségi támogatásokkal fokozatosan visszaépítették a leomlott, elhanyagolt kő teraszfalakat, lényegében rehabilitálták a hagyományos tájképet, még olyan helyeken is, ahol a gazdálkodás egyébként veszteséges volt (SANTORO, A. et al. 2020). A kedvező tájképi összhatás fontos indikátora lett a lakosságát megtartani képes vidékeknek.

Újabban a szakértők egyöntetű véleménye, hogy a tájak esztétikai értékét egyre fontosabb *kulturális ökoszisztéma szolgáltatási* tényezőnek kell tekinteni, mert egyre nagyobb vonzerő a vizuális tágasság, a változatos mintázatú földhasználat, a gondozott kultúrtáj látványa (WASCHER, D. (ed.). 2000; ANGELSTAM, P. et al. 2019; KALTENBORN, B. P. – LINNELL, J. D. C. 2019).

A táj esztétikai minőségét lényegesen befolyásolja annak *nyílt vagy zárt* megjelenése. A városi kollégiumba került norvég vidéki gyerekek véleményétől a walesi bánya-meddőhányók beerdősítése kapcsán lezajlott felmérés tapasztalataig beigazolódott, hogy az előnyös táji látványhoz szükség van bizonyos perspektívára, tágas látómezőre, nyílt térségre (WIBORG, A. 2004; LEWELLYN, D. H. et al. 2019). Sík vidékeken ezt a tágasság-érzetet az égbolt, illetve a vízfelület látványosan megnöveli (HEDBLOM, M. et al. 2020; WARTMANN, F. M. et al. 2021). Egy angol felmérés szerint a megkérdezettek a szép táji környezet összetevői között a természetesség után másodiknak a nyitottságot említették leggyakrabban (CPRE, 2005). A *tavak, folyók, tengerek* partja nagymértékben növeli a táj

attraktivitását, még épített környezetben – városi parkokban, folyópartokon – is (HOWLEY, P. 2011; ZHANG, Z. et al. 2020). Különleges új példa az északi fény iránt megmutakozó óriási érdeklődés, ami lehetővé teszi az univerzum végtelenségének átérzését a skandináv éjszakákban (KALTENBORN, B. P. LINNELL, J. D. C. 2019).

További felmérések szerint az európai kultúrtájak között a *mozaikos*, változatos felszínborítású, különböző alakú, színű és méretű mezőgazdasági parcellák, elszórt fasorok, facsoportok alkotta tájak kedveltsége a legmagasabb (FUENTE DE VAL, G. et al. 2006; JUNGE, X. et al. 2014). A tájat alkotó strukturális elemeket TVEIT, M. S. és szerzőtársai (2018) három csoportba sorolták; vonalas elemek, pontszerű elemek és foltfelületek. Ezek közül a pontszerű és zöld (!) tájfoltok váltanak ki leginkább pozitív esztétikai hatást, de kiemelkedő az élősövények (hedgerows) tagolta táj kedveltsége is (HÄFNER, K. et al. 2018). A zöld szín bizonyítottan megnyugtató hatású (l. zöld kórházi ruházat). Néhány kutatásból az is kitűnt, hogy a megfigyelőre a legnagyobb hatást a közepes mennyiségű és nem túl tarka színű foltokat tartalmazó látkép tette (TODOROVA, A. et al. 2004; ODE, S. A. – MILLER, D. 2011). A gyarapodó adatok alapján kimondható, hogy a közmegítélés a tájak tekintetében is kerüli a szélsőségeket, a túlzott mozaikosságot, illetve a nagymérvű homogenitást, valamint a feltűnő színekavalkádót, de az egyhangú színvilágot is. Számos felmérés megerősítette, hogy az európai tájak homogenitásának növekedése, vagyis az egyre nagyobb méretű szántóföldi parcellák, szőlőterületek, illetve sűrű erdőtelepítvények (pl. energiaerdők!) szabályos négyyszögei általában nem nyerik el sem a helyben lakók, sem az alkalmi látogatók, még kevésbé a turisták tetszését (ARRIAZA, M. et al. 2004; SOINI, K. – AAKKULA, J. 2007; LLEWELLYN, D. H. et al. 2019).

Szakmai egyetértés van abban, hogy a helyben élők számára teljesen világos, hogy a táj mely elemei rendelkeznek tájkarakter-formáló hatással és a vélemények függetlenek attól, hogy természetes vagy mesterséges objektumokról van-e szó (PEDROLI, B. 2001; WARTMANN, F. M. et al. 2021). Egy felmérésben például a megkérdezettek úgy gondolták, hogy a holland vidéki táj apró udvarházai, csatornái, földútjai az „igazi holland táj” elválaszthatatlan részei. Bár kétségtelenül művi tájelemek, az összkép mégis *szerves tájfejlődés* eredménye, hiszen már „évszázadok óta” ilyen a holland táj, ismerői képzetében így jelenik meg, így hiteles (HAAS, DE W. et al. 1999; COETERIER, J. F. 1996).

Az ökológiai esztétika elmélet

Egy harmadik, viszonylag újszerű megközelítés az *ökológiai esztétika* (ecological aesthetic) néven vált ismertté (GOBSTER, P. H. et al. 2007; ZENG, F. 2019). Alapgondolata, hogy az ökológiai stabilitás, egy élőhely komplex biológiai jellege kedvezően hat az ember esztétikai érzékére, arányérzetére, harmónia iránti vágyára. Ezt a teóriát a helyi lakosok, illetve turisták körében végzett felmérések csak részben igazolták. Az bizonyos, hogy a tájak növényfedettségének kiemelt szerepe van esztétikai megítélésükben és általában a természetközeli élőhely-mintázatok váltanak ki kedvező érzelmi hatást (TRIBOT, A-S. et al. 2018). A növényegyüttesek természetességének fokát persze a laikusok nemigen tudják megítélni, az ökológiai stabilitást és a vizuális értéket csak a szakemberek tudják összekapcsolni. Ma már elfogadott megállapítás, hogy a növényzet tetszési foka sokszor nem tükrözi annak ökológiai értékét, az ökoszisztémában betöltött fontosságát (HÄFNER, K. et al. 2018). Sok példa igazolja, hogy egy-egy mesterségesen kialakított zöldfelület, például egy homogén, egykorú és azonos fajból álló fasor tetszési indexe kifejezetten magas. Nem ritka, hogy a megkérdezettek tájidegen, adott esetben özönnövényről (!) mondanak kedvező véleményt, például az ártéri erdőkben elburjánzó futónövényekről mint például

a parti szőlő (*Vitis riparia*), a süntök (*Echinocystis lobata*) stb. Magas a tetszési indexe a feltűnő virágzatú, élénk levélszínű, különleges lombformájú, gyakran hibrid kertészeti fajoknak (TRIBOT, A-S. et al. 2018). Ellenpéldaként a mangrovés tengerpartokat, és a mocsarakat szókták említeni, amelyek ugyan ökológiailag nagyon értékes élőhelyek, esztétikai elutasíthatóságuk – a mangrove növények léggyökereinek kaotikus geometriája, a part, ill. a mocsár belső részeinek nehéz megközelítése, átláthatatlansága miatt – viszont egyértelműen erős. Elkötelezett természetvédők próbálkoznak annak bizonyításával, hogy az ökológiai érték tudatosítása javíthatja az élőhely kedveltségét (functional beauty), de ez elég gyöngye lábakon álló reménynek tűnik (TRIBOT, A-S. et al. 2018). Az ökológiai érték növelésére tett beavatkozás némely esetben mégis sikeresen találkozik a kedvező közmegegyteléssel. Az intenzív gyepezgázkódás miatt egyre fajszegényebb alpesi, és más hegyvidéki füves tájak természet-közeliségének növelése érdekében az európai agrártámogatási rendszer (CAP) által bevezetett ún. kompenzációs támogatást (ecological compensation areas = ECAs) a megkérdezettek többsége helyes döntésnek vélte. A fajgazdagabb, virágos, természetközeli réteket, legelőket – elsősorban a turisták – szebbnek tartották, és az alacsonyabb fűhozam miatti értékcsökkenés ellensúlyozására indokoltak tartották a pénzügyi támogatást (LINDEMANN-MATTHIES, P. et al. 2010).

A tiszazugi lakosok bevonásának módszere a tájkarakter-felmérésbe

A bevezetőben említett KEHOP-VEKOP finanszírozású *tájkarakter-kutatás* egyik mintaterülete a Tiszazug kistáj volt (KONKOLY-GYURÓ É. – CSÖSZI M. 2021). A felsorolt célkitűzések közül itt csupán a részvételi tájtervezést megalapozó lakossági véleményekkel, a környező tájhoz való kötődés részleteinek kibontásával foglalkozunk. Online és személyes beszélgetések (workshopok), mélyinterjúk segítségével 104 helybeli lakos, illetve a munkája révén (pl. természetvédelmi őr) a környéket jól ismerő személy véleményét kérdeztük a tájhoz fűződő érzelmi viszonyáról.

A válaszadók 65%-a nő, 35%-a férfi volt. A korösszetétel arányaiban nem volt jelentős eltérés férfiak és nők között. A humán típusú foglalkozáscsoportban a nők, a műszaki csoportban a férfiak aránya volt magasabb. Az online kérdőívet a fiatalabb korosztályok nagyobb arányban töltötték ki, mint az idősebbek, de ezt az aránytorzulást valamennyire ellensúlyozta, hogy a személyes megkereséssel történt felvételezés között több volt az idősebb interjúalany.

A válaszadók 67%-a Tiszaföldvárt, 12%-a Cibakházát, 8–8%-uk Tiszakürtöt, ill. Nagyrévet jelölte meg lakóhelyének. A további 5% Cserkeszőlő, Tiszasas, Szelevény, Tiszainoka, Tiszaug és Csépa között oszlik meg. A mintaterület lakosság száma 24 ezer fő, közülük 11 ezer (46%) lakik Tiszaföldváron. A válaszadók száma tehát Tiszaföldvár tekintetében túlréprezentáltságot mutat (46–67%), ugyanakkor a válaszadók lefedik a mintaterület összes önálló települését, tehát minden településről volt legalább 1 válaszadó. Különösen érdekes volt néhány olyan válaszadó véleményét megismerni, akik – például házasságkötés vagy egyetemi tanulmányaik miatt már nem állandó lakosai a tájnak. Ők már bizonyos „távolságból” szemlélik a szülőföldet, bennük már felerősödött a nosztalgikus kötődés az „elvezőben lévő otthon” irányába.

A válaszadók 79%-a úgy nyilatkozott, hogy szeret a kistájban élni és csupán 5%-uk nem szeret itt lakni (16%-uk nem válaszolt erre a kérdésre). A 45 évesnél fiatalabb korosztályhoz tartozók válaszaik jellemzően rövidebbek, egysíkúbbak, olykor irreálisak voltak (pl. a legsúlyosabb környezeti veszély, ha „eltűnne a Tisza”). Az idősebbek válaszaiban általában több tényező jelent meg, összetettebb látásmódot tükrözött.

A tiszazugi lakosok tájkarakter percepciója és táji identitása

Az általunk készített tájfényképek bemutatása alapján a *legmagasabb tetszési* pontszámot a tiszai kompátkelőknél feltáruuló víztükör és a partot kísérő ártéri erdők látványa kapta. A válaszadók szerint a *legjellemzőbb tiszazugi táj* viszont az árvízvédelmi gátakról táruul az ember szeme elé, ahonnan látszik a mentesített ártér mozaikos földhasználata, a folyót kísérő ártéri erdők sötét vonala, az egykori ármentes szigetekre települt falvak: Nagyrév, Tiszakürt, Tiszainoka, Tiszaug templomának tornya (1. kép).

1. kép Alacsony ártéri vegyes mezőgazdasági művelés Szelevény határában
Photo 1 Mixed agricultural landuse pattern on low floodplain area near Szelevény
Forrás/Source: a szerző saját felvétele/author's own photo

A széles látómező, a tág perspektíva kulcsfontosságú tájesztétikai szerepét tehát a tiszazugi felmérésünk is visszaigazolta. A tájat jellemző földhasználati struktúrából az alacsony ártéri kaszálóréteket tartják karaktert adó elemnek, különleges alakjuk miatt pedig az egykori folyókanyarulatokat kirajzoló sarló alakú nedvesebb mélyedéseket, sávos mintázatú szántóföldeket tartották esztétikai különlegességek, karakterformáló hatásúnak. Egyetértettek azzal, hogy határozott karakterképző ereje van, ha a nyílt ártéri táj horizontján, alig felismerhető foltként látszik a fehér templomtorony, egy-egy apró falu sziluettje. Amikor azonban a látványmező nagyobb részét elfoglalja a település, azaz „települési tájról” volna szó, azt kevesen tudták tájként értelmezni.

A megkérdezetteknek nem volt határozott véleménye a táji mozaikosság ideális mértékéről. A külföldi tapasztalatok alapján kedvező esztétikai hatásúnak leírt közepesen sűrű foltmintázat érvényességét nem tudtuk igazolni. Úgy gondoljuk, hogy a mozaikosság pontosabb meghatározásának akadálya az volt, hogy a területfoltok nagysága mellett a percepciót jelentősen befolyásolja a felszínfedettség jellege. A percepció értékelés tehát nem vezethető le pusztán a tájmetriai foltsűrűség adatból, számításba kell venni a foltok minőségét is. Az interjúk alapján úgy tűnik, hogy kedvező a tájképi megítélés, ha egy bizonyos ritmikus foltismétlődés tapasztalható. Hosszas mérlegelés után néhány

válaszadó arra a következtetésre jutott, hogy számára az a legszebb tájkép, ahol a háttérben szántókkal, vagy gyepes felszínnel elválasztva, 2–3 kisméretű, szabálytalan körvonalú, néhány hektáros erdőfolt látható, az előteret pedig szántók és kaszálók mozaikja tölti ki, oldalt pedig a látványmezőt egy-egy szőlőparcella, vagy gyümölcsös keretezi.

A „kedvenc” tájrészletre történő rákérdezéskor a fent említett legjellemzőbbnek mondott tájképnél többnyire szűkebb helyszíntípust írtak le; egy-egy fákkal, nádassal övezett holtág természetközeli hangulatát preferálták, ami tipikusan menedékhely (refúgium) jellegű hely (2. kép). A természetközeli, csöndes vízpart kiemelkedő kedveltsége tehát egyértelműen bizonyítható.

2. kép Holt-Tisza-morotva Cibakháza határában

Photo 2 Oxbow lake near Cibakháza

Forrás/Source: a szerző saját felvétele/author's own photo

A megkérdezettek mindegyike különleges tiszazugi értéknek tekinti a csöndet, az élővilág közelségét, a tájba simuló apró falvak látványát. A települések sziluettjét akkor gondolták a leginkább tájba illeszkedőnek, ha a település épületei fokozatosan emelkednek ki a környező megművelt mezőgazdasági térségből és a látvány középpontjában a templomtorony áll, amellyel nem konkurál más, hasonló magasságú építmény, például a törpevízmű.

A tiszazugi lakosok kedvezőtlen tendenciának tartják az egykori ártéri és homoki gyümölcsösök felhagyását, az elnéptelenedés miatt gondozatlan falvak lehangelő képét, de a nagy kiterjedésű telepített nyárasokat, a nagy egybeszántott mezőgazdasági parcellákat is. A tájhasználati diverzitás csökkenését, például az ártéri legeltető állattenyésztés és az ártéri kisparcellás mezőgazdasági mozaikosság visszaszorulását egyértelműen negatív fejleménynek érzik. A megkérdezettek úgy vélték, hogy a mentesített ártér tágas füves-szántóföldi művelésű síkjának látványát megzavarják a villanyvezetékek oszlopai

és huzaljai. Határozottan támogatták, hogy a táj karaktere szempontjából elkülönítsük a telepített nyáras vagy fenyves erdőket a természetközeli fajösszetételű, szabálytalan foltokat képező facsoportokról. Az előbbieket kifejezetten látványromboló hatásúnak ítélték. Érdekes, hogy a szintén művi, szabályos sorokba rendeződő szőlők és gyümölcsösök nem váltottak ki ilyen ellenérzést, sőt kifejezetten fájtlalták, hogy a szilva-, alma-, meggyültetvények szinte teljesen eltűntek az egykor gyümölcskultúrájáról híres tájegységből. Ennek a véleménynek a kialakulását talán elősegítette az a gyakorlati szempont, hogy a szép tájnak részei a magasabb gazdasági értéket képviselő szőlők, gyümölcsösök.

A nemzetközi tapasztalatokkal egyezően a nagy mezőgazdasági parcellák között futó földutak menti fasorokat (jellemzően jegenyenyár és akác) általában előnyös tájképi összetevőnek tartották. Az idősebb válaszadók fontosabbnak ítélték a hagyományos megjelenésű épületek, az erdőfoltok és a legelő állatok szerepét a tetszetős tájkép kialakulásában. Az 1980-as években néhány falu határában létrejött morotvaparti üdülőtelepek mára igen leromlott épületállományát és elvadult, gyomos növényzetét mindenki lehangoló látványnak tartotta.

Tanulságos volt, hogy a tájkarakter vizsgálatának alapegységeként elfogadták ugyan az általunk ajánlott 1–1,5 km mélységű, 4–6 km²-nyi látómezőt (területnagyságot), de a munkamegbeszéléseken a vitakozók igyekeztek ezt a mérethatárt szűkíteni, és már néhány száz méter átmérőjű területet (pl. egy kurgánt) is önálló karakter-területnek tekinteni. Azt is megállapíthattuk, hogy a válaszadók nehezen tudtak felismerni és összevonni területileg elkülönülő, ismétlődő táji mintázatokat. A kistáj 3–4 különböző helyén lévő, azonos karakterű területeket gyakran külön típusként említették, pusztán azért, mert az „máshol van”. A Magyar Szabvány (2004) által ajánlott térfelosztás helyességéről, hogy tudniillik az előtér 0–300, a középtér 300–1000 m közötti, a háttér pedig az 1000 m-nél távolabb lévő terület, nem sikerült közös véleményt kialakítani. Az elő- és a középteret elvileg elválasztani kívánó 300 m-es távolság ugyanis jelentősen függ attól, hogy ott milyen típusú felszínfedettség van. A tágas legelők és szántók esetében pl. a 200 és a 400 m-re levő tájrészlet között nincs érzékelhető különbség. Úgy tapasztaltuk, hogy a szabványban szereplő 300 m-es ajánlás leginkább a vizuálisan éles tájhasználati szegélyek; tehát erdőfoltok, vizek és épületek esetében működik.

Összefoglalás

Az urbanizáció, a tömegturizmus, valamint a földhasználat nagymérvű átalakulása miatt Európában jelentősen megnőtt az érdeklődés a táj és az ember pszichológiai, érzelmi kapcsolatát vizsgáló kutatások iránt. Különböző evolúciós, szociálpszichológiai és ökológiai alapállású elméletek alátámasztása vagy kritikája érdekében számos felmérés foglalkozik a táji környezetet percepciójával, a táj esztétikai minőségével és a tájhoz való személyes vagy csoportos (kiemelten; nemzeti) kötődéssel.

Egy országos tájkarakter-kutatás során kiválasztott tiszazugi mintaterületen 104 helyi lakos tájszemléletéről szerezhettünk ismereteket online kérdőívek, személyes és online munkamegbeszélések (workshopok), illetve személyes mélyinterjúk segítségével.

Az eredmények megerősítették azt a hipotézist, hogy az emberek pontosan meg tudják fogalmazni, hogy környezetük mely elemei, objektumai formálják a táj karakterét, de a táji léptéket, a táji nagyságrendet sokan hajlamosak voltak leszűkíteni néhány hektárnyi területre. A tiszazugi megkérdezettek többsége szerint a táj legértékesebb részei a vízpartok. A válaszadók nagy többsége jellemzőnek és tetszetősnek találta a változatos növénykultúrákkal fedett, aprómozaikos földhasználati szerkezetet is, bár a mozaikos-

ság optimális mértékét nem sikerült pontosan meghatározni. A nemzetközi tapasztalatokkal megegyezően előnyös tájelemnek vélték a nagy szántóföldi parcellákat elválasztó fasorokat. A táj legfőbb értékének a meghitt, a természetközelség érzését nyújtó morotvapartok, nádasok, galériaerdők látványát és hangulatát tartják. A vízparti csöndet, az élővilág zajait sokan tekintik személyes tájidentitásuk fontos elemének, ahol leginkább átélik az otthonosság, az „idetartozás” élményét. Sajnálták a törpefalvak elnéptelenedését, infrastrukturális leromlását, de egy-egy település dominálta látkép tájképként történő értelmezését többnyire nehezen fogadták el. Tájéesztétikai és ökológiai problémagócoknak mondták az elhagyott állattartó telepeket, az alig használt, elgyomosodó legelőket. A nagyméretű szántóföldi táblák alkotta tájképhez gyöngye az érzelmi kötődés, bár elismerték, hogy az ilyen típusú tájkép is jellemző a vidékre. A táj harmóniája szempontjából nem tekintették zavaró elemnek a szőlőültetvényeket, a telepített erdők szabályos foltjait viszont nem említették az értékes tájképi részletek között. A Tiszazug 20. század közepi gazdag gyümölcs- és zöldségtermesztő kultúráját sokan azonosították a táj elmúlt „aranykorával”. A cserkeszőlői idegenforgalom következtében megváltozott településképet (pl. emeletes szállodák, butikok, büfék, fagyaltozók megjelenését) és a településkörnyéki földhasználatot (többnyire nem használt főlíásátrakat, felhagyott földeket) nem tartják vonzó fejleménynek.

Köszönetnyilvánítás

A terepi kutatás az Agrárminisztérium KEHOP-4.3.0_VEKOP-15-2016-00001 pályázata támogatásával valósult meg.

CSORBA PÉTER
DE TTK Földtudományi Intézet, Debrecen
csorba.peter@science.unideb.hu

IRODALOM

- ANTROP, M. 2001: Where are the Genii Loci? In: PEDROLI, B. (ed./Hrsg.) Landscape – Our Home. Lebensraum Landschaft. – Indigo, Zeist, Freies Geistesleben, Stuttgart. pp. 29–34.
- ANGELSTAM, P. – MUNOZ-ROJAS, J. – PINTO-CORREIRA, T. 2019: Landscape conceptions and approaches foster learning about ecosystem services. – Landscape Ecology 34. pp. 1445–1460.
- APPLETON, J. 1975: The experience of landscape. – John Wiley and Sons. 296 p.
- ARRIAZA, M. – CANAS-ORTEGA, J. – CANAS-MADUENO, J. – RUIZ-AVILES, P. 2004: Assessing the visual quality of rural landscapes. – Landscape and Urban Planning 69. pp. 115–125.
- ASHWORTH, G. J. – GRAHAM, B. 1997: Heritage, identity and Europe. – Journal of Economic and Social Geography TESG 88. (4.) pp. 381–388.
- ATKINS, P. – SIMMONS, I. – ROBERTS, B. 1998: People, Land and Time. An Historical Introduction to the relations Between Landscape, Culture and Environment. – Arnold, London. 286 p.
- BELL, S. 1999: Landscape Pattern, Perception and process. – E and FN Spon, London. 344 p.
- BISHOP, I. D. – HULSE, D. W. 1994: Prediction of scenic beauty using mapped data and geographic information systems. – Landscape and Urban Planning 30. pp. 59–70.
- BULLA B. 1940: Az Alföld. – Magyar Szemle Kincsestára, Budapest. 80 p.
- BULLA B. 1941: A nyugati országrészek. – Magyar Szemle Kincsestára, Budapest. 79 p.
- BUTLER, A. – SARLÖV-HERLIN, I. – KNEZ, I. – ANGMAN, E. – ODE SANG, A. – AKERSKOG, A. 2017: Landscape identity, before and after a forest fire. – Landscape Research 43. (6.) pp. 878–889.
- Campaign to Protect Rural England 2005: Mapping Tranquillity. Defining and assessing a valuable resource. – The countryside charity London. www.cpre.org.uk

- COETERIER, J. F. 1996: Dominant attributes in the perception and evaluation of the Dutch landscape. – *Landscape and Urban Planning* 34. pp. 27–44.
- CONEDERA, M. – BIAGGIO del, A. – SEELAND, K. – MORETTI, M. – HOME, R. 2015: Residents' preferences and use of urban and peri-urban green spaces in a Swiss mountainous region of the Southern Alps. – *Urban Forestry and Urban Greening* 14. (1.) pp. 139–147.
- COSGROWE, D. 1985: Prospect, Perspective and the Evolution of the Landscape Idea. – *Transactions of the Institute of British Geographers* 10/1. pp. 45–62.
- CSORBA P. 2002: Lehetőségek a tájképi érték monetáris kifejezésére. – *Tájökológiai Lapok, SZIE Gödöllő* 1. (1.). pp. 7–17.
- CSORBA P. 2010: Tájvédelmi törekvések Európában. In: SZILASSI P. – HENITS L. (szerk.) *Tájváltozás értékelési módszerei a XXI. században.* – *Földrajzi Tanulmányok Vol. 5.* JATE Press, Szeged. pp. 143–149.
- CSORBA P. – CSATÁRI B. 2017: Tájföldrajz és táji önazonosság. – *Magyar Tudomány* 2017 március, pp. 284–292.
- CSORBA, P. 2021: Present tendencies in landscape planning and recognition of the opinion of local citizens on the example of the Tiszazug. – *Landscape and Environment* 15. (1.) pp. 1–9.
- DAVIDOVIĆ, A. 2018. On Melting Grounds. *Theories of the Landscape.* – In: HAUG, A. – KÄPPEL, L. – MÜLLER J. (eds) *Past Landscapes. The Dynamics of Interaction between Society, Landscape and Culture.* Sidestone Press. (Leiden) pp. 53–72.
- DIX, A. 2002: Das Mittelrheintal, Wahrnehmung und Veränderung einer symbolischen Landschaft des 19. Jahrhunderts. – *Petermanns Geographische Mitteilungen* 146. (6.) pp. 44–53.
- DOSEN, A. S. – OSTWALD, M. J. 2016: Evidence for prospect-refuge theory: a meta-analysis of the findings of environmental preference research. – *City, Territory and Architecture* 3. Article 4.
- DREXLER D. 2010: Táj és tájértelmezés. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 224 p.
- DUBOW, J. 2009: Landscape. – In: KITCHIN, R. – THRIFT, N. (eds) *International Encyclopedia of Human Geography,* Amsterdam. pp. 124–131.
- FODOR F. 1930: A Szörénység tájrajza. – *Gazdaság-földrajzi Gyűjtemény VI.* Athenaeum, Budapest. 219 p.
- FODOR F. 1942: A Jászság életrajza. – A Szent István Társulat kiadása, Budapest. 504 p.
- FUENTE DE VAL, G. – ATAURI, J. A. – DE LUCIO, J. V. 2006: Relationship between landscape visual attributes and spatial pattern indices: A test study in Mediterranean-climate landscapes. – *Landscape and Urban Planning* 77. pp. 393–407.
- GOBSTER, P. H. – NASSAUER, J. I. – DANIEL, T. C. – FRY, G. 2007: The shared landscape: What does aesthetics have to do with ecology? – *Landscape Ecology* 22. (7) pp. 959–972.
- HAAS, de W. – KRANENDONK, R. – PLEIJTE, M. 1999: Valuable man-made landscapes (VMLs) in the Netherlands: a policy evaluation. – *Landscape and Urban Planning* 46. pp.133–141.
- HÄFNER, K. – ZASADA, I. – VAN ZANTEN, B. T. – UNGARO, F. – KOETSE, M. – PIORR, A. 2018: Assessing landscape preferences: a visual choice experiment in the agricultural region of Märkische Schweiz, Germany. – *Landscape Research* 43. (6.) pp. 846–861.
- HANSSON, L. – FAHRING, L. – MERRIAM, G. (eds) 1995: *Mosaics landscapes and ecological processes.* – Chapman and Hall, London. 380 p.
- HEDBLUM, M. – HEDENAS, H. – BLICHARSKA, M. – ADLER, S. – KNEZ, I. – MIKUSINKSKI, G. – SVENSSON, J. – SANDSTRÖM, S. – SANDSTRÖM, P. – WARDLE, D. A. 2020: Landscape perception: linking physical monitoring data to perceived landscape properties. – *Landscape Research* 45. (2.) pp. 179–192.
- HOWLEY, P. 2011: Landscape aesthetics: Assessing the general public's preferences towards rural landscapes. – *Ecological Economics* 72. pp. 161–169.
- HUNZIKER, M. – BUCHECKER, M. – HARTIG, T. 2007: Space and Place – Two Aspects of the Human-landscape Relationship. – In: KIENAST, F. – WILDI, O. – GHOSH, S. (eds): *A changing world. Challenges for landscape research.* Springer Verlag. pp. 47–62.
- JUNGE, X. – SCHÜPBACH, B. – WALTER, TH. – SCHMID, B. – LINDEMANN-MATTHIES, P. 2014: Aesthetic quality of agricultural landscape elements in different seasonal stages in Switzerland. – *Landscape and Urban Planning*. 133. pp. 67–77.
- JUNKER, B. – BUCHECKER, M. 2008: Aesthetic preferences versus ecological objectives in river restoration. – *Landscape and Urban Planning*. 85. pp. 141–154.
- KARANCSI Z. – HORVÁTH G. – KISS A. 2006: Tájépszétikai vizsgálatok a Medves-térség területén. – A III. Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei, CD, Budapest.
- KÁDÁR L. 1941: A magyar nép tájsemlélete és Magyarország tájnevei. – *Táj és Népkutató Intézet kiadványai,* Budapest. 24 p.
- KALTENBORN, B. P. – LINNELL, J. D. C. 2019: „It's All about the Scenery”: Tourists' perceptions of Cultural Ecosystem Services in the Lofoten Islands, Norway. – *Arctic*, 72. (1.) pp. 1–12.
- KAPLAN, R. – KAPLAN S. 1989: *The experience of nature. A psychological perspective.* – Cambridge University Press. 340 p.

- KONKOLY-GYURÓ É. 2019: A percepció jelentősége a környezet- és tájkutatásban. – *Földrajzi Közlemények* 143. (2.) pp. 158–166.
- KONKOLY-GYURÓ É. – VASZÓCSIK V. – CSORBA P. – SCHNELLER K. – JOMBACH S. – BOROMISZA ZS. – ERDEI T. – KESZTHELYI Á. – BALÁZS P. – KISS D. – TELEKI M. – BÁNHIDAI A. 2021. Az országos tájkarakter-elemzés kezdetei Magyarországon. – *Földrajzi Közlemények* 145. 3. pp. 193–208.
- KONKOLY-GYURÓ É. – CSÓSI M. 2021: Tájkarakter-elemzés Magyarországon. Szakmai összefoglaló és módszertani útmutató. A közösségi jelentőségű természeti értékek hosszú távú megőrzését és fejlesztését, valamint az EU biológiai sokféleség stratégia 2020 célkitűzéseinek hazai szintű megvalósítását megalapozó stratégiai vizsgálatok (KEHOP-4.3.0. VEKOP-15-2016-00001). – Agrárminisztérium, Budapest. 48 p.
- KUBINSZKY, M. 1995: Táj + építészet. – Mezőgazda Kiadó, Budapest. 173 p.
- KÜHNE, O. 2017: Landschaftstheorie und Landschaftspraxis: Eine Einführung aus sozialkonstruktivistischer Perspektive. – Springer Verlag. 409 p.
- LINDEMANN-MATTHIES, P. – BRIEGEL, R. – SCHÜPBACH, B. – JUNGE, X. 2010: Aesthetic preference for a Swiss alpine landscape: The impact of different agricultural land-use with different biodiversity. – *Landscape and Urban Planning* 98. (2.) pp. 99–109.
- LINKE, S. 2019: Landschaftsästhetik. – In: KÜHNE, O. – WEBER, F. – BERR, K. – ENAL, C. (Hrsg.): *Handbuch Landschaft*, Springer VN, Wiesbaden. pp. 441–452.
- LOWENTHAL, D. 2007: Living With and Looking at Landscape. – *Landscape Research* 32. (5.) pp. 637–659.
- LLEWELLYN, D. H. – ROHSE, M. – BERE, J. – LEWIS, K. – FYFE, H. 2019: Transforming landscapes and identities in the south Wales valleys. – *Landscape Research* 44. (7.) pp. 804–821.
- MASLOW, A. 1943: The Theory of Human Motivation. – *Psychological Review* 50. pp. 370–396.
- MENDŐL T. 1928: Szarvas földrajza. – Studium könyvkiadó, Budapest. 70 p.
- MENDŐL, T. 1932: Táj és ember: az emberföldrajz áttekintése. – *Kincsesvár* 46. Magyar Szemle Társaság, Budapest. 79 p.
- MEZŐSI G. 1991: Kísérletek a táj esztétikai értéknek meghatározására. – *Földrajzi Értesítő* XL. 3–4. pp. 251–264.
- MSZ (Magyar Szabvány) 20372 (2004. március): Természetvédelem. Tájak esztétikai minősítése. 20 p.
- ODE, S. A. – MILLER, D. 2011: Analysing the relationship between indicators of landscape complexity and preference. – *Environment and Planning B: Planning and Design* 38. (1.) pp. 24–40.
- ORIAN, G. H. 1980: Habitat selection: General theory and applications to human behavior. – In: J. S. LOCKARD, J. S. (ed.) *The Evolution of Human Social Behavior*. Elsevier. pp. 125–140.
- ORIAN, G. H. 1986: The role of the Art in landscape research. – In: PENNING-ROUSELL, E. C. – LOWENTHAL, D. (eds) *Landscape Meanings and Values*. Routledge. 156 p.
- PEDROLI, B. (ed/Hrsg) 2001: *Landscape – Our Home Lebensraum Landschaft. Essays on the Culture of the European Landscape as a Task. Essays über die Kultur der europäischen Landschaft als Ausgabe*. – Indigo, Zeist. 222 p.
- PRINZ GY. 1926: Magyarország földrajza: A magyar föld és életjelenségeinek oknyomozó leírása. – *Tudományos Gyűjtemény* 15. Danubia, Pécs. 200 p.
- RAMOS-L. I. – BERNARDO, F. – CARVALHO RIBEIRO, S. – VAN EETVELDE, V. 2016: Landscape identity: Implications for policy making. – *Land Use Policy* 53. pp. 36–43.
- RICHLING, A. 1992: On the Methodology of Assessment of Aesthetic Values of Landscape. – *Miscellanea Geographica* 5. Warsaw. pp. 5–10.
- SANTORO, A. – VENTURI, M. – AGNOLETTI, M. 2020: Agricultural heritage systems and Landscape Perception among Tourists. The Case of Lamole, Chianti (Italy). – *Sustainability* 12. (9.) 3509
- SENOGLU, B. – OKTAY, H. E. – KINOSHITA, I. 2018: An empirical research study on prospect-refuge theory and the effect of high-rise buildings in a Japanese garden setting. – *City, Territory and Architecture* 5. (3.) pp. 2–16.
- SOINI, K. – AAKKULA, J. 2007: Framing the biodiversity of agricultural landscape: the essence of local conceptions and constructions. – *Land Use Policy* 24. pp. 311–321.
- SOWINSKA-SWIERKOSZ, B. – CHMIELEWSKI, T. J. 2016: A new approach to the identification of Landscape Quality Objectives (LQOs) as a set of indicators. – *Journal of Environmental Management* 184. pp. 596–608.
- STEG, L. – DE GROOT, J. I. M. (eds) 2018: *Environmental psychology*. – J. Wiley and Sons. 448 p.
- STOBELAAR, D. – PEDROLI, B. 2011: Perspectives on landscape identity: A conceptual challenge. – *Landscape Research* 36. (3.) pp. 321–339.
- SZABÓ J. 2000: A mitikus és a történeti táj. – Balassi Kiadó, MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Budapest. 351 p.
- SZABÓ SZ. – CSORBA P. 2009: Tájmetriai mutatók kiválasztásának lehetséges módszertana egy esettanulmány példáján. – *Tájökológiai Lapok* 7. (1.) pp. 141–153.
- SZABÓ, SZ. – CSORBA, P. – SZILASSI, P. 2012: Tools for landscape ecological planning – Scale and aggregation sensitivity of the contagion type landscape metrics indices. – *Carpathian Journal for Earth and Environmental Sciences* 7. (3.) pp. 127–136.

- TODOROVA, A. – ASAKAWA, S. – AIKOH, T. 2004: Preferences for and attitudes towards street flowers and trees in Sapporo, Japan. – *Landscape Urban Planning* 69. pp. 299–313.
- TRIBOT, A.-S. – DETER, J. – MOUQUET, N. 2018: Integrating the aesthetic value of landscapes and biological diversity. – *Proceedings of the Royal Society B*. 285. 20180971
- TVEIT, M. S. – ODE S, A. – HÄGERHÄLL, C. M. 2018: Scenic beauty. – In: STEG, L. – DE GROOT, J. I. M. (eds) *Environmental psychology*. – J. Wiley and Sons. pp. 45–54.
- WARTMANN, F. M. – FRICK, J. – KIENAST, F. – HUNZIKER, M. 2021: Factors influencing visual landscape quality perceived by the public. Results from a national survey. – *Landscape and Urban Planning* 208. 104024.
- WASCHER, D. (ed.) 2000: *The Face of Europe*. – ECNC, Tilburg. 60 p.
- WIBORG, A. 2004: Place, nature and migration: Students' attachment to their rural homes places. – *Sociologia Ruralis* 44. pp. 416–432.
- WÖBSE, H. H. 2002: *Landschaftsästhetik*. – Ulmer Verlag. 304 p.
- ZENG, F. 2019: *Introduction to Ecological Aesthetics*. – Springer Verlag. 369 p.
- ZHANG, Z. – LI, J. – LUO, X. – LI, CH. – ZHANG, L. 2020: Urban lake spatial openness and relationship with neighboring land prices: Exploratory geovisual analytics for essential policy insights. – *Land Use Policy* 92. 104479

A LÉTEZŐ FALUSI VILÁG A FOGALMAK ÉS FOLYAMATOK PROKRUSZTÉSZ-ÁGYÁBAN

BAJMÓCY PÉTER – BELUSZKY PÁL

THE VILLAGES OF HUNGARY IN TERMS OF CONCEPTS AND PROCESSES

Abstract

Working with the Society volume of the Hungarian National Atlas over the last number of years, we found several questions and problems connected to the typology and social-economic processes of Hungarian villages. We would like to give a short review of these problems in this paper. We dealt with the definition of the villages, and asked what a village is nowadays in Hungary. Are all the non-urban administrative units villages and are there any villages that from a geographical viewpoint are without local government? There are plenty of former villages which have lost administrative independence, but they look and work like a village. On the other hand, there are small settlements that have a local government, but with only a dozen people and without any other functions. Other questions connected with new processes of urbanization-suburbanization, social and economic changes, and changing local identity make it extremely hard to group the villages.

Keywords: village types, village definition, urbanization, local governments, villages without administrative function

Bevezetés

A közelmúltban megjelent Magyarország Nemzeti Atlasza Társadalom kötetének (KOCSS K. [főszerk.] 2021) elkészítése során a hazai falusi világ állapotának bemutatására vállalkoztunk (BELUSZKY P. et al. 2021). Lehetőségünk nyílt a hazai falvak számos társadalmi-gazdasági folyamatát bemutatni, illetve több aspektusból is kísérletet tettünk a falvak csoportosítására, tipizálására, jellegzetes, egymástól eltérő falusi utak ábrázolására. Azonban számos tényező nehezítette ezt a munkát, így e tanulmányban ezeket a nehezítő körülményeket vesszük sorra, hiszen számos olyan, a falvakkal kapcsolatos alapfogalom alakult át, kérdőjeleződött meg, vált rendkívül összetetté az elmúlt évtizedekben, amelyek a faluállomány számbavételét és jellemzését igencsak bonyolulttá (minden korábnál bonyolulttabbá) teszik.

Azok a tényezők, állapotok, folyamatok, amelyek a „létező falusi világ” számbavételét, térképekre rögzítését, „kategorizálását” az atlaszkészítés során nehezítették, esetenként vitathatóvá tették (vagy vitathatóvá kellett volna tenniük), két csoportba sorolhatók:

- a) Nem egy település esetében megkérdőjelezhetőnek bizonyult a faluállományhoz való tartozás kérdése.
- b) A közelmúltban s napjainkban számos olyan folyamat zajlott le, amelyek nem teszik egyértelművé a falvak kategorizálását-tipizálását.

A faluállományhoz tartozás kérdése: falu-e ez a falu?

A faluállományhoz való tartozás alapvető kérdése a település, illetve a falu definiálásában rejlik. Jó néhány kutató számos megközelítésben foglalkozott e kérdéssel, ám az, hogy a településhálózat mely elemeit tekinthetjük önálló településeknek, illetve ezen belül mit értünk falun, korántsem egyértelmű. A tanulmány első részében e lehetőségeket vesszük

sorra, majd két, egymástól csak kismértékben eltérő javaslatot adunk, és számos olyan esetet vetünk fel, ahol az adott objektum településként, illetve faluként való definiálása legalábbis megkérdőjelezhető.

A klasszikus településföldrajz/településmorfológia településen olyan helyet ért, ahol emberi közösség lakik (MENDÖL T. 1963). Vagyis a település térbelileg lehatárolt objektum, amely egy emberi közösség lakóhelye. Morfológiai szempontból megkülönböztettek zárt településmaggal rendelkező (vagyis csoportos) településeket, ilyenek a falvak és a városok, illetve szórt vagy szórványtelepüléseket, amelyek nem rendelkeznek zárt településmaggal. Egy harmadik csoportba az átmeneti települések (pl. hamlet, weiler) tartoztak, amelyeknek van ugyan zárt településmagjuk, de ez kicsi és általában nem rendelkeznek templommal és egyéb szolgáltatásokkal. E definíció egyértelműen meghatározza a települést, illetve azon belül a falu helyét is. E definíciók azonban Magyarország, illetve a Kárpát-medence településhálózatára csak korlátozott keretek között használhatók. Egyrészt, különösen Magyarország mai területét tekintve, alig vannak átmeneti és szórt települések, ilyen településekből álló térségek (Őrség, Vendvidék), így csábító a településeket azonosítani a csoportos településekkel. Másrészt viszont gyakran előfordul, hogy egyetlen település közigazgatási területén egyszerre van jelen csoportos (a falumag), szórt (tanya) és átmeneti (major) településforma is, így összefüggő csoportos, szórt vagy átmeneti települési térségek nem határolhatók le (BALOGH A. 2019).

Ezen ellentmondás feloldására két út adódott a településföldrajz számára. Az egyik az, hogy az egyes településalkotó elemeket külön-külön önálló településekként értelmezzük, a másik, hogy az egy közigazgatási határon belüli különálló egységeket valamely szabályok alapján összevonjuk és ezen összevont egységeket tekintjük településeknek. Az összevonás módjára, mint látjuk majd, többféle lehetőség is létezik. Az első utat követte MENDÖL T., aki a szórvány jellegű elemeket önálló településeknek tekintette, így megkülönböztetett magányos és csoportos településeket. Az egyes szórt tanyák magányos, a falvak pedig csoportos települést alkotnak értelmezésében (MENDÖL T. 1963). A kettő között létezik egy átmeneti kategória is. A hazai településmorfológia körében e megközelítés a mai napig fellelhető, elfogadott (KOVÁCS Z. 2013).

A második megközelítésben a szórvány jellegű települések egyes elemei nem jelennek meg önálló egységként, sőt, gyakran még a nagyobb egységek is összevonásra kerülnek. Ide sorolhatók azok a megközelítések, amikor a közigazgatási egységeket tekintjük településeknek (3155 település Magyarországon), függetlenül attól, hogy a közigazgatási egység milyen települési struktúrával rendelkezik, azon belül milyen egységek léteznek. Településföldrajzi megközelítésben e „legnagyobbalább” csoportosítás meglehetősen vitatható, erre a tanulmányunk későbbi részében többször visszatérünk, ugyanakkor abban az esetben, ha nagyobb léptékű, illetve különösen, ha statisztikai adatokkal alátámasztott települési elemzések készülnek, mégis ez a megközelítés a leggyakoribb a hazai településföldrajzban. Ennek elsődleges oka az, hogy a statisztikai adatok zöme csak erre a szintre érhető el. A Nemzeti Atlaszban ugyanilyen oknál fogva mi is ezt a meghatározást alkalmaztuk (BELUSZKY P. et al. 2021).

Ehhez némileg hasonló a KSH összevonási rendszere, amely a településeket központi belterületre, egyéb belterületre és külterületi lakott helyekre bontja. Ebben az esetben a csoportos és átmeneti elemek önálló egységekként jelennek meg, a szórvány jellegű elemeket viszont összevonják, külön egységekként jelennek meg az egyes tanyás határrészek vagy a szőlőhegyek. E lehatárolás esetében a területi elv a döntő, ugyanakkor az eredeti definícióból a közösség mint meghatározó elem kerül ki.

Magunk a települések definiálásakor arra törekedtünk, hogy a definícióban a területi és a közösségi elem is megmaradjon. A településekkel foglalkozó tudományágak álta-

lánosan elfogadott meghatározása szerint a település egy embercsoportnak (többnyire társadalmi-gazdasági-rokoni-szomszédsági szálakkal egybeszőtt helyi társadalomnak), lakó- és munkahelyeiknek, a mindennapi élet során igénybe vett, az alapvető szükségleteket kielégítő intézményeknek (szolgáltatásoknak), s a mindezen funkcióknak műszaki keretet nyújtó létesítményeknek az összessége, egysége, amelyet a lakosság mindennapi mozgástere szervez egységgé, illetve határol el más településektől (BELUSZKY P. 2018). Ez a település-meghatározás MENDÖL T. definíciójának kiegészített változata. LACKÓ L. (1992) szerint pedig a település az emberi társadalom létformája, amelyben a természeti, társadalmi-gazdasági jelenségek és folyamatok, valamint a műszaki-építészeti elemek kölcsönös egymásrahatása valósul meg. E meghatározásokban ugyan a létszámküszöb követelménye nem szerepel, viszont a „helyi társadalom”, az alapvető intézményrendszer stb. kívánalmának az alig 10 lakosú házcsoportok aligha felelnek meg. KOVÁCS Z. szerint „a település olyan, az ember által ideiglenesen vagy állandóan lakott hely, amely lakó- és gazdasági célú épületekből, valamint a hozzájuk tartozó egyéb építményekből (pl. utak, hidak, közterek) áll. A település kiszolgálja lakóinak fizikai és szellemi igényeit, lenyomata és hordozója a közösség múltjának és jelenének, tükrözi a társadalmi-gazdasági berendezkedésnek és a helyi társadalom kultúrájának.” (KOVÁCS Z. 2013, 115. o.) E definíciók a következő főbb kategóriákat foglalják magukba: területileg elhatárolt, közösség, lakóhely, munkahely, szolgáltatások és infrastruktúra, mindennapi mozgástér. Mindezek együttesen határozzák meg, hogy mit is tekinthetünk településföldrajzi értelemben településen, ezen elemek egyikének-másikának hiánya megkérdőjelezheti azt, hogy különálló településről beszéljünk.

Kétségtelen azonban, hogy ezek a geográfus gondolkodást tükröző definíciók további, nem feltétlenül a településföldrajz gondolatkörébe tartozó kritériumokkal is gazdagíthatók. Így méltányolandó szempont (követelmény) lehet például:

- A település képes-e a reprodukcióra, nemcsak demográfiai értelemben, hanem tevékenységeiben, funkcióiban, kötődéseiben?
- Rendelkezik-e legalább részleges önfenntartó képességgel (anyagiak terén is; persze kérdéses, hogy e kritériumot meg lehet-e követelni egy olyan „objektumtól” [településtől], amelyben egyetlen kereső foglalkozású lakos sem él). (Vannak ilyen községek Magyarországon!) De az is mérlegelést kíván, hogy egy nyugdíjjal, mint korábbi aktív tevékenységek járadékával rendelkező személy önfenntartónak számít-e?
- Kérdéses, hogy megkövetelhető-e, hogy a települések rendelkezzenek önálló, fixált, elhatárolható léttérrel. Ez a tradicionális (agrár-) falvak esetében a falvakhoz tartozó határ formájában ab ovo adott volt, ám kérdés, hogy egy agglomerálódott település esetében, amely érdemleges mezőgazdasági termelést nem folytat és kereső lakossága számos környező településen dolgozik, a „munkaerővonzó” terület tekinthető-e „léttérnek”?
- A „fix” léttérből következően a településeknek markáns „akciórádiusszal” kell rendelkezniük. Kérdés persze, hogy például egy kizárólag ingázók lakóhelyéül szolgáló objektumnak meg lehet-e határozni az akciórádiuszát, vagy egy nyugdíjasok által lakott házcsoport rendelkezik-e akciórádiusszal, annak tekinthető-e bizonyos szolgáltatások rendszeres felkeresése?
- Figyelembe kell-e vennünk a települési lét követelményrendszerének meghatározásakor egy-egy „objektum” lakóinak, illetve a „körülélőknek” a véleményét, vagyis azt, hogy elismerik-e lakóhelyüket önálló települési entitásként? (Emlékezzünk: a 18–19–20. század eleji tanyán (is) lakó „hazament” a mezővárosba, tehát azt ismerte el önálló települési egységként.) Ebből következően a település névvel rendelkezik.

E problémakörnél ismét utalni kell MENDÖL T. álláspontjára, aki némiképp formalista módon – ragaszkodva a település általa megfogalmazott definíciójához –, a munkahely-lakóhely térbeli egységére hivatkozva önálló településeknek tartotta a magános tanyákat vagy a szórványtelepüléseket (mint pl. a Vendvidék településeinek egyes lakóépületei) is. Mellesleg a tanyás településszerkezet kialakulásának kezdetén, majd még meglehetősen hosszú ideig ez a térbeli egybeesés nem is állt fenn, mert a tanyatulajdonosok lakóhelyétül nem is a tanyák szolgáltak, hanem a mezővárosok belterületének lakóházai. Ám nyilvánvaló, hogy jelen célkitűzésünk – a vidéki települések állapotrajza, típusokba sorolása – teljesítése során az egyes tanyák egyenkénti figyelembevételére nincs is mód. (L. Rejtő Jenő: „Nem lehet minden pofon [tanya] mellé közlekedési rendőrt [kartográfust] állítani.”)

A következő lépésben két, kismértékben eltérő megközelítést, utat, lehetőséget mutatunk be. Az eltérés kérdése abban áll, hogy az előzőekben meghatározott településeken belül hol van a falu helye. A BELUSZKY P.-féle megközelítésben az így meghatározott települések közül mindazok, amelyek nem városok, falunak tekinthetők. (A város definiálására tanulmányunk során visszatérünk még, bár ennek definiálásában meglehetősen széles konszenzus van a hazai településföldrajz művelői között, s ezt a közös álláspontot mi is valljuk.) A BAJMÓCY P.-féle megközelítésben az előzőekben definiált települések közül szintén ki kell venni a városokat, a többi közül pedig azokat nevezhetjük falunak, amelyek rendelkeznek zárt településmaggal. Azon települések közé, amelyek nem városok és nincs zárt településmagjuk sem, a valódi szórványtelepülések tartoznak (vendvidéki szórványtelepülés, önállósult szőlőhegy, eszmei tanyaközség) és a kizárólag átmeneti formákból álló települések (majorokból létrehozott eszmei község, az Őrség szeres települései, csoportos tanyákból létrejött eszmei községek stb.). Ezek ebben az értelmezésben nem városias települések, de nem is falvak.

Tanulmányuk következő részében azokat az eseteket tekintjük át, ahol nem egyértelmű, hogy egy települési képződmény településnek (falunak) tekinthető-e, avagy nem. E vitatható esetekben az általunk meghatározott településdefiníció bizonyos elemei fennállnak, mások nem. A kérdés tehát az, hogy hol található a települések 'alsó határa', meddig tekinthetünk falunak egy falut, valamint, hogy vannak-e olyan közigazgatásilag nem önálló egységek, amelyek a definíciónk alapján joggal tekinthetők településnek, illetve hol a falu „felső határa”, azaz honnantól város az adott település?

1. Nem teljesen korrekt (vitatható) az a kényszerű megoldás, amely a faluállományt a községi jogállású településekkel azonosítja. Több szempontból sem. Először is vessünk egy pillantást az *1. táblázat*ra, amely a községállomány nagyságrendi sorrendjének alsó régióiba tartozó települések lélekszámát tünteti fel.

Joggal feltételezhető, hogy a községi jogállással rendelkező Iborfia, Tornabarakony, Tornakápolna, Debréte, Felsőszenterzsébet és egy sor további, legfeljebb néhány tucatnyi lakost számláló község aligha felel meg a falvak (települések) általánosan elfogadott kritériumainak. Ezek ugyan létszámküszöbhez nem kötik a települések település voltát, de amelyek lényege, hogy a falu (a település) önálló társadalmi egység, a lakó- és munkahelyek térbeli koncentrációja, rendelkezik alapszintű intézményrendszerrel és szolgáltatásokkal (és falvakról lévén szó, nem rendelkeznek városi szerepkörű intézményekkel).

Visszatérve a „meddig település egy házcsoport” kérdésre: az *1. táblázatban* szereplő, vagy akár azoknál valamivel népesebb „telepek” többnyire egykor „szabályos”, vitathatatlanul településeknek minősülő falvak voltak, azonban kedvezőtlen demográfiai folyamataik és a menekülésszerű elvándorlás szélsőséges mértékben csökkentette lélekszámukat s zilálta szét az egykori helyi társadalmait. Tehát nem „másodlagos” települések, mint a meglévő falvak, mezővárosok által létrehozott tanyák, a határba telepített mezőgazdasági termelési központok (majorok, puszták) és az azokat szolgáló lakóépületek, üzemek,

1. táblázat – Table 1

A legkisebb községek néhány alapadata, 2021
Some base facts of the smallest villages of Hungary, 2021

Településnév	Megye	Népesség, 1949	Népesség, 2021	Lakások száma 2021	Alap- funkció (max. 18)
1. Debréte	Borsod-Abaúj- Zemplén	220	8	26	3
2. Tornakápolna	Borsod-Abaúj- Zemplén	133	14	34	3
3. Csertalakos	Zala	179	14	29	3
4. Iborfia	Zala	161	14	17	3
5. Felsőszenterzsébet	Zala	129	15	16	3
6. Tornabarakony	Borsod-Abaúj- Zemplén	269	18	44	3
7. Pusztaapáti	Zala	251	18	22	4
8. Kozmadombja	Zala	248	19	32	3
9. Baglad	Zala	260	21	41	5
10. Percse	Borsod-Abaúj- Zemplén	271	23	34	2
11. Alsószenterzsébet	Zala	257	24	38	2
12. Lendvajakabfa	Zala	272	24	45	3
13. Litka	Borsod-Abaúj- Zemplén	260	25	46	3
14. Keresztéte	Borsod-Abaúj- Zemplén	166	26	28	3
15. Csér	Győr-Moson- Sopron	185	26	22	2
16. Kára	Somogy	283	27	45	2
17. Nemesmedves	Vas	196	27	14	2
18. Lendvadedes	Zala	231	27	20	4
19. Teresztenye	Borsod-Abaúj- Zemplén	148	28	30	2
20. Libickozma	Somogy	1023	28	48	2
21. Gagypáti	Borsod-Abaúj- Zemplén	136	29	14	3
22. Kány	Borsod-Abaúj- Zemplén	297	30	49	2
23. Kisvásárhely	Zala	228	31	39	3
24. Zalaköveskút	Zala	134	33	26	2
25. Szijártóháza	Zala	176	33	30	3
26. Kispirit	Veszprém	284	36	61	3
27. Megyer	Veszprém	120	36	20	4
28. Ramocsa	Zala	150	36	20	3
29. Horváthertelend	Baranya	231	38	27	2
30. Bödeháza	Zala	374	38	57	3
31. Magyarföld	Zala	140	38	29	2

Forrás: A KSH adatbázisai alapján saját számítás
Source: Own calculation based on CSO's database

bányák munkáskolóniái, vasúti őrházak stb. A táblázatban szereplő, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Csereháton elhelyezkedő – egykori!? – falvak „eredetileg”, a 20. század derekáig 150–300 lakosú apró agrárfalvak; a szerény mezőgazdasági adottságú, kis határú falvak többsége a 19. század második felében, többnyire az első hivatalos magyarországi népszámlálás időpontjában érték el népesedési csúcukat, s a második világháború utáni évekig csekély népességszám-ingadozás közepette „tengődtek”, szűkös életkörülményeket biztosítva lakóiknak. Még az 1960-as népszámlálás is csak mérsékelt népességfogyást regisztrált, ám a „szocializmus győzelme falun” – a kollektivizálás – s a borsodi iparvidék mohó munkaerőigénye megkondította felettük a lélekharangot (már ha maradt még lélekharangjuk). 1960 és 1980 között felére-harmadára zsugorodott népességszámuk, 1990-ig mérsékelt fogyás mutatkozott (aki akart-tudott, az már elköltözött; a lélekszám csökkenése elsősorban a természetes fogyás következménye volt ekkor), majd napjainkig stagnál – tovább morzsolódik a „telepekké” – „falumorzsalékokká” – váló falvak népessége (igaz, pl. az 1990-ben 54 lakosú Tornabarakony tíz körülire csökkenő népességszáma akár viharos ütemű népességfogyásnak is minősíthető). E lakóépület-csoportokat (Gagyapáti 14 lakóépülete közül hatban élnek, Tornakápolnán 7, Debrétén 9, Simán 11, Tornabarakonyban 12 lakott lakást írtak össze a népszámlálók 2011-ben) nem gazdasági funkcióik, keresőik foglalkozási szerkezete, kiingázók aránya, alapellátottságuk kiépítettsége stb. minősíti, hanem épp kicsinységük következményei. Az e települések egyes mutatóit alakító csekély esetszámok igen gyorsan megváltoztathatják statisztikai mutatóikat, s igen nagy eltérések mutatkoznak egyes statisztikai mérőszámaikban az egyébként egymással hasonló településekben. Ahol néhány lakosnak van csupán kereső foglalkozása, ott akár egyetlen munkavállaló „státuszában” bekövetkező változás is gyökeresen átminősítheti (statisztikailag) a települést. Debrétén (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) például két foglalkoztatottat tartottak nyilván az utolsó népszámlálás idején, közülük egy fő más településen dolgozott (ingázó). Ha esetleg a másik munkavállaló is lakóhelyén kívül talál munkát, a keresők 100%-a ingázóvá válik s minősíti Debrétét lakófunkciójú faluvá. E törpefalvak statisztikai mutatói gyakran egymáséitól is gyökeresen eltérnek. Pl. a 60 év-nél idősebbek aránya Tornabarakonyban 76,9, Debrétén 64,3, Becskeházán 50,0%, ami a vázolt településformáló folyamatok ismeretében nem meglepő, viszont Gagyapátiban csupán a lakosság 12,5%-a (!), Keresztétén 25,0%-a, Tornakápolnán 27,3%-a időskorú. Gagybátorban az egy főre jutó szja-alap mindössze 495 ezer, Perecsén 633 ezer Ft évente, addig Tornabarakonyban 2300 ezer (!), Debrétén – 2 kereső! – 2200 ezer, Keresztétén 1998 ezer Ft. Míg egyes törpefalvakban nem él diplomás lakos (Pamlény, Becskeháza), vagy csak mutatóban találtak a népszámlálók felsőfokú végzettségű lakost (Égerszög 2,3, Bódvarákó 1,5%), addig más falucskák diplomásainak aránya az elit kertvárosokéval vetekszik (Sima 44,4, Tornakápolna 37,5, Debréte 21,4, Keresztéte 21,1%); az utóbbiakban az „alternatív életmódra” vágó nyugdíjas diplomások beköltözése valószínűsíthető.

Ugyanakkor problematikus lenne e „kétes” minősítésű „lakott helyek” felső lélekszám-küszöbének meghatározása is. Vagyis e törpefalvak településként való el nem ismerése „tudományos megközelítésből” elfogadható, de a gyakorlatban nehezen keresztülvihető lenne. Falutípusként azonban elfogadható a törpefalvak kategóriája; magunk a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei falvak „kézi” tipizálási kísérlete során „maradványfalvak” néven külön típusként kezeltük e „képződményeket” (BELUSZKY P. 1977).

2. A községi jogállással rendelkező törpe települések faluként (településként) való elismerésének-minősítésének kérdése további, „etikainak” nevezhető problémát is felvet. Ha ugyanis a néhány 10 lakosú, községi jogállású épületcsoportokat falunak minősítjük, felvetődik a kérdés: a községek-városok külterületén lévő, e települések belterületéhez szervesen (térbelileg, esetenként társadalmilag) nem kapcsolódó „lakott helyeket” miért nem

vesszük figyelembe a falvak vizsgálatakor. Ilyen, a statisztika nyelvén szólva „külsőterületi lakott helyekkel” vagy „egyéb belterületekkel” lépten-nyomon találkozunk hazánkban (is). Eredetük, funkciójuk, nagyságuk, ambícióik rendkívül vegyesek, ám többnyire nem tartoztak-tartoznak az eredeti elsődleges településállományhoz (noha a közigazgatási egyesítéseken átesett, városokhoz csatolt, de azokkal nem szervesült, beolvadt, összeépült egykori önálló közigazgatási egységek sem ritkák Magyarországon), másodlagos keletkezésűek. Lakosság-számuk az egy-két fő által lakott tanyáktól (amelyeket viszont magunk sem számítunk önálló településeknek) sokezeres népességtömörülésekig terjed. A legnépesebbek és földrajzi-társadalmi szempontból leginkább településnek minősíthetők azok az egykori (közigazgatásilag is) önálló települések, amelyeket egy közigazgatási döntés más községekhez vagy még inkább városokhoz csatolt, de mindmáig megőrizték az önmagukban „megálló” települések több, vagy akár valamennyi attribútumát (a 2. táblázatban félkövérrel jelezzve).

2. táblázat – Table 2
A legnépesebb egyéb belterületek és külterületek Magyarországon, 2011
Most populous other inner areas and outskirts in Hungary, 2011

Település	Közigazgatási egység	Típus	Népesség, 2011
1. Debrecen	Józsa	EBT	10944
2. Győr	Ménfőcsanak	EBT	9530
3. Szigetszentmiklós	Alsóbucka	EBT	8950
4. Győr	Győrszentiván	EBT	8394
5. Nyíregyháza	Oros	EBT	7255
6. Esztergom	Kertváros	EBT	6256
7. Kecskemét	Hetényegyháza	EBT	5087
8. Miskolc	Miskolctapolca	EBT	4712
9. Nyíregyháza	Nyírszőlős	EBT	4494
10. Debrecen	Biczó István	KT	4434
11. Nyíregyháza	Sóstóhegy	EBT	4004
12. Miskolc	Szirma	EBT	3918
13. Százhalombatta	Dunafüred	EBT	3353
14. Debrecen	Bayk András-kert	KT	3272
15. Miskolc	Pereces	EBT	3111
16. Hajdúsámson	Sámsonikert	KT	3067
17. Veszprém	Gyulafirátót	EBT	2997
18. Kaposvár	Toponár	EBT	2948
19. Zalaegerszeg	Csácsbozsok	EBT	2827
20. Szigetszentmiklós	Lakihegy	EBT	2791
21. Ajka	Padragkút	EBT	2766
22. Veresegyház	Ligetek	EBT	2751
23. Százhalombatta	Óváros	EBT	2750
24. Kaposvár	Kaposfüred	EBT	2683
25. Kecskemét	Katonatelep	EBT	2544
26. Csemő	Külterület	KT	2458
27. Zalaegerszeg	Andráshida	EBT	2409
28. Komárom	Koppánymonostor	EBT	2314
29. Helvécia	Külterület	KT	2255
30. Domaszék	Domaszéki külterület	KT	2228

Forrás/Source: KSH Népszámlálás, 2011.

A község-összevonások, becsatolások hosszú idő óta a közigazgatás területi szervezésének kitüntetett feladatát-célkitűzését képezték. A község-egyesítések emlékét őrzik a gyakran előforduló többtagú helységnevek, mint például az Abaújsápból, Rásonyból és Szárazberencsből egyesített Rásonysáberencs (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), a Dávidházából, Kotormányból, Órbajánházából és Senyeházából „alkotott” Bajánsenye (Vas megye); ma már együtt sem érik el az ötszáz fős lakosságszámot, a Gyomából és Endrődből (egyébként két meglehetősen eltérő múltú, társadalmi helyzetű, vallású településből) „képzett” Gyomaendrőd és így tovább. 1910 és 2011 között mintegy 800 település vesztette el közigazgatási önállóságát összevonással vagy más településhez csatolással (BAJMÓCY P. – MAKRA ZS. – VASÁRUS G. 2014). Különösen mohónak bizonyultak a városok és az 1980–1990-es években várossá nyilvánítás előtt álló települések, mivel az akkor érvényes tanácstörvény 8 ezer főben határozta meg a várossá nyilvánítható települések minimális lélekszámát. Ezért tette magáévá például Szentgotthárd Rábafeüzet, Rábatótfalut, Máriaújfalut s a (leendő) várostól mintegy 10 km-re az erdők sűrűjében megbúvó Farkasfát; Zirc Lókutat, Olaszfalut, Eplényt és Nagyesztergárt; Edelény Abodot, Ládbesenyőt, Balajtot, Damakot; Lenti a járása majd negyedét (Máhomfa, Bárszentmihály, Lentiszombathely Múmor, Lentikápolna) s így tovább. A városhoz csatolásokat esetenként a tényleges településformáló folyamatok is indokolták – elővárossá válás, összeépülés stb. –, máskor viszont az említett közigazgatási kényszerek vagy a városok mohó növekedési vágya (növekedés = fejlődés?!) motiválta a döntéshozókat. (Hogy mekkora szerepe volt a „kényszereknek”, jelzi, hogy a rendszerváltozás után nem egy „csatolt község” visszavette községi jogállását.) Mindenesetre tény, hogy a közigazgatási egységek (falvak, városok) száma jelentősen csökkent az elmúlt évtizedekben: 1910-ben 3466 önálló település létezett Magyarországon, ma 3155, úgy, hogy közben csaknem 500 új település jött létre összevonással vagy kiválással (BAJMÓCY P. – MAKRA ZS. – VASÁRUS G. 2014). Hogy aztán a közigazgatási aktusok után mennyire szervesültek ezek az egy akolba került (kényszerült) települések, az esetről esetre eltérő. Bizonyára azok között is, amelyek a rendszerváltozás után is együtt maradtak, akadnak olyanok, amelyek megtartották települési önállóságukat, s földrajzi-társadalmi szempontból nem képeznek egységes települést. Ezek között lehetnek azok a községek-városok, amelyek a közigazgatási egyesítés előtt meglehetősen eltérő jellegű helyi társadalmakkal rendelkeztek. A Komárom-Esztergom megyei Lábatlan város az eredetileg sváb lakosságú agrárfaluból a cementgyár, majd az eternitgyár és a vasbeton-művek munkaerő-igénye nyomán (segéd)munkás településsé vált. A Magyarországon különlegesnek számító, önálló kézműves-kisvállalkozó egzisztenciák „vezette” Piskéből hozták létre, de hogy „egységbe tart”-e, kétséges (noha összeépült). Hasonló a helyzet a mezővárosi múltú, református vallású Gyoma és a római katolikus, „falusiasabb” társadalmú Endrőd esetében. Mindenesetre jó néhány községi múltú, de „csatolásra” került település esetében valószínűsíthető az önálló települési lét megőrzése. A Debrecenhez 1981-ben csatolt, jelenleg is legalább 10 ezer (!) lakosú Józsa (2011: 10944 lakos) alapfokú intézményhálózattal is rendelkezik, feltehetően önálló településként is megállná a helyét; már ha az agglomerálódott településeket nem tekintjük eleve egyetlen településnek. S mondjuk az is kérdés, hogy a Kiskundorozsmán élők szegedinek érzik-e magukat.

Jóval nagyobb számban fordulnak elő a községek vagy városok határában (külterületén) olyan „lakott helyek”, amelyek ugyan történetük során nem tettek szert közigazgatási önállóságra, de legalább annyira „települések”, mint az említett, néhány tucat lakossal bíró, községi ranggal rendelkezők. Ilyenek pl. az őrségi szeres települések; e tájon több (olykor 10–12) laza lakóház-egység (szer) alkot egy-egy közigazgatási községet. Lélekszámuk néhány fő és 50–100 fő között változik; az intézmények – községháza, bolt, kocsmá,

templom, esetenként iskola – egy-egy központi szerben található (ezek neve többnyire Templomszer, Óriszentpéteren Városszer) (BELUSZKY P. 2011).

A szeres települési rendszer kialakulása az államalapítás korára tehető; az ide telepített órállók (határvédők) s családjuk egymástól távolabb, egy-egy irtványon vetették meg lábukat, innen kiindulva kezdték meghódítani az adományba kapott birtokukat. Az egyes családok irtványai többnyire nem érintkeztek egymással. Nem alakult ki elkülönült belterület, utcák kialakítására nem törekedtek. A telkek berendezkedésének semmiféle rendhez – „kimért” beltelek, szomszédok – nem kellett igazodnia. NEMESNÉPI ZAKÁL GY. (1818) az Őrség első leírója Szalafőről jegyezte fel: „... amely szerek egymástól távol esnek; mezők és rétek választják el azokat egymástól, sőt néha még az ugyanazon szeren levő házakat is...”.

Megjelenésükben hasonlóak Nyíregyháza és néhány, a város határából kivált község tanyabokrai (bokortanyái). Ma 59 tanyabokrot tartanak számon, bennük összesen bő 5 ezren élnek, a nagyobb bokrokban (Mandabokor, Vajdabokor) mintegy 200–300-an, a kisebbekben 10-en, 15-en. Kialakulásuk a „tanyaelv” szerint történt; a 18. században betelepített (szlovák) nagycsaládok azonban közösen jutottak egy-egy határrészhez, s így egy „bokorban” hozták létre kezdetben gazdasági udvarukat, majd építették fel tanyai lakásaikat. A bokortanyák korán, már a 19. század első felében állandóan lakottakká váltak, de kapcsolataik az anyatelepülésükkel továbbra is szorosak maradtak. Községesedési kísérletek csak a második világháború után, a tanyaközség-alakítási hullám idején jelentek meg, ekkor a városhatár távolabbi részén 16 bokorból létrehozták Nagycserkesz községet, néhány további bokorból, s egyéb külterületi lakott helyekből pedig a ma már városi jogállású Nyírteleket. A Kalocsa határából kivált szállásokból szervezett községek (Szakmár, Homokmég, Öregcsertő) településszerkezete is hasonló.

A 19–20. században aztán nagy számban keletkeztek a már meglévő települések határában kisebb-nagyobb, állandó lakossággal rendelkező épülecsoportok, elsősorban a gazdaság működtetése okán. Legnagyobb számmal a mezőgazdasági nagybirtokok üzemi központjai (majorok) telepedtek ki a birtokokra, s ide a birtok működtetésére gazdasági cselédeket telepítettek a birtokosok. E puszták merőben eltértek mind megjelenésükben, mind funkcióikban, lakóik társadalmi helyzetében a szokványos falvaktól.

A pusztá tulajdonosa (bérelője) által felfogadott gazdasági cselédek nem tulajdonoltak ingatlant – földet, lakóházat –; a major gazdasági épületei mellé, a tulajdonos által építtetett cselédlakásokban – tulajdonképp „szolgálati lakásokban” – éltek. A cselédházakban négy-hat lakás – egyetlen szoba és egy több családot szolgáló konyha – kapott helyet, kizárva a privát élet lehetőségét. (Illyés Gyula jellemzése szerint a cselédek háza „... egyáltalán nem díszes. A cselédek egy tető alatt, hosszú, földszintes házakban laktak, akár a külterki proletárok, lakásaikat csak vékony fal választja el egymástól. A hosszú tömeglakások beosztása olyan, hogy két-két szoba közé esik egy szabad tűzhelyű konyha” (ILLYÉS GY. 1936, 7. o.). A gazdasági cselédek tevékenységét, mindennapi életüket előljáróik – tisztartók, ispánok – irányították, állandó, érzékelhető alávetettségben éltek; a pusztákon helyi társadalom, társadalmi tagolódás nem alakulhatott ki, a szomszédos falvak lakóival alig-alig tartottak kapcsolatot. A puszták népe gyakorta változott, évről évre szerződtek egy-egy pusztára. A Dunántúl egyes tájain a két világháború között is tucatszám működtek a majorok-puszták; Illyés Gyula szerint „Magyarország művelhető területeinek csaknem felét a puszták cselédei művelik” (BAJMÓCY P. – BALOGH A. 2011). Községi önállóságra ritkán, az ún. „eszmei községek” keretein belül tettek szert; ezek az eszmei községek kizárólag majorokból szerveződtek, faluszerű központokkal nem rendelkeztek. Az ilyen sajátos községek közé tartozott pl. a kincstári majorokból álló Mezőhegyes – ma már város –, a bácskai Kisszállás, a Csongrád megyei Sövényháza, a tolnai Fürged, Tengelic stb.

A második világháború után a „tanyakérdést” megoldandó az Alföldön a szórványtanyák „egy pontba való” összevonásával, falusias belterületek kiépítésével több száz ún. tanyaközséget szándékozott létrehozni az államhatalom. (Megjegyzendő, hogy már a 19. század második felétől kezdtek kialakulni, részben spontán folyamat eredményeként, részben „felső” kezdeményezésre” – tanyai iskolák építése, közigazgatási kirendeltségek létesítése stb. – a tanyavilágban bizonyos tömörülések, településkezdemények, „tanyaközpontok”.) Ezek közül nem egy már a második világháború előtt községi jogállásra tett szert, mint pl. Borota, Csabacsúd, Csengőd, Gerendás, a „trianoni határok” által Szabadka hatalmas városhatárából Magyarországnak ítélt részein Csikéria (1922), Tompa (1922), Kelebia (1924), aztán Orgovány, Öttömös stb. A második világháború után a tervezett tanyaközségek egy része torzó maradt, az oda telepített intézmények, lakások községi önállóságra nem tettek szert, de ma is több-kevesebb lakossal rendelkező „lakott helyként” funkcionálnak-(vegetálnak). Ilyen település (?) például a Tiszafüredtől 17 km-re fekvő, a Hortobágy szélén szervezett Kócsújfalu (Pusztakócs), amelyet az 1949-ben kialakított Pusztakócsi Állami Gazdaság munkaerő-ellátása céljából létesítettek, s amely 1955-ben már kétezer lakost számlált – köztük az ötvenes évek elején idehurcolt „osztályidegen” elemeket. Iskolák létesültek, közigazgatási kirendeltséget telepítettek ide, de valamilyen okból községi rangra nem tett szert, s az állami gazdaság megszüntetése megkondította a lélekharangot a település felett (a „telepen” van kápolna!). Ma száznál alig többen élnek Kócsújfaluban. Hosszan lehetne sorolni a hasonlóan félben maradt községeket vagy rövid ideig tartó községi állásukat elvesztő tanyaközpontokat; például Hajdúvid, Bokros, Bodoglár, Szikáncs, Kunbábony, Portelek, Kisizsák stb.

De nem csak a mezőgazdasági termelés hozott létre számos községi jogállással nem rendelkező településszerű lakóhelyet, hanem más gazdasági ágazatok is. Így az üdülési-idegenforgalmi funkció is; amellett, hogy jelentős számú, a 19. század végén, a 20. században keletkezett nyaralótelep, fürdőhely végül községi-városi jogálláshoz jutott (Balaton-part, Berekfürdő, Kulcs), ma is funkcionál számos markáns üdülési-idegenforgalmi szerepkörű helység más települések közigazgatási területén a „névadó” településtől térben és szerepkörét tekintve elkülönülten, s közigazgatási „elismertség” nélkül. Különösen a Mátrában található jó néhány klimatikus üdülőtelep, mint Mátraszentlászló, Mátraszentistván, Mátraalmás, Mátrafüred, Mátraháza, Parádfürdő, Kékestető; a Visegrádi-hegységben Dobogókő; Dunapataj határában a Szelidi-tó melletti, az anyatelepüléstől 5 km-re fekvő, attól függetlenül kialakult üdülőtelep, Szelid. (Hogy ez milyen galibát okozhat a – mechanikus – településtípusálás során, arra alább visszatérünk.)

Külterületen létesült ipari üzemek, bányáknak mellett ugyancsak keletkezettek azokat munkaerővel kiszolgáló telepek. Tulajdonképpen ilyen kolóniákból állt össze mára Tatabánya, a közelmúltban községi rangot elnyert Tokodaltáró, Ormosbánya. Mások viszont megmaradtak „külterületi lakott helynek”, mint pl. Mizserfabányatelep, Salgótarján mellett Amáliaakna és Rauakna, Rónafalva, a dorogi iparvidéken Ebszönybánya, a tiszalöki vízierőmű melletti Erőmű-lakótelep és így tovább.

Vagyis a napjainkban számontartott 3155 közigazgatásilag elismert (s így a vizsgálatokban szereplő) helység mellett nagyszámú, valószínűleg sok száz olyan, külterületen lévő „telep” létezik, amelyek „felveszik a versenyt” a községi sarrszival rendelkező törpefalvakkal. 100 főnél népesebb egyéb belterület mintegy 500, külterületi lakott hely pedig mintegy 700 létezik Magyarországon, ezek közül ugyan számos nem felel meg az általunk meghatározott települési kritériumoknak (pl. tanyás területek, városrészek, városszéli utcák stb.), de sok száz igen, vagy legalább annyira, mint a néhány tucat lakost számláló törpefalvak.

3. Nem csak a faluállományhoz való tartozás bizonytalanságai (település – nem település) okoznak gondot, eredményezhetnek hamis képet a faluállomány vizsgálata során.

A fent írtakból egyértelműen kitetszik, hogy egy-egy községhatáron belül esetenként több, a település kritériumainak esetleg megfelelő „objektum” is található (község ≠ település [falu]). Ez a tény egyrészt azt eredményezi, hogy a településállományra vonatkozó statisztikai adatok (községi szintű adatok) alapján készült vizsgálatok, térképek nem az állomány valós képét tükrözik, másrészt az egy település (község) határon belül található, különböző jellegű települések összegzett adatait figyelembe véve hamis kép alakulhat ki egyes településekről. Jó példa erre az egyik, a falvak funkcióit meghatározó vizsgálatunk Dunapatajról adott „értékelése”. Ennek a kb. 3 ezer lakosú alföldi óriásfalunak – 1877-ig mezőváros – a határában található egy kb. 5 km hosszúságú, 150–200 m szélességű egykori Duna-ág, morotva-tó, a Szelidi-tó. A gyógyhatásúnak mondott víz mellett, Patajtól 5–6 km-re több száz hétvégi házat, magánüdülőt magában foglaló üdülőtelep alakult ki, stranddal, „strandi intézményekkel” (vendéglő, büfé, ajándékbolt, horgászstégek stb.), s ennek adatai alapján az említett módszer a kettős települést, Dunapataj üdülőtelepülésnek minősítette, jóllehet a két településnek (?) alig van egymással kapcsolata, a nyaralótulajdonosok többsége nem is dunapataji. Hasonlóan járt el ez a tipizálási kísérlet Békésszentandrás esetében, ahol mintegy 500 hétvégi házból álló telep jött létre a Hármaskörös mentén, vagy Kunfehértó (itt is egy nagyobbacska „tó” mellé települt üdülőhely okán), vagy Fadd esetében.

4. Visszatérve a falu (település) mivoltukban kétségbe vont „helyek” kérdéséhez: ha Debréte, Perecse, Pamlény, Keresztéte stb. nem település, nem falu, akkor minek minősülnek? S hol kerül számbavételre az ezekben élők tevékenysége, demográfiai jellemzőik stb., ha mint nem-falvak, „nem kerülnek rá a térképre”? Nyilvánvalóan felmerül annak a lehetősége, hogy aprófalvas területeken egy-egy falukörzet (közös önkormányzati hivatallal rendelkező települések) adatait összegezve, egy egységként kezeljük. Tehát pl. Zala megye 245 települése (pontosabban községe és városa) helyett 49 közös, és egy (!) önálló polgármesteri hivatallal számolnánk. Nézzük meg, meditációnkat támogatva, hogy „fest” ma egy jellegzetes körjegyzőség Zala megyében, a csesztregi.

A csesztregi közös önkormányzat Zala megye Lenti járásában, a Kerka-vidék alacsony dombsági táján található. A vidéket eredetileg összefüggő, sűrű bükkerdők borították, a magyar népmesék „fekete erdejei”. Az ide telepedők nehéz munkával alakították ki a kisebb-nagyobb, gyenge talajadottságú irtványokat, „életkamrákat”; ezekben eleve csekély népességű falvak keletkeztek. Még ezek a kis népességű falvak sem alkottak történelmi okok miatt egybefüggő településtesteket, hanem kisebb-nagyobb, szétszórt házcsoportokból álltak (szeres vagy szeges település). A forgalmi árnyékban fekvő, az autarkiahoz közel álló terület településszerkezetét a következő évszázadok sem módosították számottevően, legfeljebb a közigazgatási beavatkozások (község-összevonások) csökkentették – statisztikailag – a községek számát. Így állt elő a mai helyzet, amikor a Csesztreg környezetében, a Lenti és a Letenyei járásban a települések átlagos lélekszáma 435 fő, de 77,8%-uk 100 főnél kisebb. A 95 községből 11-ben működik jegyzőség. Nyilvánvaló, hogy ilyen településnagyságok mellett a legszerényebb igényű „intézmények” (kocsma, szatócüzlet, napi buszjárat stb.) sem maradhatnak fenn a legtöbb településben. Rontja a helyzetüket, hogy a szomszédos települések hasonló méretűek és „felszereltségűek”. A „központi községek” (önkormányzati hivatalok székhelyei) és az egyes aprófalvak közé hasonlóan kis népességű községek ékelődnek. Például Magyarföld lakói (35 fő) a Vas megyéhez tartozó Kerkáskápolnán, a 36 lakosú (immár Zala megyei) Ramocsán, a két faluból összevont Kerkafalván (itt már majdnem százan élnek napjainkban) és Kerkakutas mellett (103 fő és 1 vegyesbolt!) elhaladva a ma már Csesztreghez csatolt egykori Kerkaújfalun keresztül juthatnak el a mintegy 800 lakosú Csesztregre, a közös önkormányzat székhelyére és kereshetik fel pl. a nemzeti dohányboltot egy pakli pipadohányért, vagy adhatnak

fel elsőbbséggel egy levelet a postahivatalban. De a közös önkormányzatok székhelyei maguk sem túl népes települések: Bajánsenyén 569-en, Bánokszentgyörgyön 611-en, Csömödéren 622-en, Zalabaksán 651-en élnek (2017-es adatok), s „körzeteik” összességében sem túl népesek (Zalabaksa 1562, Csesztreg 1593, Rédcics – 12 községben! – 1591, Semjénháza 1605, Csömödér 1631 fő). (Itt felrémlik az idősebbekben a ’60–70-es évek urbanistáinak bűvös száma, a 3000. Úgy vélték, csak az ekkora vagy ennél nagyobb települések életképesek, s láthatók el megfelelő közművekkel és intézményekkel, tehát ily méretű településekbe kell összeterejni a falvak népét.) Így érthető, hogy egynémely közös önkormányzat területén egyáltalán nem működik pl. gyógyszertár, körzeti gyermekorvos, sőt általános iskola sem. E települési körzetben működik a csesztregi közös önkormányzat. Még a két világháború között is tisztes számú (5500 fő) lakos élt a mai területén, s a legkisebb községben (Ramocsa) is másfélszázan laktak. Igaz, intézményellátottságuk sokkal kiépítettebb nem volt, de elemi iskola működött öt községben, plébánia, illetve lelkészi hivatal Szentgyörgyvölgyön, ahol csendőrőrs is vigyázta a rendet. Azután a „szocialista” korszakban menekülésszerű elvándorlás zajlott; 1990-re megfeleződött a népesség, mára pedig mintegy 1600-ra csökkent a lakosság száma (3. táblázat), s a szerény alapfokú intézményhálózat is felszámolódott, csupán Csesztreg elégíti ki valamelyest az alapfokú szükségleteket, s Szentgyörgyvölgy rendelkezik néhány intézménnyel. Így a közös önkormányzat székhelyétől legmesszebb fekvő község, Magyarföld lakóinak (2021-ben mind a 38-nak) 14 km-t kell leküzdenie egy üveg üdítőitalért, kevés parizerért, aszpirinért. Így tehát kérdésünkre, hogy alkalmanként egy-egy ellátási-igazgatási

3. táblázat – Table 3

A csesztregi közös önkormányzat községeinek lélekszám-alakulása és intézményellátottsága

Population change and institution supply of the villages of joint council of Csesztreg

Községek	Lélekszáma					Intézmények léte								
	1900	1930	1990	2001	2021	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. CSESZTREG	1227	1390	1023	893	804	6	3	1	–	1	1	–	1	1
2. Alsószenterzsébet	230	329	123	89	24	1	1	–	–	–	–	–	–	–
3. Felsőszenterzsébet	93	168	17	19	15	–	–	–	–	–	–	–	–	–
4. Kerkafalva	694	691	172	139	99	–	–	–	–	–	–	–	–	–
5. Kerkakutas	501	681	224	161	103	1	–	–	–	–	–	–	–	–
6. Magyarföld	121	160	54	45	38	1	–	–	–	–	–	–	–	–
7. Márokföld	173	230	88	56	45	1	–	–	1	–	–	–	–	–
8. Nemesnép	158	499	177	146	109	–	–	–	–	–	–	–	–	–
9. Ramocsa	131	152	43	39	36	–	–	–	–	–	–	–	–	–
10. Szentgyörgyvölgy	1046	1193	567	500	357	3	1	1	–	–	1	–	–	–
Összesen	4384	5493	2488	2127	1630	14	5	2	1	1	1	–	1	1

1 = kiskereskedelmi üzlet; 2 = ebből élelmiszer-vegyesbolt; 3 = nemzeti dohánybolt;

4 = iparcikkbolt; 5 = gyógyszertár; 6 = háziorvos; 7 = házi gyermekorvos;

8 = általános iskola; 9 = postahivatal

1 = retail shop; 2 = of which grocery; 3 = national tobacconist; 4 = craft shop; 5 = pharmacy;

6 = general practitioner; 7 = general paediatrician; 8 = primary school; 9 = post office

Forrás: A KSH adatai alapján saját számítás

Source: Own calculation based on CSO's database

körzetet alkotó „települések” – esetenként néhány lakóház – kezelhetők lennének-e egy településként, meggondolandó. Erre még a „település” tudományos definíciója – napi mozgástér! – is lehetőséget adna.

5. Még két megjegyzés a faluállományhoz való tartozás kérdéséhez. A korábbiakban meglehetősen részletesen taglaltuk, hogy milyen problémák merülhetnek fel a településállomány „alsó” határával kapcsolatban, abban a kérdésben, hogy egy-egy „lakott hely” lélekszáma meddig csökkenhet úgy, hogy település volta nem kérdőjeleződik meg. Láttuk, hogy a községek és falvak közé nem lehet minden esetben egyenlőséget tenni, a lakosság szám csökkenése egy határon túl kétségbe vonja a „hely” – a község – település voltát. De a „határ” „felfelé” sem teljesen egyértelmű, a városi rang elnyerése nem eredményezi automatikusan egy helység faluállományból való kilépését, átminősülését várossá. Az elmúlt évtizedek tömeges várossá nyilvánítási folyamata egy sor olyan városi rangú települést eredményezett, amelyek város volta funkcióikat tekintve egyáltalán nem egyértelmű. Sokan csodálkoznak, ha az ipar által magára hagyottan vegetáló Borsodnádasdon, Lőrinciben vagy Rudabányán, az ezer fős (?) lakosság szám megtartásán fáradozó, egyébként bukolikus Pálházán vagy Óriszentpéteren, a falusias miliójú Ajakon, Kondoroson (akár egy csárdai ebéd hatása alatt is), a kevéske lakosú Igalon, a gondok övezte Szendrőn járva megtudná, hogy városi földet tapos. De még a prosperáló vagy éppen bájos, városi ranggal bíró településekből – mint például a régi dicsősége kései visszfényében fürdő Visegrádból, az elit fürdőhelyből, Balatonföldváról, a kies Badacsonytomajból, Velencéből (a „miénkből”), a gyógyulást keresők „mekkáiból”, Bükből, Zalakarosból, a termékéről világhíres Herendről is hiányoznak azok az intézmények (kórházak, közép- és főiskolák, színházak, tudományos kutatóhelyek, magas hierarchikus közintézmények stb.), amelyek egy települést várossá emelnek.

A településföldrajzban legáltalánosabban elfogadott nézet szerint a város a településállományon belül kialakult földrajzi munkamegosztás terméke; e munkamegosztásban a központi szerepkört betöltő település, amelyben a városi alapfunkciók megfelelő mennyisége és választéka koncentráldik. Olyan település, ahol a lakosság nem mindennapi igényeit kielégítő intézmények, tevékenységek tömörülnek. Településhálózati szerepénél fogva tehát a város a csere, az érintkezés, a találkozások kitüntetett színtere a területi munkamegosztás által strukturált világban. A központi szerepkörre támaszkodva a város jelentős térszervező erővel rendelkezik, és gyakorta döntési, hatalmi központ. A várost Kovács Z. a következőképpen határozta meg: „A városok a településhálózat nagyobb népességű, központi funkciókkal rendelkező, kiemelt közigazgatási jogállású tagjai. Saját népességükön kívül vonzáskörzetük lakóit is ellátják szolgáltatásokkal. A faluval ellentétben a város keresőinek többsége a szekunder és terciér szektorokban dolgozik. A város külső megjelenésére általában a zárt, emeletes beépítés a jellemző...” (Kovács Z. 2013 142 p.)

S ezek a „címzetes városok” korántsem számítanak kuriózumoknak Magyarországon (CSAPÓ T. – KOCIS Zs. 1997; DÖVÉNYI Z. 2009; HAJNAL K. et al. 2010; KARSAI V. – TRÓCSÁNYI A. 2019; KOCIS Zs. 2008; PIRISI G. et al. 2008, PIRISI G. 2009a, b; TÓTH J. 2008). Mivel a második világháború utáni, alig 50 elemű városi jogú településállomány napjainkra meghétszereződött, s ma már 348 várost számolunk, valószínűsíthető, hogy nagy számban nyertek városi címet a falvak világából még ki nem lépett települések is. Számuk csak becsülhető, hiszen egyes települések város voltának megítélése nem egyértelmű. A „valódi”, funkcionális értelemben vett városok számáról az ún. településhierarchia-vizsgálatok nyújtanak többé-kevésbé pontos támpontot. Magunk az Magyarország Nemzeti Atlasza tervezésekor-szerkesztésekor elvégeztük ezt a vizsgálatot.

A városoknak a településhálózatban betöltött szerepére legközvetlenebbül a (város) hierarchiában elfoglalt pozíciójuk utal. A települések (a városok) között kimutatható hie-

rarchikus tagolódás, a városok hierarchikus szintje a városi alapfunkciók mennyiségétől és minőségi kombinációjától függ. A városi alapfunkciók közé a tágabban értelmezett szolgáltatási ágak nem mindennapi igényeket kielégítő intézményei, illetve tevékenysége sorolódik. Mi a számbavétel során az ún. „feltárazó módszert” alkalmaztuk, 174 mutató meglétét vagy hiányát regisztráltuk városonként. Ezen mutatókat előfordulásuk gyakorisága alapján öt hierarchikus szintbe soroltuk; az egyes városok abba a legmagasabb szintbe kerültek besorolásra, amelyben még a mutatók többségével rendelkeztek.

E vizsgálat számunkra most figyelemre érdemes eredményei a következők (megjegyezve, hogy természetesen a falvak-városok közötti határvonal nem éles, átmeneti zóna húzódik a két fő településtípus között): a 348 városi jogú település bő fele, 185 település maradt fenn a rostán, bizonyult városnak. A könnyűnek találtatott mintegy 160 település egy része rendelkezik néhány városi intézménnyel, vagy megjelenésük, településképük nem hasonlít a tradicionális faluképhez, de „komplett” városnak nem minősíthetők. E „város-csírák” száma félszáz körül van; e kategóriába került például a némi városi múlttal rendelkező Putnok, Sellye, Pétervárasra, Biharkeresztes, néhány újkeletű járási székhely, mint Gönc, Bóly, BÉlapátfalva, a budapesti agglomeráció népes települései, mint Fót, Ócsa, Gyál, Zsámbék, Pomáz, Budakalász, Törökbálint, üdülő és gyógyhelyek, mint Bük, Velence, Óriszentpéter, népes egykori alföldi mezővárosok, mint Hajdúdorog, Jászárokszállás, Füzesgyarmat, Szabadszállás, ipari vagy volt ipari települések, mint Lőrinci, Nyergesújfalu, Polgárdi. A mégoly csekély számú városi funkcióval sem rendelkező címzetes városok (113) hasonló szereplőkkel jelentkeznek, közöttük is találunk tisztességes kisvárosi múltú településeket (Abaújszántó, Simontornya), fölös számmal üdülőhelyeket, turista-célpontokat (Zamárdi, Balatonkenese, Badacsonytomaj, Zalakaros, Visegrád, Fertőszentmiklós), agglomerációs településeket (Felső- és Alsózsolca, Üllő, Süllyás, Szigethalom, Kozármisleny), egy sor egykori kismezővárost (Nádudvar, Jászfényszaru, Kenderes, Medgyesegyháza, Nyírmada) és így tovább. Vagyis több mint másfélszáz település, közöttük 10–15–20 ezer lakosúak (pl. Gyál 23,5, Fót 19,5, Szigethalom 17,5, Pomáz 17 ezer lakos stb.) hovatarozása (falu vagy város) vitatható, pontosabban a közigazgatási rang nem felel meg településhálózati szerepkörüknek. Mi magunk az Atlaszban a falvak között szerepeltetjük ezeket a településeket, jelezve városi jogállásukat. (Megjegyzendő, hogy falutipizálási módszerünk – l. alább – nem alakította ki a „városi jogú falvak” típusát, s ezt úgy értékelhetjük, hogy városi rangjuk nem jellegadó.) S még egy gyakorlati – „térképesztétikai” vagy térképolvasási – probléma: ha valamennyi városi rangú települést kiemeltünk volna a faluállományból, akkor a „vidéki településeket” vagy térségeket bemutató térképeken hatalmas üres foltok alakulnának ki; az ország egyes régióinak területének nagy hányadát ugyanis „városok” foglalják el (Békés vagy Jász-Nagykun-Szolnok megye). Így az Alföldről a „vidék” szinte teljesen eltűnne.

6. Még egy településformáló folyamat, illetve annak eredménye okozhat nehezen elfogadható eredményeket a városok-falvak megkülönböztetése során, nevezetesen az agglomerálódás, illetve a kialakult agglomerációk megítélése az egyes közigazgatási egységek hovatarozása (város vagy falu) szempontjából (a város-falu dichotómia operáció analízise – írhatnánk tudományosan). Már maga az is kérdés, hogy az agglomerációkhoz tartozó, közigazgatásilag különálló községek, városok egyáltalán önálló települések-e, vagy egy-egy agglomeráció egyetlen település-e településföldrajzi szempontból. Valószínűleg nem. Ugyanis az agglomerációk területén, különösen azok belső, egymással és az agglomeráció központjával (központjaival) számos kapcsolatfajta révén szorosan egybefonódó településszövetében a közigazgatási határok strukturáló szerepe csökken, ténylegesen nem tagolják az egységes településtestet. Így például a budapesti agglomeráció ezen településszövetében a városi és községi jogállás megkülönböztetésével „rendet rakni” nem

lehet. Ahogy PERGER É. (2007) írja, „Az agglomeráció szerves összefonódását tükröznie kellene a közigazgatási megoldásoknak is”, mivel az agglomerációs igazgatás kérdése megoldatlan Magyarországon, a „közigazgatók” az agglomerációk sajátos helyzetét a tömeges városná nyilvánításokkal kívánták a közelmúltban megoldani. Ha a városi címmel igen, de funkciókkal nem rendelkező település(részek) város voltát nem fogadjuk el, ezek automatikusan falunak (vidéki településeknek) minősülnek. Így viszont előáll az az ugyancsak vitatható helyzet, hogy tíz-húszeszes agglomeráció-részek kerülnek „faluként” a térképre. Ezek falu volta viszont éppúgy megkérdőjelezhető, mint városi mivoltuk. (Ez azonban már túlmutat a mi térképszerkesztési dilemmáinkon, ez a település- és igazgatótudomány megoldandó feladata.)

A falvak kategorizálását-tipizálását nehezítő folyamatok

Azokat a tényezőket (állapotokat, folyamatokat), amelyek a „létező falusi világ” számbevételét (végső soron a falvak típusba sorolását) nehezítették munkánk során, vagy alkalmanként az általunk nyert eredményeket vitathatóvá tették, mint említettük, két csoportba sorolhatjuk. A fentebb tárgyalt, a faluállományhoz való tartozás kérdését áttekintő problémák (bizonytalanságok) mellett figyelembe kell vennünk azokat a folyamatokat is, amelyek ugyancsak nehézséget okoztak, vitatható vagy nem egyértelmű megoldásokra vezettek a faluállomány-kategorizálás során. Természetesen nem elhanyagolható tény a települések (a falvak!) rendkívül összetett volta, a műszaki, gazdasági, társadalmi összetevőik „mixének” végtelenül sokféle lehetséges kombinációja.

Eltérő (település)történeti múltjuk máig kimutatható hatásai: eltérő tradícióik, helyi társadalmuk eltérő jellemzői (nyilvánvaló, hogy egy, az ipari termeléssel felhagyó bányász-község, egy tanyaközség, egy napszámos falu és egy bortermelő falu szembeötlően különbözik egymástól, még ha a jelen állapotukat tükröző adataik hasonlóak is).

Az *eltérő természeti környezet* más-más vonásokat kölcsönöz a táj településeinek. Az Őrség szerves, a Göcsej szeges településszerkezetének kialakulásában szerepet játszott természeti környezetük; a Dunakanyar községei – Verőce, Nagymaros, Zebegegy, Visegrád stb. – már a második világháború előtt is rekreációs funkciókat láttak el; a Hegyalja bortermelésre kiválóan alkalmas tája markáns jellemvonásokkal rendelkező „borközségeket” formált; az egykor erdőborította tájak irtványfalvai is különböznek a nyílt alföldi tájak terjengős, nagy határú falvaitól, nem is beszélve az ásványkincseket kiaknázó települések (bányászközségek) környezetükből „kirívó” voltáról. S mindezen eltéréseket aligha lehet „számszerűsíteni”.

Markáns kihatásai vannak a különböző *településméreteknek*. A lakosságszám per se könnyen beépíthető a településtipizálás „mutatói” közé (korábban általános is volt a településméret alapján történő településszortályozás). A lélekszámuk messzemenő következményekkel jár a falvakra nézve, ezt nem is kell részleteznünk. Nem véletlen, hogy az apró- és kisfalvak helyzete napjainkban a figyelem központjába került; a „kisfalvas szindróma” külön falutípust alakított ki: a szolgáltatásokkal el nem látott (nem ellátható), kellő munkaalkalmakat nem biztosító, hátrányos helyzetű, fogyó népességű aprófalvak típusát (BAJMÓCY P. et al. 2006; BALOGH A. 2014; BELUSZKY P. – SIKOS T. T. 1982; BELUSZKY P. – SIKOS T. T. 2007; BELUSZKY P. et al. 2021). A lélekszám messzemenően befolyásolja a települések helyi társadalmának szerkezetét, jellegzetességeit.

Jó néhány aspektusból különbözik egymástól a *falvak társadalmának szerkezete*, alkotóelemei, ismertetőjegyei, például a lakosság tulajdonhoz való múltbeli és jelenlegi viszonya (módos birtokosparaszti, törpebirtokos-, zsellér-napszámos-, gazdasági cselédfalvak).

Hogy ez a „viszony” milyen eltérő pályára vezényli a falvakat, arra elég egy pillantást vetni Szabolcs megye jórészt napszámosok-törpebirtokosok-gazdasági cselédek lakta és Szatmár birtokosparaszti falvaira. A következmények máig hatnak.

A falvak lakóinak *gazdasági tevékenysége* alapján megkülönböztethetjük az agrárfalvakat, üdülőhelyeket, bányász- és ipari községeket, vasutas községeket stb. De például még a bányász- vagy iparosfalvak is sokfélék; már a gyáriparosítás előtt ipari tevékenységet (is) folytató, kisiparos-kisvállalkozó községek, mint pl. az Esztergom megyei Piszke – ma Lábatlan által bekebelezve –, ahol a helyben fejtett „piszkei márványt” feldolgozó jó néhány kőfaragó dolgozott, messze vidékeket ellátva sírkövekkel, út menti kőkeresztekkel, kapubéletekkel, középületek kódízeivel; mellettük nagyszámú kis- és középvállalkozó kőműves tevékenykedett. Aztán a Hegyalja, meg néhány további hegyvidékünk montán gazdálkodást – kőfejtés, mészegetés, erdőkielés, szénégetés, üveghuták stb. – folytató irtványfalvai, a vándoriparos községek, a kincstári bányászfalvak, a Szepesség vasműves települései, majd a polgári korszak évtizedeinek „gyáros” falvai, az alföldi kubikosfalvak, a bányászkolóniák a tradicionális falvaktól merőben eltérő világai, majd a szocialistának nevezett korszak produktumai, büszkeségei, az ipari- és bányászfalvak, mint pl. Borsodnádasd, Pilisszentiván, Nyergesújfalú, Tokodaltáró, Annavölgy, Sajóbáony, Almásfüzitő és így tovább. Ma már ide sorolhatók napjaink új ipari falvai, mint Mosonszolnok, Sopronkövesd, Lövé, Lukácsháza, Kékkút is. Mind-mind eltérő településképű, társadalmú, értékrendű, mentalitású stb. települések.

Hasonló a helyzet az „agrárfalvak” esetében is; a szőlőtermelő Erdőbénye – vagy Mád, Tállya, Tolcsa stb. – össze nem hasonlítható például a Hortobágy-széli Nagyivánnal vagy Görbeházával, ezek a Kalocsa környéki kertész-paprikatermelő falvakkal és így tovább.

Ugyanez mondható el az üdülőfalvaknak minősíthető településekről, telepekről. Mások a Balaton-part fürdőhelyei, de még a balatoni üdülőhelyek között is markáns különbségek mutatkoznak, ha az északi part egykor kisnemesi, protestáns lakosságú falvait hasonlítjuk össze a déli part fürdőtelepülésekké vált falvaival, a tradicionális falusi múlttal rendelkezőket – Lelle, Boglár, Szárszó, Szemes – a községgé formálódott fürdőtelepekkel – Máriafürdő, Fenyves, Szántód, Földvár. Más a „szállodás”, élményfürdős, parkosított gyógyfürdők és más a kiüresedő, üres portáikat városból menekültek által birtokba vett, de az „öslakosság” maradékának még lakóhelyet biztosító „üdülőhelyekké” váló aprófalvak világa, csakúgy, mint a turistacélpontok (Aggtelek, Visegrád, Szalafő stb.) és az agglomerációs rekreációs települések (Verőce, Nagymaros, Zebegény, Leányfalu stb.) élete.

Aztán „ott vannak” az *etnikai, vallási, lakóik származási helye szerinti* különbségek. Az (egykori) sváb falvak gyakorta ma is markánsan különböznek környezetük nem sváb eredetű falvaitól. A hegyaljai Hercegkút, Rátka, a Tatabánya közeli Tarján s még jó néhány egykor svábok lakta község (az átlagosnál feltűnően jobb) statisztikai adatai is jelzik „másságukat”. Vagy felemlíthetnénk az ötvenes évek elején a nagypolitika viharai nyomán egyik napról a másikra „szárba szökkent” Beloianiszt, a görög polgárháború „kommunista” menekülteinek lakóhelyéül épült barakktábor, amely települést egyetlen korábbi matematikai-statisztikai tipizálási módszer sem tudott „megemészteni, s önmagában árválkodott egy „klaszterben”.

Aztán megkülönböztethetnénk az „összefutott” falvakat, amelyeknek lakói a nem túl távoli múltban különböző tájakról, nyelvterületekről, különböző társadalmi csoportokból véletlenszerű kevercset alkotva verbuválódtak, gyakran egyetlen telepítési akció eredményeként. Nagy számmal keletkeztek ily módon a török megszállás alól felszabadult, elnéptelenedett hódoltsági területeken. Később is folytak telepítési akciók, gyakorta állami (kincstári) kezdeményezésre, az állam tulajdonában álló birtoktestekre; ezek az akciók tulajdonképpen a „török utáni” telepítések folytatásai, s elsősorban a Délvidékre, a Bánság

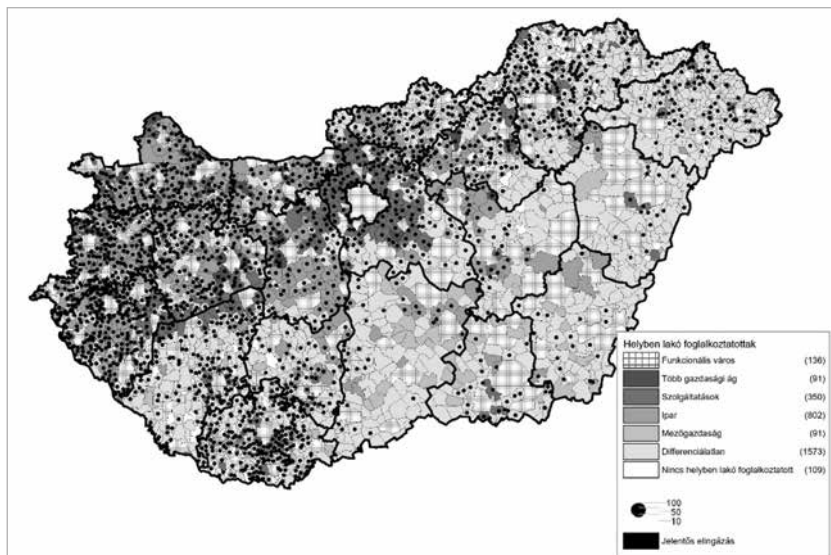
területére irányultak. A dualizmus korában folytak a „csángó telepítések”, de az állam szorgalmazta nemzetpolitikai szándékoktól ösztönözve a Horvátországba, majd Bosznia-Hercegovina anektálása után az újonnan az Osztrák–Magyar Birodalomba betago­lódó országba a tömegesebb telepítési akciókat, de az első világháború kitérőre ezen elképze­lések megvalósítását lehetetlenné tette. E késői telepescsözségek sorába tartoznak Csanád, Csongrád, Arad megye ún. kertészközségei is. A második világháború után a németajkúak (a „svábok”) kitelepítése nyomán elnéptelenedett falvak is hasonló módon népesedtek újra.

De eltérőek a falvak *akciórádusjai, zártságuk vagy világra nyitottságuk*. Hajdanán is léteztek vándoriparos falvak (a „drótos-, üveges- tótok” falvai), kubikosfalvak, summás-falvak stb., aztán tömegessé vált az ingázás. De mások a „fekete vonatok” ingázóinak falvai s az elit szuburbán községek, az ideńymunkások lakhelyei és így tovább.

Míndezek hatására másként alakult az egyes falvak identitástudata, esetleg annak hiánya, értékrendje, munkakultúrája, „erkölcse”. (ERDEI F. a „Magyar faluban” említi azt a nógrádi falut, amelynek lányai a „Rákóczi tér” emberanyagának az utánpótlásában aktív részt vállaltak.)

Summa summarum: a falvak tradícióinak, demográfiai viszonyainak, műszaki, gaz­dasági, társadalmi alkotórészeinek „mixe” végtelenül sokféle „képletet” eredményezhet. Nincs két egyforma falu! A falvak sokfélesége-sokszínűsége azonban csupán tipizálás-technikai problémákat vet fel: az altípusok milyen taxonómiai rendszerét alakítjuk ki, mennyire legyen tagolt, hierarchikus elvű osztályozásunk és így tovább.

Az igazi probléma (problémák) okára-lényegére a mellékelt térképek adnak magya­rázatot (1. és 2. ábra). Ugyanis egy-egy ország, táj településhálózatának alakulása nem véletlenszerű döntések, folyamatok eredménye, hanem szigorú feltételek-törvényszerű­ségek szerint történik. E feltételek-törvényszerűségek legmeghatározóbbika, hogy egy téregységben (ország, táj) a mindenkori adottságok-feltételek mellett – az ellátandó lakos­ág száma, azok különféle igényei (élelmszerszükséglet, a lakhatás feltételei, ruházkodás,

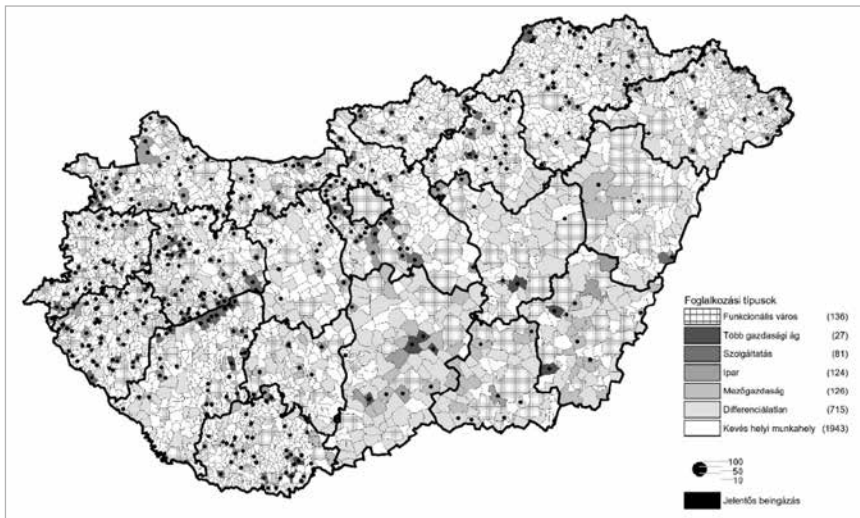
1. ábra A falusi települések foglalkoztatottsági típusai a helyben lakó keresők összetétele alapján

Forrás: a KSH adatai alapján saját számítás

Figure 1 Employment types of the rural settlements of Hungary by the resident employees

Source: Own calculation based on the data of CSO

védelem stb.) – kellett bizonyos földterületet igénybe venni (benépesíteni, megművelni, megvédeni stb.), e területen olyan élettereket (életkamrákat) kialakítani, amelyek egy-egy lakóhelyről „kezelhetők”! Ezen életterek méretét megszabták a rendelkezésre álló terület adottságai – termőképesség, művelhetőség –, a termeléstechnika adott színvonala, munkaerő-szükséglet stb., s nem utolsósorban az adott kor feltételei között a települések „akcióradiusának” maximális kiterjeszhetősége. Az így kialakítható életkamrák adottságai, ezek koronként változó eltartóképessége alakította a településrendszerek formálódását. Ezek az adottságok, illetve kényszerek rendkívül erős kötelékekkel „tartották helyben” az egyes településeket, s bizonyos számú lakosságot. Létük ott, az adott helyen szükségszerű volt. (E kényszerek alól persze esetenként kivonta magát a lakosság; más elvek alapján formálódott például a normalizálódó lakosság településrendszere. A magyar Alföldön a török hódoltság korában kialakult hatalmas határu mezővárosok a tanyás települési-gazdálkodási rendszer megvalósításával tartották meg hosszú időn keresztül település-határaikat, amelyek egyébként messze kívül estek volna a mezővárosok akcióradiusán, legalábbis a mezőgazdasági művelhetőség akcióradiusán.)

2. ábra A falusi települések foglalkoztatottsági típusai a helyben foglalkoztatottak összetétele alapján

Forrás: a KSH adatai alapján saját számítás

Figure 2 Employment types of the rural settlements of Hungary by the local working places

Source: Own calculation based on the data of CSO

Az életterek eltartóképessége és a lakosságszámuk közötti egyensúly persze gyakran megbomlott. Vagy a lakosságszám nőtt túl egyes falvak eltartóképességén (túlnépesedés; ennek „kezelése” hívta életre a települések határán kívüli munkavállalást, a „summáskodást”, a lakóhelyüktől távol munkát vállaló mezőgazdasági idénymunkát, a kubi-kosfalvakat, a vándormunkálkodást [drótos-, ablakos-, gyalocsóstótok, kucséberék stb.]), vagy a termelési technika (a mezőgazdaság esetében az eszközök tökéletesítése, majd a gépesítés) fejlődése bontotta meg az életterek-lakosságuk (számának) harmóniáját. A termelékenység növekedése eredményezte azt is, hogy egy-egy társadalomban a lakosság egyre kisebb hányadának kellett részt vennie a primér termelésben, a lakosság szigorú helyhez kötöttsége lazult (egyes tagjaira már nem volt szükség az alapvető javak előállításához, „szabadokká váltak”, lehetőséget biztosítva a nagyobb arányú városodásnak).

Magyarország falvai még a második világháború után is jobbára agrárfalvak voltak, népességük a fent említett törvényszerűségek, kényszerek hatása alatt állt. ERDEI F. az 1930-as népszámlálás adatait felhasználva alkotta meg a magyarországi falvak tipológiáját; ő a „mindenfajta polgári falu” típusába 30 iparos- és 43 bányászfalut sorolt, s ide sorolt néhány Budapest környéki lakófalut, valamint a Balaton környéki és a dunakanyari üdülőtelepeket. 1949-ben a népszámlálás adatai szerint még mindig az ország keresőinek 53,8%-a dolgozott a mezőgazdaságban, 2198 ezer fő. Ehhez számítjuk hozzá a „másodlagos kötődésű” lakosságot, a mezőgazdaságból élőknek kiszolgáló személyeket (s természetesen „eltartottjaikat”), a falu igazgatását-adminisztrációját végzőket (falubíró, jegyzők, rendőr), a postáskisasszonyt és a levélkihordót, a korcsmárost, boltosokat, egyháziakat (pap, lelkész, egyházi), a kovácsot, borbélyt, szabót, molnárt, falubolondját stb. Ők is „determinált” lakói a falvaknak. (A mezőgazdasági lakosság aránya az ország népességéből persze már 1949 előtt is csökkent. 1870-ben, az első hivatalos népszámlálás idején még a keresők 75,9, 1890-ben 67,4, 1910-ben 60,1%-a dolgozott a mezőgazdaságban.) 1949 után egy, a falvak helyzetét gyökeresen megváltoztató, máig tartó folyamat indult meg: a mezőgazdaság termelékenységének gyors növekedése, a tulajdonviszonyok gyökeres átalakulása (téteszesítés, állami gazdaságok szervezése, a magángazdálkodás háztáji gazdaságokba, házi- és zártkertekbe sorolása) nyomán a falvak (a mezőgazdaság) munkaerőigénye rohamosan csökkent, a munkaképes népesség százezreit vetette ki magából a mezőgazdaság (a falu); ezzel párhuzamosan (LETTRICH E. 1976), vele kölcsönhatásban erőltetett iparosodás és városodás vette kezdetét. Ráadásul a közlekedési (az ingázási) lehetőségek is számottevően javultak, bekötőutak épültek, majd minden faluba eljutottak az autóbuszok, az iparvállalatok munkás(busz)-járatokat szerveztek, a MÁV munkásvonatokat („fekete vonatok”) indított, a menetjegyek árait alacsonyan tartották stb. A falvak „feleslegessé vált” lakosai előtt két út kínálkozott a „menekülésre”: elköltözni az ipari- és bányásztelepülésekbe (vagy azok közelébe), vagy ideig-óráig megtartani korábbi lakóhelyüket s innen „bejárni” a más települések területén lévő munkahelyeikre. Így aztán 1960-tól fogyni kezdett a falvakban élők száma (noha ekkor még rendelkeztek a falvak természetes szaporodással is); míg 1960-ban – kizárva a városok számának növekedése miatt fellépő torzításokat – a jelenleg is falvaknak minősülő településekben 4 millió 409 ezren éltek, addig 1990-ben csupán 3 millió 538 ezren, ami az 1960-ban ott élők számának 80%-a. Figyelembe kell vennünk, hogy ebben az értékben a ma is falunak minősülő agglomerációs települések és az üdülőtelepek lakosságszám-növekménye is szerepel. A településszerkezet elaprózódott, ma már a falvak több mint 60%-ában kevesebben élnek ezer főnél, közel 40%-ukban 500 főnél, de vannak települések, ahol csak tizen-húszan. Másrészt a városokba, iparvidékekre való költözés ellenére rohamosan növekedett az ingázók aránya. Míg 1960-ban mindössze a települések 4,4%-ában haladta meg az ingázók aránya az 50%-ot, addig ez az arány 1980-ra 58%-ra nőtt.

Ez a folyamat a rendszerváltozás után sem változott, nem lanyhult, sőt 1990 után még fel is gyorsult. (Megjegyzendő, hogy ebben az is közrejátszott, hogy az 1990-ben még működő termelőszövetkezetek, állami gazdaságok meglehetősen jelentős számú ipari, kereskedelmi, adminisztratív tevékenységében foglalkoztatottjai is a mezőgazdasághoz mint „népgazdasági ághoz” sorolódtak, Utána viszont már nem. A rendszerváltozás évében számba vett 700 ezer mezőgazdasági keresőből 10 év alatt alig több mint 200 ezer maradt, 2011-re (azóta nem állnak rendelkezésünkre népszámlálási adatok) pedig 177 ezer (4. táblázat). Ma a keresők kereken egyhuzsada dolgozik az agrárszektorban.

A falvak esetében némiképp más a helyzet; a községek foglalkoztatottjainak 9%-a, 99 ezer fő dolgozott 2011-ben a mezőgazdaságban; ez a 9%-nyi agrárkereső természetesen egyenlőtlenül oszlott meg az egyes települések között (5. táblázat).

4. táblázat – Table 4

A mezőgazdasági keresők számának és arányának alakulása, 1949–2011
Change of the number and percentage of agrarian employees in Hungary, 1949–2011

Év	A mezőgazdasági keresők		
	száma, 1000 fő	aránya az összes keresőből	1949 = 100%
1949	2198	53,8	100,0
1960	1833	38,5	83,4
1970	1217	24,4	55,4
1980	943	18,9	42,9
1990	699	15,4	31,8
2001	203	5,5	9,2
2011	177	4,8	8,0

Forrás/Source: KSH/HSO.

5. táblázat – Table 5

A mezőgazdasági keresők aránya a falusi településeken, 2011
Percentage of agrarian employees in the rural settlements of Hungary, 2011

A mezőgazdasági keresők aránya, %	A települések száma	Arányuk az összes falusi településből, %
50,0% és több	133	4,4
25,0–49,9	608	20,1
15,0–24,9	649	21,5
10,0–14,9	527	17,5
5,0–9,9	548	18,1
4,9% és kevesebb	554	18,4

Forrás/Source: A KSH adatai alapján saját számítás/Own calculation by the data of HSO.

Vagyis a falusi települések több mint egyharmadában legfeljebb minden tizedik, sőt a falvak közel egyötödében csak minden huszadik kereső dolgozott a mezőgazdaságban. Azaz, falvainknak mindössze 4,4%-a minősíthető mezőgazdasági jellegű településnek 50% feletti agrárkeresőjével. E községeket, vagy esetleg a legalább 25–50%-nyi mezőgazdasági foglalkoztatottal rendelkező falvakat „horgonyozza le” viszonylag stabilan a lakosság gazdasági tevékenysége. Persze még a mezőgazdaság nemzetgazdasági ágazaton belül is jelentős arányú a máshonnan (gyakran külföldről) érkező idénymunkások tevékenysége, sőt a falvakban élő agrárkeresők között sem kevés az elingázók száma (arányuk a falusi agrárkeresők között 2011-ben 28%). A mezőgazdasági termelésben is a szolgáltatások – növényvédelem, talajerő-utánpótlás, termékfeldolgozás, adminisztráció, képzés stb. – szerepe az, ami szintén lazítja a mezőgazdasági termelés helyhez kötöttségét. Természetesen az agrártermelést nem főfoglalkozásként folytatók („háztáji gazdaságok”, házikertek, szőlőskertek művelői, nyugdíjasok, „háztartásbeliek”, hobbikertészek stb.) valamelyest támogatják a falvak helyhez kötöttségét, megtartóképességét, hozzájárulnak stabilitásukhoz.

Azok a térségek, ahol az agrártermelés szerény szerepet játszik a falvak életében, Szabolcs-Szatmártól Borsodon, Hevesen, Nógrádon, Pest megyén keresztül Fejér megyéig

szinte összefüggő zónát képeznek, hozzájuk csatlakozik a Jászság, Esztergom környéke, a Balaton-felvidék. Talán Bács-Kiskun megyében, Somogyban, Tolna nyugati felében egzisztálnak többé-kevésbé összefüggő területen jelentősebb agrárszerepekkel (is) rendelkező falvak.

De még a falvakba települt „újsütető”, modern feldolgozó- (gyakorta összeszerelő-) ipar többnyire nem valamely szigorúan determinált pontra – ásványkincs-lelőhelyekre, nagy volumenű helybeli felvevőpiacra, az ipar „tárgyai” mozgásának kitüntetett pontjaira (pl. kikötővárosokba) stb. telepszik, hanem az olcsó munkaerőre, a lokális kedvezményekre – adó, letelepedési támogatás stb. –, használaton kívüli építmények kínálatára stb. Ám mindez egyik napról a másikra megváltozhat, s akkor az üzemeket kamionokra rakják s egy-két országgal odábbviszik. Ezen „új” üzemek munkaerő-szükséglete pedig szintén tág körzetből verbuválódik, tehát ugyancsak a „fixálatlan” munkaerő léteéhez járul hozzá.

A *szolgáltató ágak* tevékenysége, munkahelyei pedig a helyben élő lakosság ellátásához kötődnek; ha ezek „röghöz kötöttsége” lazul, e tevékenységek munkavállalói is a „mobilizálható” munkaerő kategóriájába kerülnek. S a falvak egyre szaporodó számú és növekvő arányú nyugdíjasait is majdhogynem csak érzelmi szálak, a megszokás, a változástól való félelem, az anyagi feltételek hiánya tartja lakóhelyükön; a nyugdíjuk például Fertőhomokra éppúgy megerkezne, mint Tornakápolnára.

Felvetődik a kérdés: mi tartja akkor a többnyire gyatrán ellátott, bomlófélben lévő társadalmú, kedvezőtlen vállalkozási feltételeket nyújtó, kényelmi létesítményeket nélkülöző falvakban a még mindig jelentős számú lakosságot? Egyrészt az előbb vázolt körülmények nem vonatkoztathatók kivétel nélkül minden falura. A városok körül kialakuló, falunak minősülő (!) szuburbiák például az ott élő lakosok többsége számára vonzó feltételeket biztosítanak az ott élőknek. Ezekben a településekben a városi „kellemetességek” vegyülnek a rusztikusabb életforma előnyeivel. Verőce, Kis- és Nagymaros, Zebegény lakói hamarabb érik el tömegközlekedéssel a Nyugati pályaudvar környékét, mint a Pest-szentimrén vagy Soroksáron élők. A Balaton-parti üdülőfalvakra, -telepekre ugyanez vonatkozik, de a Nyugat-Dunántúl számos lakófalva is lassan szuburbiává „érik”, lakóik aligha gondolnak lakhelyváltatásra.

A további (kétségtelenül a többséget képező) falvak lakói pedig...? Mindenekelőtt számos családot „tart fogságban” az áttelepedéshez szükséges anyagiak hiánya. A leszakadó térségekben az ingatlanok elértéktelenedtek; a prosperáló térségekben a hasonló ingatlanok árai négy-ötszörösét is kitehetik a hátrányos helyzetű térségekben lévőknek (l. a Nemzeti Atlasz lakásviszonyok c. fejezetének 31. és 32. ábráját, Kovács Z. – Székely G. 2021). Így az itt élők esetleg eladásra kerülő ingatlanaiért kapott összeg korántsem elégséges az áttelepedésre. De a lakóházon kívüli „dolgozókra” fordított anyagi és szellemi tőke is maradásra bírhatja az egyébként „költöző” lakosokat (az általuk telepített, birtokolt szőlő, gyümölcsös, a borospince és így tovább), valamint a falvakhoz köthető speciális támogatások is („falusi-CSOK”). Érzelmi szálak is maradásra bírhatnak egyeseket; a temetőben nyugvó családtagok, a baráti kör, a megszokott környezet. Az időskorúak pedig tudják, hogy új lakóhelyükön nagy valószínűséggel gyökértelenek maradnának.

Összefoglalás

Azok a ligatúrák, szigorú determinációk, amelyek korábban kialakították a Kárpát-medence településrendszerét, jórészt érvényüket veszítették; a falusi lakosságot kevés szállakóti jelenlegi lakóhelyéhez, mondhatnánk akár, hogy „megszabadultak láncaitól”. Ma a településállományt kevés számú stabil, aktív góc, a társadalmi tevékenységek tömörü-

lései strukturálják; bennük koncentrálnak az (emberkéz alkotta) javak többsége. Számuk töredéke a jelenlegi településállományt alkotó „objektumok” számának, még a városi ranggal rendelkező települések mindegyike sem tartozik közéjük. Hozzájuk csatlakoznak a szuburbiai, az üdülőtelepülések, gyógyhelyek, amelyek ugyancsak stabil elemei a településhálózatnak. Ezen „aktív szigetek” közül mintegy felhőként lebegnek a magyarországi településállomány további egységei, lakói (némi irodalmiaskodással hozzátéve, hogy a „szelek játéknak kitéve”). (Persze, mint említettük, vannak kötődések, amelyek ma is korlátozzák a települések-lakóik korlátlan „csapongásait”. Az is nyilvánvaló, hogy például a Bodroghöz vagy Szatmár földjeit nem lehet pl. a Dunakanyarból megművelni.) Így a gócpontokon kívüli „világ” végső soron cseppfolyóssá vált – vagy „felhővé”, hogy előbbi hasonlatunkat ne feledjük –, s formálódása *új törvényszerűségek szerint alakul(hat)*. Most csak azt szögezzük le – kénytelen-kelletlen használva az e sorok írója által nem kedvelt kifejezést –, hogy a *falusi világ esetében paradigmaváltás történt*. S mi még nem vagyunk birtokában ezen új paradigma kezeléséhez szükséges tudásnak, megközelítési módoknak. Vagyis a Magyarország Nemzeti Atlasza vidéki települések fejlettségének szerkesztése során mutatkozó nehézségeink mindenekelőtt ezen okokra (a paradigma-váltásra) vezethetők vissza.

E paradigmaváltás számos elemét villantottuk fel tanulmányunkban. A faluállományhoz tartozás kérdése önmagában is egyre bonyolultabb. A falu-város határ kérdéskörével számos tanulmány foglalkozik, ugyanakkor azzal a kérdéssel, hogy egy település falu-e vagy sem, már kevesebb. Sok olyan közigazgatásilag nem önálló település létezik Magyarországon, amelyek rendelkeznek azon tulajdonságok legtöbbszörével, amelyeket elvárunk egy falutól. E települések joggal nevezhetők településföldrajzi értelemben falunak. Ezzel szemben az elmúlt évtizedek falusi elnéptelenedésének következtében több tucat olyan község létezik Magyarországon, amelynek sem népességszáma, sem funkciói, sem a társadalom önreprodukciós képessége nem teszi lehetővé, hogy teljes körű faluként funkcionáljanak; ma már e települések lényegében semmiben sem különböznek egy-egy népesebb külterületi lakott helytől. A településföldrajzi értelemben vett faluállományhoz való tartozásuk így ma már kétséges.

A faluállományhoz tartozás mellett sikerült néhány tényezőt detektálnunk, amelyek a falvak típusokba sorolását nehezítik meg napjainkban. Az egyes tipizálási elemek (morfológia, foglalkozási szerkezet, társadalmi összetétel, térkapcsolatok, funkciók) egyre összetettebbek, egyre inkább keverednek a falvakon belül. Így vélhetően a puha módszerekkel történő tipizálások jelentősége meg fog növekedni az elkövetkezendő időszakban.

*

A tanulmány alapjául szolgáló kutatást a szerzők közösen végezték el. A tanulmány megírása is közös munka volt, de megjelenését Beluszky Pál sajnos már nem érthette meg.

BAJMÓCY PÉTER
SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged
bajmocy@geo.u-szeged.hu

BELUSZKY PÁL
ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete, Budapest

IRODALOM

- BAJMÓCY P.–BALOGH A. 2011: Majorok a Dunántúlon. – Savaria University Press, Szombathely. 126 p.
- BAJMÓCY P.–MAKRA ZS.–VASÁRUS G. 2014: A közigazgatásilag önálló települések számának változása és a változások tipizálása Magyarországon. – Településföldrajzi Tanulmányok 3.1. pp. 36–49.
- BAJMÓCY P.–JÓZSA K.–PÓCSI G. 2006: Szélsőséges aprófalvak. Aprófalvak a településlisták végein néhány társadalmi-gazdasági mutató alapján. – In: CSAPÓ T.–KOC SIS Zs. (szerk.): A kistelepülések helyzete és településföldrajza Magyarországon. Savaria University Press, Szombathely. pp. 83–101.
- BALOGH A. 2014: A hazai aprófalvasodás új irányai. – Földrajzi Közlemények 138/2. pp. 134–149.
- BALOGH A. 2019. Falu és morfológia. – In: FARKAS J. Zs.–KOVÁCS A. P.–PERGER É.–LENNERT J.–HOYT E.–GÉMES T. (szerk.): Alföldi kaleidoszkóp: A magyar vidék a XXI. században: Tanulmányok a 70 éves Csatári Bálint köszöntésére. Kecskemét, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, pp. 23–29.
- BELUSZKY P. 1965: Falusi településeink osztályozása. – Földrajzi Értesítő 14/1. pp. 149–163.
- BELUSZKY P. 1977: Krasznokvajda – Egy alsófokú központ (?) gondoljai a Cseréhatón. – In: Földrajzi Értesítő 26/3–4. pp. 349–385.
- BELUSZKY P. 2011: Tájéroroló – „szűkmarkú, szép föld – az Örség”. – Földrajzi Közlemények 135/1. pp. 45–58.
- BELUSZKY P. 2018: A települések világa Magyarországon. – Budapest, Dialóg Campus Kiadó. 327 p.
- BELUSZKY P.–SIKOS T. T. 1982: Magyarország falutípusai. – MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest. 167 p.
- BELUSZKY P.–SIKOS T. T. 2007: Változó falvaink. Magyarország falutípusai az ezredfordulón. – Budapest, MTA TK. 459 p.
- BELUSZKY P. et al. 2021: XI. Vidéki térségek. In: KOC SIS K. (főszerk.): Magyarország Nemzeti Atlasza: Társadalom. CSFK Földrajztudományi Intézet. pp. 140–149.
- CSAPÓ T.–KOC SIS Zs. 1997: A várossá nyilvánítás elvi kérdései, potenciális városok az Északnyugat-Dunántúlon. – Tér és Társadalom 11. 1. pp. 183–196.
- DÖVÉNYI Z. 2009: „Város az, ami magát annak nevezi” – Tűnődések Tóth József tanulmánya kapcsán. – Területi Statisztika 12. (49.) 1. pp. 3–7.
- HAJNAL K.–PIRISI G.–TRÓCSÁNYI A. 2010: Formális urbanizáció pécsi szemszögből. – In: TRÓCSÁNYI A.–KOVÁCS I. P. (szerk.): Tér, talentum, tanítványok, I. – Publikon Kiadó, Pécs. pp. 183–200.
- ILLYÉS GY. 1936: Puszták népe. – Móra Könyvkiadó, Budapest, 1978. 249 p.
- KARSAI V.–TRÓCSÁNYI A. 2019: Aki kimarad(t), lemarad(t). – A település sikeressége és a városi cím. – Földrajzi Közlemények 143/4. pp. 339–357.
- KOC SIS K. (főszerk.) 2021: Magyarország Nemzeti Atlasza. Társadalom. – Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet. 196 p.
- KOC SIS Zs. 2008: Incorporated small towns. – In: CSAPÓ T.–KOC SIS Zs. (szerk.): Nagyközségek és kisvárosok a térben. Savaria University Press, Szombathely, pp. 182–194.
- KOVÁCS Z. 2013: Néesség- és településföldrajz. – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 239 p.
- KOVÁCS Z.–SZÉKELY G. 2021: XII.2.1 Lakásvizonyok. – In: KOC SIS K. (főszerk.): Magyarország Nemzeti Atlasza: Társadalom. – CSFK Földrajztudományi Intézet. pp. 160–169.
- LACZKÓ L. (szerk.) 1992: Települési ismeretek. – Államigazgatási főiskola, Budapest. 366 p.
- LETTRICH E. 1976: Faluhálózatunk fő vonásai. – Földrajzi Értesítő 25/2–4. pp. 313–319.
- MAKRA Zs. 2017: A magyarországi törpefalvak népességszám-változásának vizsgálata a közigazgatási önállóság tükrében. – Településföldrajzi Tanulmányok 6/1. pp. 76–90.
- MENDŐL T. 1963: Általános településföldrajz. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 567 p.
- NEMESNÉPI ZAKÁL GY. 1818: Eörségnek leírása.
- PERGER É. 2007: Közigazgatási rendszer, a terület- és településfejlesztés intézményei. – In: Közép-Magyarország. Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest. pp. 367–407.
- PIRISI G. 2009a: Differenciálódó kisvárosaink. – Földrajzi Közlemények 133. 3. pp. 313–326.
- PIRISI G. 2009b: Város vagy nem város? Dilemmák a formális és a funkcionális városfogalom kettőssége kapcsán. – Területi Statisztika 12. (49.) 2. pp. 129–136.
- PIRISI G.–SZABÓ A.–TRÓCSÁNYI A. 2008: Falvak várossá válása – a magyar urbanizáció mennyiségi útja. – In: CSAPÓ T.–KOC SIS Zs. (szerk.): Nagyközségek és kisvárosok a térben: IV. Településföldrajzi Konferencia. Berzsenyi Dániel Főiskola Természettudományi Kar Társadalomföldrajz Tanszék. Szombathely, Savaria University Press. pp. 60–68.
- TÓTH J. 2008: Meditáció a városokról és a várossá nyilvánítás hazai gyakorlatáról. Vitairat. – Területi Statisztika 11. (48.) 3. pp. 237–244.

HOSSZÚTÁVÚ LAKÁSPIACI FOLYAMATOK SZEGED LAKÓTELEPEIN – TARTÓSAN ELTÉRŐ MEGÍTÉLÉSEK ÉS EZEK LEHETSÉGES OKAI

NAGY GÁBOR – KOVALCSIK TAMÁS – NAGY GYULA – ORSZÁGH CSILLA

LONG-TERM HOUSING MARKET DEVELOPMENTS
IN SZEGED – PERSISTENT PERCEPTIONS AND POSSIBLE CAUSES

Abstract

Housing markets are an under-researched scientific field in Hungarian urban geography. Though there are several articles that have investigated urban structure changes, social problems of housing estates, effects of regeneration programs and so on, a very limited number of publications have concentrated on market prices and the spatial structure they suggest. In a four-years-long project, our research group has focused on the housing markets of second-tier cities and its influence on inner spatial structural processes inside and around those cities. In this paper we try to analyse one of our research-field regional centres (Szeged) and its large-scale housing estates to understand their different attractiveness in housing markets in a longer-term period (from 1997 to 2020). We try to analyse through primary data sources and collected data sources the heterogeneity behind the homogeneity of LHEs – in general – in the minds of sellers and buyers in housing markets. We used not just data analysis, but local development documents, Master Plans, and qualitative sources (semi structured interviews with local decision makers and experts) to understand what primary data suggest. The most impressive result of our research was that only one of the investigated qualitative parameters was count differing the sqm-price levels, the roofing (which apartments are the youngest in the LHEs housing markets). The effect of the Panel Programme in urban scale does not influence it, as even inside a certain LHE it has a weak effect on prices.

Keywords: housing market, housing cycles, housing estates, qualitative parameters, prices

Bevezetés

A lakáspiac kutatása a hazai földrajzi szakirodalomban eléggé háttérben van, pedig az 1990-es évek utolsó harmadától már rendelkezésre állnak – változó minőségű és feltöltöttségű – alapvető adatok települési, sőt utcaszintű bontásban is, melyekből bármely magasabb területi léptékre aggregálható, térbeli és időbeli elemzésre alkalmas adatokat lehet kinyerni. A lakáspiaci kutatások száma itthon mérsékelt (EGEDY T. 2001; EGEDY, T. 2000b, 2000a; GYENIZSE, P. – NAGYVÁRADI, L. – PIRKHOFFER, E. 2008; GYENIZSE P. – BOGNÁR Z. – BUGYA T. – MORVA T. 2015; GYENIZSE, P. et al. 2014; KOVÁCS, Z. – DOUGLAS, M. 1996; KOZMA, G. 2004, 2016; SZABÓ B. – BENE M. 2019; SZABÓ B. – BURNEIKA, D. 2020) és a fellelhető szakirodalmak köre akkor sem bővül jelentősen, ha ehhez hozzávesszük a lakó-környezeti vizsgálatokat (pl. KARANCSI, Z. et al. 2020).

A lakótelepek kutatása külön fejezetet jelent mind a hazai, mind a poszt-szocialista országok társadalomföldrajzi szakirodalmában. E tanulmány keretében nem foglalkozunk a nyugati, illetve a globális Dél lakótelepeinek kérdésével (bár a kínai példák kínálnak párhuzamot), mert az eltérő kontextusok miatt a folyamatok értelmezése és összehasonlítása a hazai trendekkel nehézségeket okozna. A kutatási kérdéseket tekintve – melyek nem voltak függetlenek a publikációk megjelenésének időszakától – a következő csomópontok fedezhetők fel:

- a lakótelepek társadalmi, környezeti 'downgrading' folyamatai az 1990-es évek közepétől (pl. DE JONG-DOUGLAS, M.J. 1997; IVÁN L. 1996);

- az ottani (és tágabban az adott ország, város) lakásállomány privatizációja, a lakás-rezsim átalakulása és ennek hatása a helyi mikro-társadalmakra az 1990-es évek végétől (pl. HEGEDŰS J. 2018);
- a lakótelepek (és általában a városok) regenerációs, rehabilitációs programjainak értékelése és következményeinek felmérése, különös tekintettel a 'panelprogram' típusú megújítási kísérletekre és a közterek rendezésére, a 2000-es évtized elejétől (az EU által támogatott szociális városrehabilitációs és/vagy funkcióbővítő programok beindulásától) (pl. EGEDY, T. 2005; JELINEK Cs. 2019; TRÓCSÁNYI, A. – ORBÁN, K. 2012);
- a lakótelepek helyi társadalmának átalakulása, ezek 'vissza-illeszkedése' a városi tér szövetébe, a 2000-es évtized második felétől (lásd pl. TEMELOVÁ, J. et al. 2011), vagy Szeged esetében (BOROS L. 2009, 2011; FERENCZ G. 2011; KOVÁCS, Z. – HERPAI, T. 2011);
- a lakótelepi átalakulások tipizálása, elsősorban a délkelet-európai példákon keresztül, ahol a regenerációs folyamatok időben később indultak, a 2010-es évtized első felétől (pl. KOVÁCS, Z. – HERFERT, G. 2012; MARIN, V. – CHELCEA, L. 2018; VASILEVSKA, L. – ZIVKOVIC, J. – VASILEVSKA, M. – LALOVIC, K. 2020);
- a lakásárak és a 'panelprogramok' közötti összefüggések bemutatása a 2010-es évektől (PÁTHY, Á. 2014; SZABÓ B. – BENE M. 2019; SZABÓ B. – BURNEIKA, D. 2020).

A fenti szakirodalmak nagy többségükben a térség fővárosaiban, nagyvárosaiban lezajlott átalakulásokat elemezték, s szerény figyelem irányult a kisebb centrumok folyamatainak bemutatására, megértésére, bár érzékelhető volt, hogy ezekben – a nagyságrend, a lépték miatt – részben más trendek zajlottak, illetve az átalakulás másként, más eredménnyel ment végbe.

A témaválasztás indokoltsága

Az általunk folytatott kutatások (NKFIH K-19 pályázat) sajátos vonása a fentiekhez képest, hogy

- a városi tér egyetlen – bár nagyon jelentős – elemére, a szocialista évtizedekben felépített lakótelepekre koncentrált;
- a településhierarchia magyarországi második szintjét, a regionális centrumokban vizsgálódik;
- kapcsolatot keres a városi térben zajló, a tértermelésben szerepet játszó folyamatok, valamint a lakáspiaci indikátorok alakulása között.

A fentiek relevanciáját támasztja alá, hogy

- a lakótelepek – történelmi léptékben mérve – rövid idő alatt létesültek, zömmel 1960-1990 között, építészeti képük – kívülről nézve, a városok többi lakóterületéhez viszonyítva – eléggé homogén, területükön lakáscélú építkezések, vagy nagyléptékű bontások 1990-et követően már/még nem történtek, vagyis az állomány nagyságrendje állandónak tekinthető.
- Korábbi vizsgálatokból tudjuk (NAGY G. 2017, 2019; 2020; NAGY, G. – KOVALCSIK, T. 2021a; 2021b), hogy a regionális centrumok lakáspiaca, annak ciklikussága és mind belső, a városok terében zajló, mind külső, a tágabb várostérséget érintő folyamatai eltérnek mind a fővárosi, mind a középvárosi tendenciáktól, ezért az ilyen fókuszú vizsgálatoknak van relevanciája.
- A megyeszékhelyek, és ezen belül különösen a regionális centrumok városszerkezete jóval összetettebb, mint a középvárosoké, ám még áttekinthető, jól strukturált,

kevésbé mozaikos, mint a fővárosé. Ezért az egyes városrészek, a nagyobb léptékű fejlesztések hatásrendszere is sokkal egyszerűbben követhető és értelmezhető, mint Budapest esetében.

- A hazai szakirodalomban elsősorban GYENIZSE PÉTER és szerzőtársai (GYENIZSE, P. – NAGYVÁRADI, L. – PIRKHOFFER, E. 2008; GYENIZSE P. – BOGNÁR Z. – BUGYE T. – MORVA T. 2015; GYENIZSE, P. et al. 2014) tettek kísérletet a lakásárak és a lakásmi-nőség közötti kapcsolat feltárására, viszont eredményeik csak a mintavárosok egy részében magyarázták a létező különbségeket. Meglátásunk szerint részben azért, mert az összes lakástípust bevonták az elemzésbe, ami gyengíthette a magyarázóerőt.
- Alacsonyabb területi léptékben Ország Csilla (ORSZÁGH Cs. 2019, 2021) végzett vizsgálatokat Szegeden (Makkosháza ltp.), Pécsen (Uránváros), Miskolcon (Avasi ltp.), Tatabányán (Kertvárosi ltp. és Bánhida ltp.), ám ezek nem terjedtek ki a városok összes lakótelepére, és nem készültek részletes számítások a hatótényezők közötti összefüggésekről.

Bár a folyó NKFIH kutatásban a hazai nagyvárosok közül Pécsre (Nagy – Trócsányi, megjelenés alatt), Győrre, Miskolcra és Debrecenre is készülnek vizsgálatok, jelen állás szerint a szegedi terepen a leginkább előrehaladt a munka, ezért itt, ennek eredményeit mutatjuk be. Szeged abból a szempontból is kedvező terep, mert a város belső terének átalakulásáról, benne a lakótelepek újra-pozicionálási folyamatáról több munka is szól (BOROS L. 2009; MÉSZÁROS R. 1994; NAGY, E. – NAGY, G. 1994; NAGY, E. – NAGY, G. – KISS, J.P. 2003; NAGY E. 1998; RÁCZ, A. 2011; SUSÁNYI T. 1994; TÓTH, K. – KESERŰ, I. 2001) Ezek egy része tartalmaz lakásár adatokat is az 1990-es évek közepéről (NAGY E. 1998) és végéről (TÓTH, K. – KESERŰ, I. 2001), ami jól kiegészíti az egyéb adatforrásainkat és lehetővé teszi a lakáspiaci folyamatok nagyobb időtávú, pontosabb megrajzolását. A fent hivatkozott irodalmak ráadásul nem a KSH egyedi adatokat dolgozták fel, hanem a helyi hirdetési felületekből gyűjtöttek adatokat, ami a keresleti oldal (megvalósult adásvételek) mellett, a kínálati oldalról is közvetlen adatokat szolgáltatott, csakúgy, mint a projekt során megvalósított egyedi adatbázis felépítése!

Miért Szeged? A város, mint Magyarország egyik regionális centruma terepe a 2019-ben indult és az NKFIH (OTKA) által támogatott kutatásunknak. Szegeden a lakótelep építkezések (és általában a nagyobb léptékű lakás- és nem lakáscélú fejlesztések) megindulása két szimbolikus, és egy gazdasági alapú történéshez kapcsolható: a város 1958-tól megyei jogú városi címet nyer el (ezzel lényegében elismerik, hogy a város lakossága elérte, sőt meghaladta a 100.000 főt), majd 1962-től Csongrád megye székhelyévé válik). Korábban – mivel Szeged szabad királyi város, majd törvényhatósági jogú város volt – a 2. világháború előtt Szeged nem töltött be megyeszékhely szerepet, utána, a Rákosi rendszerben pedig politikai szempontból volt megbélyegzett (az „ellenforradalmi szervezkedés központja”), illetve fekvése miatt került a fejlesztések árnyékos oldalára (a tito-i Jugoszláviát az 1950-es évek közepéig az „imperialisták láncos kutyája”-ként tartották számon, Szeged pedig közvetlenül határos volt vele). Ezzel párhuzamosan 1961-ben a város közvetlen közelében (az akkor még közigazgatásilag önálló Algyő külterületén) felfedezik az akkor legnagyobb hazai kőolajmezőt, melynek kitermelése a 60-as évtized közepétől indul meg nagyobb mértékben.

E keretbe illeszkedik Szegeden a lakótelep építkezések megindulása (1963-tól) is, melyek – a hazai nagyvárosok mindegyikéhez hasonlóan – alapvetően formálták át a város belső szerkezetét, kialakítva a döntően lakófunkcióra tervezett városnegyedeket. Morfológiai szempontból pedig a lakótelepek megjelenése a szűkebb belvárosokon és belső lakóöveken kívül határozott „nagyvárosias” karaktert adott a külső lakóöv családi házas és teleszerű beépítéssel jellemezhető tereinek.

Miért a lakótelepek? Mert építésük már bő három évtizede befejeződött, s azóta a környezetüket a lakosság egyéni aktivitása (belső felújítások, állagjavítás), a városi léptékű, valamint a kormányzat és az EU által részfinanszírozott hosszabb távú programok (pl. Panel Program, szociális és funkcióbővítő városrehabilitációs programok, közterület és intézmény-megújítási programok, rekreációs célú beruházások, közösségi közlekedést fejlesztő és infrastrukturális elemeket létesítő, megújító lépések), végül, de nem utolsósorban a piaci szereplők beruházásai (elsődlegesen a lakossági napi szükségleteket kielégítő szolgáltató egységek betelepülése) alakították, kényszerűen alkalmazkodva az adott építészeti keretekhez.

Miért a lakótelepi lakáspiacok? Mert létrejöttük óta többször is jelentősen változott az általános megítélése az itt felépült lakásállománynak. Voltak korszakok, amikor a lakótelepen lakás kifejezetten negatív érzetekkel kapcsolódott össze (falanszter, unalmas, kaptár), vagy, mint a rendszerváltást követően új „stigmákat” kaptak (bűnözés melegágya, kiöregedő, mindenki menekül innen). Más periódusokban a relatíve alacsony árszint vált hangsúlyossá, amit idővel kiegészített az olcsó fenntartási költség, a kis alapterület, az „ideális beszállópont a lakáspiacra”, vagy éppen a „jó befektetési lehetőség” az albérleti célú hasznosítás miatt. A lokális lakáspiaci kereslet összetevőire vonatkozóan a jelenleg folyó kutatásban is folyamatos adatgyűjtés és elemzés zajlik öt hazai regionális centrumra. Ezeket a folyamatokat azonban nem tudjuk hosszabb távú idősorokba rendezni, s így pl. az esetleges „kiszorító hatást” bemutatni. A hazai hosszútávú lakásbérleti piac esetében csak az árak alakulására állnak rendelkezésre (regionális léptékű), illetve a kiadásra kínált lakások átlagos alapterületének változására (megyeszékhelyek régióként) adatok, ám csak az utolsó lakáspiaci ciklus felfutó ágára (2015-től, KSH-ingatlan.com közös adatgyűjtése és ennek havi publikálása 2016 januárig visszamenőleg). Saját adataink alapján a lakótelepek súlya az albérleti piacon 2020 februárjától meglehetősen szerény, 5% alatti (ami egyébként a korai 1990-es évekkel összevetve nagyon jelentős térbeli átrendeződést mutat). Viszont, a köztes időszakról nem rendelkezünk rendszeresen gyűjtött adatokkal, ezért ezek beépítése az elemzésbe nem volt lehetséges. A rövidtávú lakáskiadás jelentősége a vizsgált városaink esetében eléggé szerény, Szeged esetében 150-200 lakást fed le, melyek döntő többsége a Belvárosban, a belső lakóövezetben és mintegy 10%-uk Újszeged nem lakótelepi részén tömörült, míg a lakótelepeken a megjelenés sporadikus.

A változó megítéléseknek van időbeli ciklikussága, de még egyetlen városon belül is érzékelhetők eltérések az egyes lakótelepekhez kötődő jellemzők kapcsán, melyeket a lakók, a be- és kiköltözők által közvetített benyomásokból, illetve a helyi ingatlanpiaci szereplőkkel készített interjúk elemzéséből szűrtünk le. Ebben a megközelítésben tehát részlegesen megfordítottuk a szokásos kutatási módszertant: az elérhető adatok alapján készültek el az első körös interjúk, majd ezek tanulságaira építkezve fogalmazódott meg a terepi felmérés tematikája és módszertana, s utóbbi adatainak ismeretében készültek el a második körös interjúk. A kérdés az volt, lehet-e ezeknek a kognitív értékítéleteknek alapja, melyet a lakáspiaci indikátorai visszatükrözhetnek? Az elérhető, nyilvános és fizetős adatbázisok alapján csak a tényrt rögzíthettük, hogy a különbségek a nm-árszintekben jelen vannak, de ebből magyarázatot a megfigyelt jelenségre nem kaptunk.

A lakótelepek a város térszerkezetében

Szeged város recens belső térszerkezetére az 1879-es Nagyárvíz volt a legerőteljesebb hatással, lényegében eltörölve a középkori utcahálózatot és nagyrészt romba döntve az épületállományt is. A Duna-Tisza közti részen létrejött körutas-sugarutas alapszerkezet a meghatározó, legalábbis a Körtöltésen belüli térszervezésre. A kiskörúton (Tisza Lajos

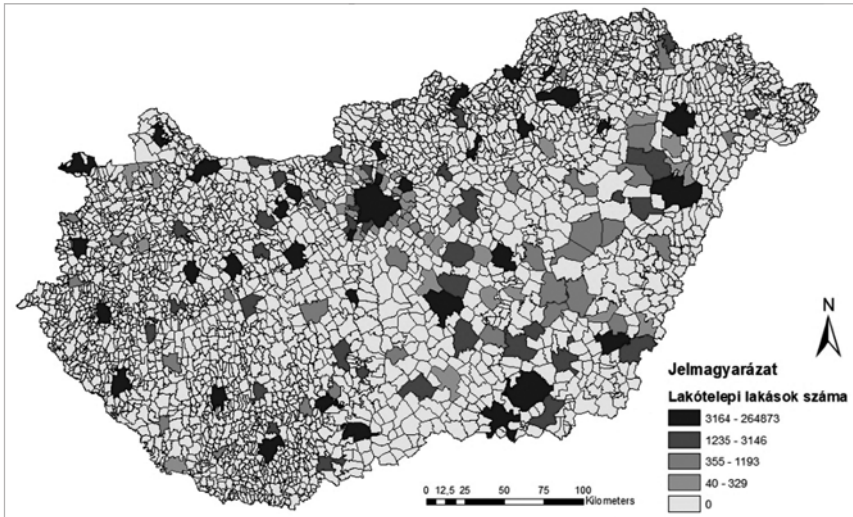
körút) belüli rész a városközpont (CBD), míg a nagykörútig (fővárosi körutak) húzódó zóna egyre inkább a tágabb Belváros lakó, szolgáltató, intézményi zónájává formálódik. Ez volt az elsődleges terepe a hagyományos lakóöv átalakulásának, mely már a rendszerváltást megelőzően elindult. A nagykörúton kívül elhelyezkedő hagyományos lakónegyedek (Alsóváros, Móraváros, Rókus-Móraváros, Öreg Rókus, Régi Felsőváros) döntően lakó funkciója megmaradt, de az 1990-es évektől felgyorsuló pontszerű megújulás mára a lakónegyedek tömeges építészeti konverzióját és részleges funkcióváltását (első-sorban kiskereskedelmi, vendéglátási, szálláshely, irodai szolgáltatások) eredményezte. A Nagyárvíz előtti településmagokra (Alsóváros – Szent Ferenc tér; Felsőváros – Szent György tér) ma már csak az egyházi funkció emlékeztet. A hagyományos lakóöv Alsó- és Móravárosban helyenként kinyúlik a Körtöltésig, máshol viszont a fennmaradó teret nagy helyigényű ipari, raktározási, logisztikai, közlekedési, kis- és nagykereskedelmi funkciók töltötték és részben töltik ki ma is (tipikus példája Rókus-Móraváros, vagy ahogy néhány helyi dokumentum hivatkozik rá Ipari Rókus). A hagyományos lakóöv a város északi részén messze nem töltötte ki a Körtöltésig szabadon beépíthető zónát, teret nyitva az 1960-as évektől a lakótelepek terjeszkedésének (Tarjánváros, Felsővárosi lakótelep, Északi Városrész, Makkosháza, Újrókus), melyek részben az üres tereket, részben az első világháborút követően sebtében felhúzott, komfort nélküli telepek zömének lebontásával nyert területeket foglalták el és alkotnak szinte összefüggő félgűrűt. A telepek létesítése nem korlátozódott a Körtöltésen belüli alulhasznosított zónára, hanem azon kívül is sorban jöttek létre (Keckés István-telep, Klebelsberg Kuno-telep, Béke-telep, Baktó, Petőfi-telep, majd később Új-Petőfi-telep), melyek kívülről keretezik a Körtöltést, megszakítva zártkertekkel, illetve a Rókus-Móraváros folytatásában kiépült Iparvárossal. A város-teret a Szegedhez 1973-ban csatolt korábban önálló községek (Szentmihály, Gyálarét, Kiskundorozsma, Tápé), valamint az erősen tanyásodott külterület teszi teljessé. A nagyobb helyigényű új fejlesztések részben a peremeken (pl. Vadaspark Lakópark), részben alulhasznosított ipari területen (Cédrus Lakópark a volt Kendergyár helyén), vagy felhagyott terekben (Franciahőgy Lakópark a már nem használt, volt református temető helyén) koncentrálódnak. A hajdani ipari területek egy részén barnamezős ipari parkok jöttek létre. A külterület benépesülése részben a kifarcellázott volt zártkertekben (Baktói kiskertek, Gyálaréti kertek, Tompasziget, Öregszőlő, Subasa stb.), részben a kifejezett üdülő célú telepeken (Tömörkény István Üdülőtelep – köznapi nevén „Sárga”) a leginkább látványos.

A tisztántúli oldalon ez a szinte tökéletes zonalitás csak részben köszön vissza. CBD funkciójú városrész nem jelenik meg, de a tágabb Belváros ide is kiterjeszkedik (Újszegedi Villanegyed), melyet intézményi területekkel (SZTE, SZBK, Bay-Bio), rekreációs zónákkal (Partfürdő, Népliget, Holt-Maros) tarkított lakóöv keretez. Ebben jelenik meg mintegy zárványként a város legkisebb, legrégebbi lakótelepe (Odessza). A városrész keleti peremén megjelennek a lakóparkok, a zártkertek (Marostói-kiskertek), de a csatolt település (Szőreg) is. A tisztántúli oldalon a tanyásodás jóval szerényebb volt, és telepek is kisebb nagyságrendben épültek.

Egy sajátos jelenségre érdemes felhívni a figyelmet. Szegeden a kifejezett lakótelepeken kívül is épültek – nem is kis számban – paneles technológiával lakások, egészen az 1990-es évtized elejéig. Ezek a korai Ingtatlanadattárakban még, mint panellakások szerepelnek az adásvételek listáján. A 2000-es évtized elejétől viszont – mivel a környezetük döntően téglalapítású társasházi, illetve családi házas – ezek a lakások, mint társasházi elemek jelennek meg a listákon, függetlenül az építési technológiától. Külső szemre valóban társasházi a kinézetük – általában 3-4 szintes, lépcsőházanként 8-12 lakással, nyeregteretős kivitelben, a belső közfalak egy része valóban téglából felhúzva – de a főfalak, a teherhordó szerkezetek egyértelműen nagypaneles kivitelezésűek. Érdeklenség, hogy az

ilyen típusú panellakások árazása nem a paneles lakótelepek árszintjén mozog, hanem a környezetük társasházi lakásaihoz hasonlóan (Zillow-hatás).

Szegeden a paneles és betonzsalus technológiával épült lakások nagyságrendje 30-31 000 egységre tehető, arányuk a város teljes lakásállományából 34-35% közé csökkent a rendszerváltás óta eltelt három évtized alatt. Ez számát és arányát tekintve, a hazai nagyvárosok között nem kiugróan magas, de a hazai településhálózaton belül mégis a legfelső 1%-ba tartozik (1. és 2. ábra). A város területén öt nagy és egy közepes méretű lakótelep

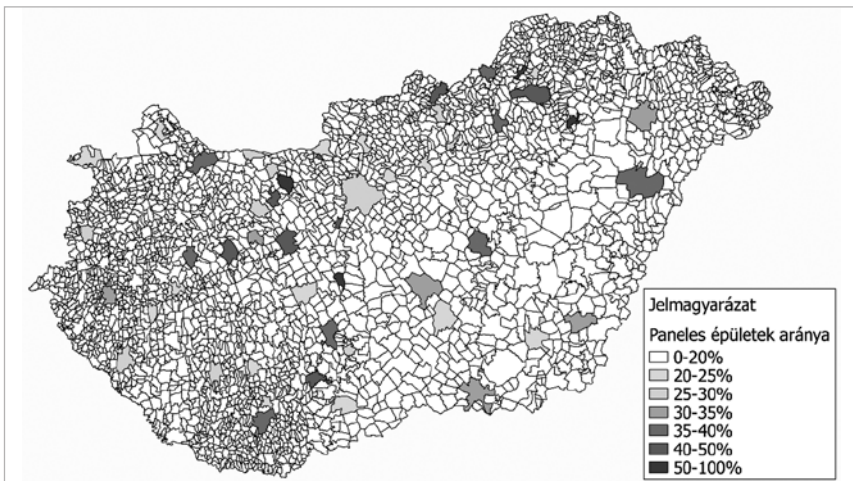

1. ábra A lakótelepi lakások száma Magyarország településein (2020)

Forrás: TeiR és Helységnévtár adatai alapján saját szerkesztés

Figure 1 The number of flats in LHEs by settlements in Hungary, 2020

Source: Own calculation based on data of CSOs TeiR and Helységnévtár

2. ábra A paneles technológiával épített lakások aránya a magyar településeken (2021)

Forrás: TeiR és Helységnévtár adatai alapján saját szerkesztés

Figure 2 Share of flats built with prefabricated parts (panels) by settlements in Hungary, 2021

Source: Own calculation based on data of CSO's TeiR and Helységnévtár

létesült a szocialista évtizedek alatt, de a hagyományos lakóövből és a belvárosban is előfordulnak ilyen épületek – szerencsére elszórtan.

Kutatási kérdések és módszertan

A fentiek alapján jelen tanulmány keretei között azt vizsgáltuk, hogy egy regionális centrum (Szeged) hat lakótelepén (Odessza, Tarjánváros, Felsővárosi ltp., Északi városrész, Makkosháza, Újrókus) az utcaszinten elérhető lakáspiaci adatok (a nm-ár) mutat-e kapcsolatot az adott egységre aggregált minőségi paraméterek meglétével/hiányával.

A minőségi paraméterek felméréséhez az alapot az Ország Csilla (2019, 2021) által használt módszertan adta, melyet 2021 őszén egy szeminárium keretében Szeged összes lakótelepén megismételtek 3. évfolyamos geográfus hallgatók Nagy Gyula és Kovalcsik Tamás irányítása mellett. Ezt az adatfájlt, illetve annak tartalmát terepi bejárással pontosította Nagy Gábor és Ország Csilla 2021 novemberében. Ez a korrigált adattömeg volt a bázisa a további vizsgálatnak.

A felmérés keretében vizsgáltuk a külső szigetelés meglétét, a nyílászárók cseréjére utaló jeleket, a lépcsőház állapotát, a fogadószint állapotát, a tágabb környezet rendezettségét, azzal az előzetes hipotézissel, hogy ezek vonzhatják, illetve taszítják az esetleges érdeklődőket. Emellett sor került a lakóegységekben az ún. egyéb funkciók (garázsbolt, szolgáltató egység stb.) felmérésére, a napkollektor rendszer, vagy a házfalon elhelyezett reklám felmérésére, mert feltételeztük, hogy az ezekből származó bevétel a közös költséget csökkentő tényezőként vehető figyelembe. A falazóanyag is szerepelt a paraméterek között, mert úgy véltük, a téglalakások nm-árai magasabbak lehetnek a paneles technológiával készült tömbök lakóegységeihez viszonyítva. E lakásokban egyedi (konvektoros) gázfűtési rendszert építettek ki, ami a fűtésszámla hatékonyabb menedzselését is jelenthetné. Végül a sátortető meglétét, vagy hiányát is bevontuk a vizsgálatba. A szegedi lakótelepeken sátortetővel az utolsó években készültek lakások (1987-1990), s ezek nemcsak a lefiatalabbak, de alapterületük, beosztásuk sem a 'szovjet', vagy az abból levezethető 'magyar' dizájnt követte, hanem skandináv (dán) tervtípusokat adaptáltak a kivitelezők.

A lakáspiaci adatok a KSH Ingatlanadattár egyedi adatbázisából származnak, melyet a fent említett NKFIH kutatás keretében a KRTK szerzett be a 2005-2020 évekre. Az adatbázis előnye, hogy az alapvető lakáspiaci adatokat (adásvételek száma, átlagos nm-ár, árak-szórása, utóbbi indikátor 2008-tól szerepel az adatok között) tartalmazza utcaszintű bontásban, a fő lakástípusonként (családi ház, társasházi téglalakás, panellakás).

A fentiek jelentik egyúttal az elemzés korlátait is, hiszen minden egyéb eredményt utca szintre kellett aggregálni, bár a terepi felmérésből tudtuk, hogy ez jelentős eltéréseket takar el, pl. a szintszám, a lépcsőházak/épületek lakásszáma, illetve a minőségi paraméterek terén. További módszertani problémát jelentett a téglalapítvány lakótelepi és nem lakótelepi állomány szétválasztása, amit kizárólag a terepi felmérés egyedi adatai alapján lehetett egyértelműen megtenni. Ez azért volt fontos, mert számos utca (Újrókus és a Felsővárosi ltp.) esetében a hagyományos (1990 után látványosan megújuló) lakóterület 'összeér' a lakótelepi tömbökkel, ám lakáspiaci megítélésükben erős eltérés látszik.

A nyers adatok tisztítása és aggregálása után következett a minőségi paraméterek skálázása és az utcaszintű átlagok előállítás. A másik oldalról a felméréshez időben közeli évek nm-ár adatainak utcaszintre súlyozott átlagait, illetve azoknak a városi panellakások átlagához mért, százalékban kifejezett mutatóját számítottuk ki.

Az árak esetében a 2015-2020 közötti éveket vontuk be a vizsgálatba, mert ezek nemcsak, hogy időben közel esnek a terepi felmérés időhorizontjához, de egy lakáspiaci ciklushoz,

nevezetesen a globális pénzügyi válságot követő visszaesés utáni regenerációs, visszaépítési fázishoz tartoznak. Ráadásul, a panelprogram Szegeden 2015 után lényegében leállt, vagyis a felmérés adatai relevánsnak tekinthetők a teljes időhorizontra. A 2020-tól újra induló tömbfelújításokat, melyek száma valóban nem volt jelentős a városban, sikerült kivétel nélkül lokalizálni a terepi felmérés során, valamint a helyi szakemberekkel folytatott interjúk tartalmából, ezeket az adatbázis-építés során már nem vettük figyelembe.

Ezt a standardizált, strukturált adattömeget használtuk a további számítások (korreláció, ANOVA) elvégzésére, hogy lássuk

- az árakban meglévő különbségek mekkora hányadát magyarázzák az általunk felmért minőségi paraméterek?;
- melyek azok az indikátorok, ahol érdemi kapcsolatot ki lehet mutatni a nm-árakkal? Melyek azok, ahol nincs mérhető kapcsolat?;
- történt-e a vizsgált periódusban érdemi elmozdulás a minőségi paraméterek magyarázó erejében?;
- s végül, az egyes minőségi paraméterek esetében a városi szintű, vagy az egyes lakótelepen belüli hatás a meghatározó? illetve, Ezek a hatások erősítik, vagy éppen ellenkezőleg, kioltják egymást?

Utóbbi kérdés megválaszolására az ANOVA szoftver korrelációs számítási blokkját használtuk (*1. melléklet*). Ennek előnye az EXCEL, vagy SPSS programok hasonló számításaihoz képest, hogy automatikusan képes a kapcsolatok „szétbontására”, vagyis azonnal láthatóvá válik, hogy – esetünkben – a korreláció mekkora hányada származik a város egészében elfoglalt helyzettől, illetve mekkora hányada kötődik az egyes lakótelepekhez, azon belül megfigyelhető sajátosságokhoz. Elvben elképzelhető, hogy a két hatás egymást erősíti, de akár csökkenthetik, vagy ki is olthatják egymás magyarázó erejét. Az elemzésben a megjelenő extremitásokat külön is jelezzük.

Az eredmények értelmezésében egyrészt segítségünkre voltak a helyi városfejlesztési, városrendezési dokumentumok (időben visszamenve az 1985-ös, már új szemléletben készült ÁRT-ig), valamint azok a szakértői interjúk (18), melyeket az ingatlanpiac, a közvetítői szféra, az építész szakma és a városi szakapparátus szereplőivel készítettünk. Az öt városban a kutatás indulása óta nagyjából 70 interjú készült, melyekből szintén számos fontos adalékot kaptunk az egyedi fejlődési pályák megrajzolásához, de az általános trendek értelmezéséhez is.

A szegedi lakáspiac fő folyamatai nagyobb időtávban

A folyamatok felvázolásához alapvetően a KSH Ingatlanadattár adatbázisát használtuk, mellette viszont erőteljesen támaszkodtunk a lakáspiaci periodikus jelentésekre, melyeket a KSH, az MNB, a szakmai szervezetek, jelzáloghitel intézetek, piaci szereplők készítettek. Ennek alapján a szegedi lakáspiaci folyamatok erős időbeli koherenciát mutatnak az országos, azon belül is a nagyvárosi folyamatokkal, bár egy-két lokális sajátosság azért felfedezhető (*1. ábra*).

A lakáspiaci folyamatok főbb periódusai

Tranzíció

1990 és 1996 között mind az országos, mind a szegedi folyamatokat a rendszerváltás makrofolyamatai befolyásolták. A gazdasági visszaesés, a magas munkanélküliség, az aktív keresők számának zuhanása, a magas infláció és kamatszintek, az állami támogatási rendszerek zsugorodása mind a lakáspiaci aktivitás csökkenése irányába hatottak.

Ezzel ellentétes hatást fejtett ki a tömeges lakásprivatizáció (1999-ig), mely látványosan elmozdította a korábbi vegyes tulajdoni formákkal jellemezhető lakásrezsimet egy tulajdonosi dominanciával leírható felé (HEGEDŰS J. 2018). Az új tulajdonosok egy része gyorsan kívánta realizálni a profitot, ami tömeges kínálat megjelenését eredményezte a lakáspiacra. Ennek eredményeként a lakás reálárak 4%-kal mérséklődtek. A lakáshitel piac kezdetleges volt, a banki szféra inkább a meglévő hitelek kifuttatásában volt érdekelt, mintsem a tömeges hitelnyújtásban. A jelzálog-alapú hitelezés törvényi háttere sem volt még ekkor teljes.

A jelzáloghitelezés felfutása, piaci alapú forinthitelekkel

1997 és 1999 között indul el a gazdasági fordulat, a makromutatók javulnak, ami azonnal megjelenik a lakáspiaci aktivitás erősödésében is. Szegeden is magas az adásvételek száma, az utcaszintű adatok szerint a város utcáinak bő felében látható lakáspiaci forgalom zajlik. A sugárutak, illetve egyes körutak forgalma kiugró (legalább 100 adásvétel), ezek koncentrálják a lakásforgalom ötödét.

Az államilag támogatott forinthitelezés szakasza

Szeged esetében ez egybeesik a koszovói háború által kiváltott menekülthullámmal (2000-2003), így a lakáspiaci aktivitás egészen kiugró értékeket produkál. A forgalom a város terében erőteljesen szétterül, a panel és társasházi utcák között alig akad olyan, ahol legalább egy évben ne lett volna legalább három adásvétel, de a családi házas szegmens is ekkor mutatja a legerősebb pezsgést. 14 olyan utca volt, ahol ez idő alatt legalább 200 adásvétel zajlott, ezek a teljes lakáspiaci forgalom ötödét fedték le. Szegeden ekkorra tehető, hogy a lakótelepek visszaintegrálódnak a lakáspiacba. A kiugró kereslet miatt gyakorlatilag bármit el lehet adni, folyamatosan emelkedő árakon. Van olyan év, amikor a városi lakásállomány 8%-a tulajdonost vált! Az állami lakástámogatási rendszer aktív évei ezt a folyamatot erőteljesen támogatják, a hitelhez jutás könnyebbé válik, a támogatási jogosultság feltételei folyamatosan enyhülnek. Ezzel párhuzamosan a lakásárak reálértékben is gyorsan nőnek, a lakástulajdon a legfontosabb vagyonelemmé válik a magyar családok számára.

A devizahitelezés által fűtött szakasz

A támogatott forinthitelek kivételezése 2003 év végével nem hűtötte le érdemben a lakáspiacot, hiszen helyét a devizalapú (zömmel CHF) hitelek vették át, melyek elsősorban az alacsony kamatszint miatt voltak vonzóak a vásárlók számára. Ezzel együtt a lakásárak reálnövekedése a 2004-2008-as periódusban lelassult, majd eltűnt, míg az adásvételek fokozatosan csökkentek. A területi fókusz is változott, erősebbé vált a kisvárosi és falusi piacok szerepe és csökkent a fővárosé és a nagyvárosoké.

Szegeden a lakáspiaci aktivitás a megelőző, túlfűtött évekhez, de még az 1990-es évtized végéhez képest és időben előre haladva is csökken. 2004 még kifejezetten erős, de 2006-ot követően a lakáspiac már egyértelműen zsugorodik, és térben összehúzóódik. Főleg a kisebb lakásszámú utcáknál látványos a változás, ezek már legfeljebb egy-egy évben tűnnek fel a listákon 2004-2008 között. A forgalom mérséklődését jelzi, hogy bár 13 utcában volt 100 feletti adásvétel, de ezek együtt már csak a teljes forgalom hatodát adják, vagyis a koncentráció szintje csökkent.

A globális pénzügyi válság évei

Az USA 'subprime' lakáspiaci válsága 2009-re eléri Magyarországot is. A makromutatók romlanak, az ország pénzügyi stabilitását csak egy IMF-Világbank kölcsön révén sikerül megőrizni. A regeneráció lassú, 2011-ben még egy kisebb visszaesést is meg kel-

lett élnünk. A stabilizációs lépéseket követően a hosszabb távú növekedés alapjai 2013-ra teremtődtek meg. A hazai lakáspiacot a 'befagyott' jelzővel lehet leginkább jellemezni. A devizaalapú hitelezést kivezetik, a forinthitelezés szintje bezuhan. A tranzakciók száma feleződik, a lakásárak ismét csökkennek (nemcsak a reál-, de a nominális árak is!).

Szegeden a mennyiségi mutatók szintén erőteljes visszaesést jeleznek, az aktív utcák száma is jelentősen csökken, vagyis a lakáspiac a város terében egyértelműen összehúzódik. Mindössze öt olyan utca volt, ahol a forgalom elérte – öt év alatt – a 100 adásvételt, de ezek a városi lakáspiacnak alig tizedét koncentrálták.

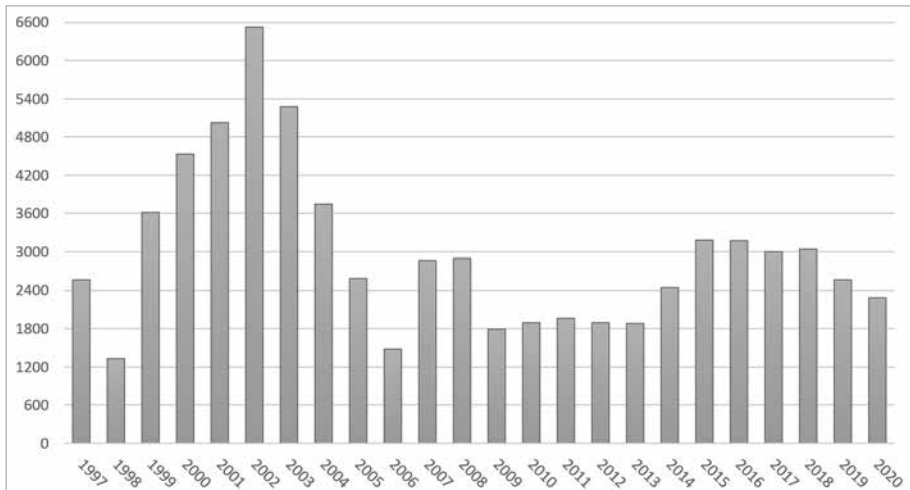
Visszaépülés és állami beavatkozásokkal fűtött szakasz

A 2014-2019 közötti években a globális pénzügyi válság hatásai már alig érezhetők, viszont a globális gazdasági környezet (alacsony kamatok, pénzbőség, tartós piaci konjunktúra) a magyar gazdaság fejlődését is megtámogatta, egyben bővítette a kormány pénzügyi mozgásterét egy aktívabb lakáspiaci támogatási rendszer kialakítására és fenntartására. Ennek számos elemét (CSOK, falusi CSOK, kedvezményes ÁFA, illetékmentesség, Babavárási Hitel felhasználása lakás célokra is, rozsdáövezeti befektetési kedvezmények) ma is látjuk, más elemei (Nemzeti Eszközkezelő) már kikoptak a rendszerből. Ennek eredménye az újra felfutó lakáshitelezés, a tranzakciók számának emelkedése (egy szintig), a lakásárak brutális növekedése.

Szegeden az adásvételek nagyságrendje visszaépült a válság előtti, illetve az 1990-es évek végi szintre, viszont a lakáspiacok városi térben történő regenerálódása csak részleges, ezt jelzi az aktív utcák számának lényeges elmaradása a válság előtti szakaszokban mérttől (3. és 4. ábra). A magas forgalmú utcák száma újra nőtt (13 db), a súlyuk viszont csak mérsékelten erősödött (16%).

Pandémia, háborús konfliktus, energiaválság

A 2020-as év folyamatait már erőteljesen meghatározta a COVID-pandémia, így azt egy új szakasz nyitányaként értelmeztük. A csökkenő adásvételi számok mellett, a lakáspiac

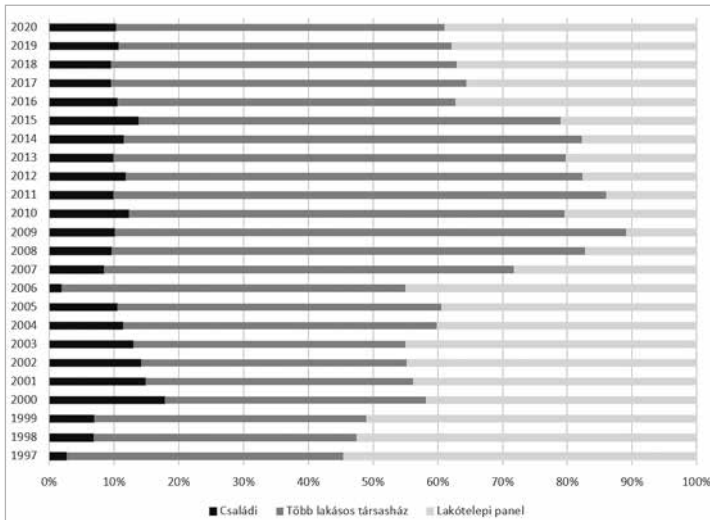

3. ábra A lakás adásvételek száma Szegeden évenként (db)

Forrás: KSH Ingatlanadattár alapján saját számítás

Figure 3 Number of yearly house/flat transactions in Szeged

Source: Own calculation based on CSO's Housing Database

4. ábra Lakás adásvételek megoszlása a fő részpiacok szerint
 Forrás: KSH Ingatlanadattár alapján saját számítás
 Figure 4 Main types of yearly house/flat transactions, in percent
 Source: Own calculation based on CSO's Housing Database

újabb összehúzódásának jelei láthatók, miközben a piaci koncentráció továbbra is erős marad. A 2021-es előzetes becslések valamivel 2000 db feletti tranzakciószámot jeleznek, ami jelentős csökkenés még a 2020-as adatokhoz mérten is. Az orosz-ukrán háború (2022 februártól) hatása a lakáspiacon a nyári hónapokban vált érzékelhetővé (csökkenő adásvételi számok, befektetési célú vásárlók eltűnése a piacról) és jelenleg nehéz megbecsülni a folyamat lefutását.

Panel részpiac súlya az adásvételekben

Ha a lakáseladások összetételét nézzük, a jelzáloghiteles években a teljes szegedi lakáspiac bő felét a panel adásvételek adták (2. ábra). A támogatott forinthitelezés éveiben és a devizahiteles periódus első felében ez az arány 40-45%-ra mérséklődött. 2007-ben indult el egy markáns átrendeződés a két nagyobb részpiac között: a panel részesedése előbb 28, majd 17%-ra mérséklődött, már a globális pénzügyi válságot megelőzően. Utóbbi érték körül-felett ingadozott a részesedés egészen 2014-ig (leszámítva a 2009-es pénzügyi válság sokkját, amikor 11%-ig zuhant a panelpiac súlya!). A 20%-os szintet 2015-ben lépte át ismét a panel részpiac, ez átmeneti évnek tűnik a későbbiek tükrében, hiszen 2016-tól stabilan 36-39%-os súlyt képvisel a panel szegmens a szegedi lakáspiacból.

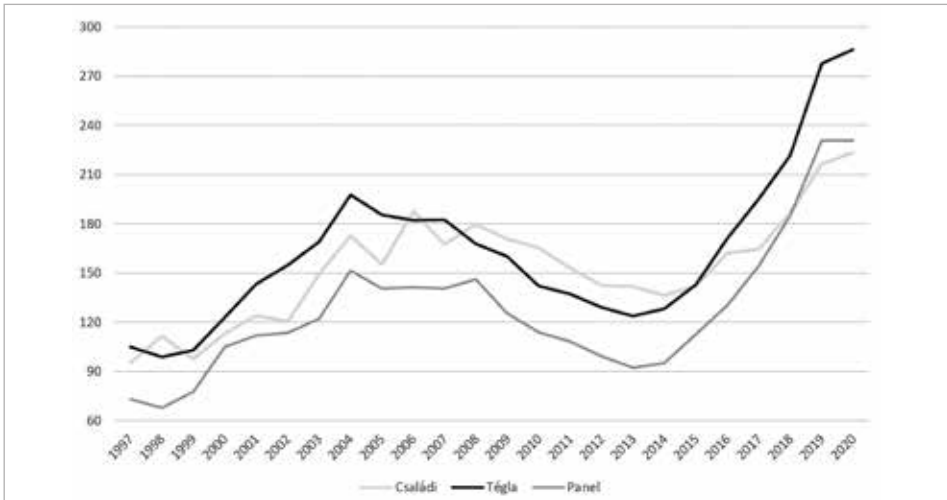
A négyzetméterárak alakulása az eltérő lakástípusokban

A panellakások árai a vizsgált időszak első felében elmaradtak a téglalakások nm-áraitól, de viszonylag hosszabb ideig együtt mozogtak a családi házak áraival. A panel nm-árak 2009-től szakadtak le a másik két kategóriától, de a fajlagos árak növekedése 2014-2019 között épp itt volt a leggyorsabb. A családi házak nm-árai viszont pont a válság éveiben voltak a legmagasabbak, viszont 2018-tól fajlagosan már ez a kategória bizonyult a legolcsóbbnak. (Természetesen a nagyobb alapterület miatt a tényleges vételár továbbra is a családi házak esetében volt a legmagasabb!) A COVID-járvány a panel nm-árak növe-

kedését jelentősen lelassította, így a családi házakat és a téglalakásokat a panelekhez mérten valamivel megdrágította.

A reálárak alakulása

Ha az inflációval korrigáljuk a lakásárak változását, pontosabb képet kapunk minden részpiacra az árak valós változásának nagyságrendjéről. Ennek érdekében 2008-at 100%-nak választva végeztük el a korrekciós számítását. Ez természetesen nem fogja megváltoztatni a fő irányokat, vagy az egyes részpiacok fajlagos árainak egymáshoz viszonyított sorrendjét, de a változások nagyságrendjét segít pontosabban megítélni (5. ábra).

5. ábra A reálárak alakulása a fő lakás részpiacokon

Forrás: KSH Ingatlanadattár alapján saját számítás

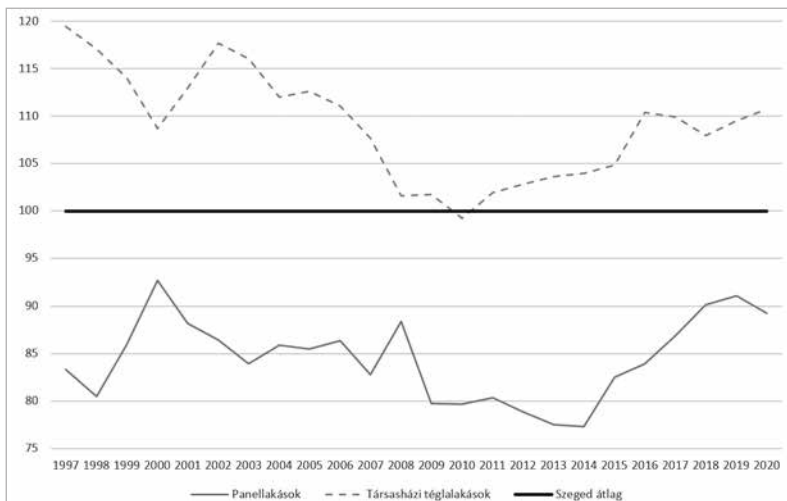
Figure 5 Changing real sqm-prices of house/flat transactions by main types (th HUF)

Source: Own calculation based on CSO's Housing Database

Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy a panel nm-árak 1998-ban voltak a mélypontra, 2003-ra ez 50%-kal nőtt, majd 2004-re közel 100%-kal, ami hosszú időre az abszolút ár-csúcsot jelentette ezen a részpiacra. A devizahiteles évek alatt az árak szűk sávban mozogtak, ahonnan egy erős 40%-os árcsökkenés ment végbe 2013-ig, de a reálárak még 2014-ben sem mozdultak érdemben. A fővárosban 2014-ben az adásvételek száma már gyorsan nőtt, ám az árak csak az év vége felé kezdtek felfelé mozogni, utóbbi Szegeden időben később, 2015-től volt megfigyelhető.

A felfutási szakaszban az árak reálértékben is gyorsan emelkedtek, 2017-re már meghaladtak minden korábbi szintet, majd 2020-re a 2013-as mélyponthoz képest már 150%-os volt a növekedés, de 2008-hoz mérten is 158%-ra drágultak a panel nm-árak (6. ábra).

Mindezt a városban mérhető éves átlagos lakásárak szintjéhez viszonyítva is megnézhetjük (4. ábra). A panel nm-árszint egyetlen évben sem érte el a városi átlagot, ahhoz 2000-ben volt a leközelebb (-7,2%), majd 2019-ben ért magasabb szintre (-8,9%). A pandémia miatt 2020-ban az árrés nőtt, -10,7%-ra ugrott. Látható, hogy még a téglalakások esetében a válság éveiben, átlag közeli, vagy akár a városi átlagnál is alacsonyabbak voltak a fajlagos árak (pl. 2010: -0,8%). A vételárak alakulása csak a pandémia alatt vált el a nm-áraktól, ami arra utal, hogy a bizonytalanság miatt kisebb átlagos alapterületű lakások kerültek magasabb arányban a lezárt adásvételek közé (7. ábra).

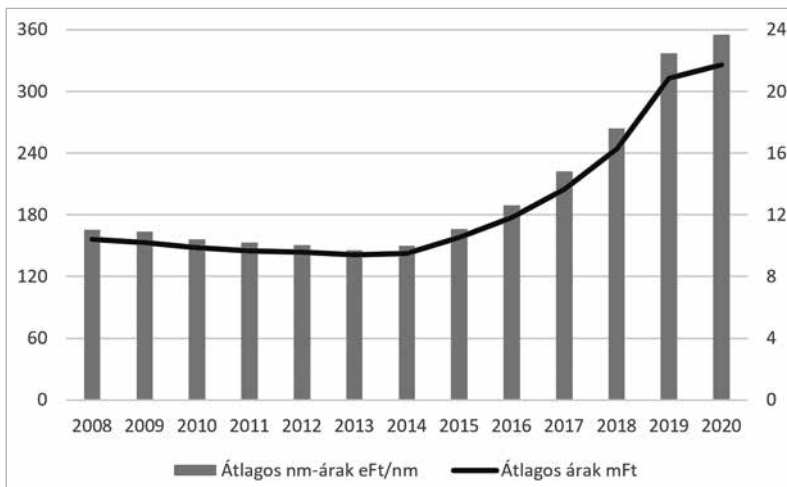

6. ábra A panel és téglalakások fajlagos árszintje a városi átlag%-ában

Forrás: KSH Ingatlanadattár alapján saját számítás

Figure 6 Changing relative price levels of panel-flats and brick-built flats in percent of city average

Source: Own calculation based on CSO's Housing Database

7. ábra Összefüggés a lakás átlagárak (mFt, jobb tengely) és a nm-árak között (eFt, bal tengely)

Forrás: KSH Tájékoztatói adatbázis alapján saját számítás

Figure 7 Connection between average flat prices (M HUF – right axis) and sqm-prices (th HUF, left axis) in longer term

Source: Own calculation based on CSO's Information Database

Price-to-income ratio

– a lakáshoz jutás esélyének alakulása hosszabb időtávon

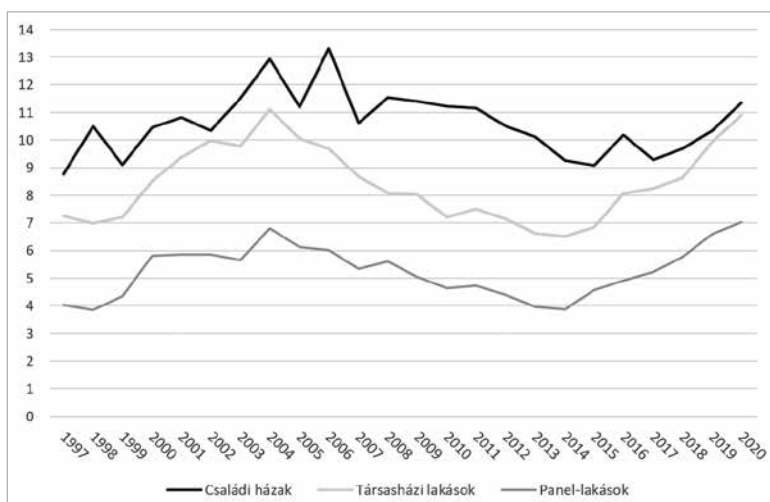
Az MNB számolt a 2002-2020 közötti periódusra ilyen indikátort a hazai nagyvárosokra. Az időszak a forinthitelezés éveinek végét és a későbbi szakaszokat fedi le. A magyar nagyvárosok közül Debrecenben végig a legnehezebb, Miskolcon relatíve a legkönnyebb volt lakáshoz jutni. Általában igaz, hogy 2004-ben érte el az index a legmagasabb

értékeit, vagyis ekkor volt a legnehezebb lakáshoz jutni, ami összefügg a támogatott forinthitelek kivezetésével és magyarázza a devizahiteles konstrukciók népszerűségét. Egészen 2013-ig az index értéke csökkent, vagyis a 'forex'-hitelezés éveiben, majd a válság alatt is fokozatosan vált kedvezőbbé a lakáshoz jutás a teljes állásban dolgozó, átlagos keresettel rendelkező, kétkeresős, nem sokgyermekes családok számára. Utóbbi periódusban a lakások eladási árának lemorzsolódása játszotta a meghatározó szerepet, de a forint-alapú hitelezés csökkenő THM-je is javította a vevői pozíciókat. 2019-ig viszont, bár eltérő mértékben, de mindenhol emelkedő indexeket látunk, ami a lakáshoz jutás esélyeinek romlását jelzi, ez a trend azonban egy-egy város esetében nem volt lineáris. A reálkeresetek az időszakban gyorsan nőttek, de a lakásárak emelkedésének üteme zömében ennél is erőteljesebb volt. A lakásvásárlásokat a kedvező hitelkamatok, valamint az állami támogatási rendszer elemei fűtötték, melyek kompenzálták a romló vásárlói pozíciókat. 2020-ban a városok többségében ismét trendforduló látszik, valamelyest csökkenő PIR-indexszel, de ennek kifutását még nem lehet megítélni.

Saját számításunkat Szeged esetében a három részpiacra végeztük el (8. ábra). Egy „átlagos” családi házat 100 nm-esnek, téglalakást 75 nm-esnek, panellakást 60 nm-esnek tételeztünk fel, s erre kalkuláltuk ki a PIR-index értékeit 1997-2019 között. Emiatt, az általunk számolt index értékei némileg eltérnek az MNB elemzésében szereplő értékektől.

A vizsgált időszakban Szegeden végig a családi házak megvásárlásához kellett a leghosszabb spórolási időszak, hosszabb időtáv átlagában 10,5 év. A kis elemszámok miatt az egyes évek között erős ingadozás volt a PIR-index értékében, ezért részletes elemzést nem végeztünk!

A legolcsóbb piaci szegmens a panellakásoké. A jelzálogos években 4,1 évnnyi, a forint- és devizahiteles szakaszokban átlag 6 évnnyi, a válság alatt 4,5 évnnyi, a felfutás éveiben 5 évnnyi teljes jövedelem-megtakarításra volt szükség a vásárláshoz. A két legkedvezőbb periódust az 1997-1998 és a 2013-2014 évek jelentették (4-4 év), míg a vásárlók szempontjából legrosszabb évek a 2004-es és a 2019-2020-as (7-7 év) voltak. Az eltérés a végletek között nagyon jelentős! A 2014 után induló szakaszban az index értéke folyamatosan emelkedett, ekkor évről-évre romlott a vásárlók pozíciója a részpiacon.

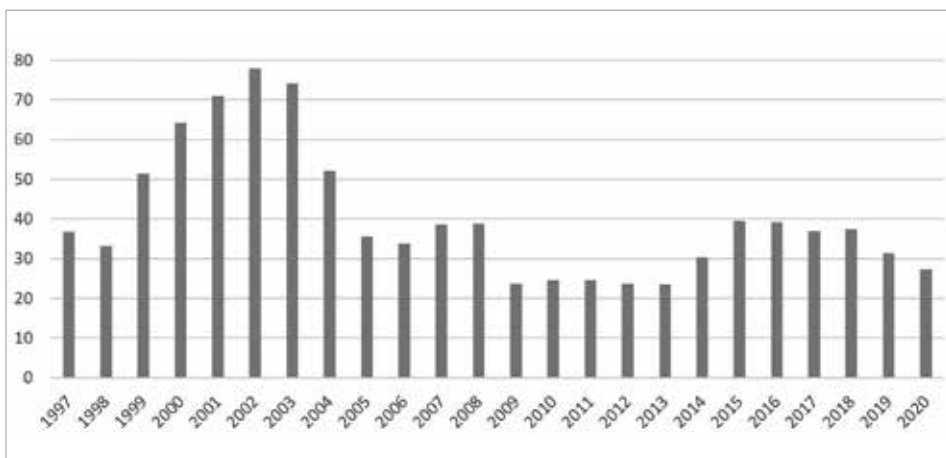
8. ábra PIR-index változása a fő lakástípusok szerint (év)
 Figure 8 Changing Price-to-Income Ratio by main housing types (No. of years)
 Forrás / Source: saját számítás / Own calculation

Köztes helyzetű volt a társasházi részpiac, a családi házaknál könnyebben, de a panel-lakásoknál jelentősen nehezebben lehetett ezekhez jutni a lakáspiacon. Nagy átlagban 8-8,5 év teljes megtakarítása volt szükséges a vásárláshoz, de az egyes periódusokban az index értéke ettől jelentős eltéréseket mutatott. A jelzáloghiteles évekből alacsony, szinte stagnáló indexet láttunk (7-7,2 év), ami a forinthitelek éveiben gyorsan emelkedett (10 év), a maximumát 2004-ben érte el 11,3 évvel. Innen a PIR-index értéke folyamatosan csökkent 2014-2015-ig (6,7-6,5 év), majd a fokozatos emelkedést követően 2019-ra újra 10 évre nőtt a mutató.

A két lakástípus nm-árai közötti különbségekben a legnagyobb különbségek az állami és a piaci hitelezési felfutási periódusokban a legmagasabbak (2001-2006; 2020: 3,5-4,3 év), míg a hitelszüke és a válság éveiben a legkisebbek (2008, 2010, 2013-2015: 2,3-2,6 év). Előbbi periódusokban az olcsó és/vagy támogatott hitelek segítségével a vevők könnyebben áthidalhatták a panel és téglalakások közötti árkülönbséget, utóbbi évekből a vevők anyagi helyzete a lakáspiacra lépéskor kompromisszumokra (lakótelepi lakás vásárlására) kényszerítette őket.

Forgási sebesség a lakásállományhoz viszonyítva

A KSH Ingatlanadattár gyűjtése alapján Szegeden a lokális lakáspiac két teljes lakás-piaci ciklust futott be 1997-2020 között. A lakásállomány gyors forgása egyértelműen a forinthiteles periódushoz, illetve az időben ezzel időbeli átfedésben levő délszláv válság kiváltotta áttelepülési hullámhoz kapcsolható (60-80 ezrelék), jóval magasabb aktivitást mutatva, mint bármely más hazai nagyváros (9. ábra). A devizahiteles szakaszban a forgási sebesség a csúcson mértnek a fele, a válság éveiben pedig az adásvételek fajlagos aránya alig harmada. A kormányzati támogatásokkal erősen ösztönzött felfutási periódus 2014-től meglehetősen szerény aktivitást eredményezett (35-40 ezrelék), hasonló aktivitási szinttel, mint a forex-hitelezés periódusa. A ciklus kifulladását jól jelzi a fajlagos adatok csökkenése 2019-2020-ban. (A 2021-es becsült forgalmi adatok már a válság éveivel hasonló szerény forgási sebességet – 24 ezrelék – jeleznek!)

9. ábra A szegedi lakáspiac forgási sebessége (db/1000 lakás)
 Forrás: KSH Ingatlanadattár alapján saját számítás
 Figure 9 Turnover rate of housing market in Szeged (No. per th. flats)
 Source: Own calculation based on CSO's Housing Database

Lakáspiaci árak szórása

A felhasznált adatbázis 2008-tól közöl városi és utcaszinten mért szórásértékeket. Ennek magas szintje egyértelműen a kínálat erősebb heterogenitására, alacsonyabb értéke a mérsékelteltérésekre utal. Szegeden a szórásértékek a 2016-ig csak mérsékeltelen változtak, majd 2016-2020 között gyorsan csökkentek. A relatív szórás átlagértéke nem jelez magas heterogenitást, míg a kilábalási időszak végére elért 25%-os érték már egyértelműen jelzi, hogy minden lakás-részpiacon jelentős és egymással párhuzamosan zajló, de eltérő ütemű felértékelődés ment végbe, ami érdemben csökkentette az egyes típusok közötti árkülönbségeket, egyúttal magyarázza a relatív szórás index csökkenését. Az index lefutása az időszak elején Péccsel, míg 2016-2019 között Miskolccal mutat hasonlóságot.

A szegedi lakótelepek létrejötte és lakáspiaci folyamatai a késő 1990-es évektől

Szeged lakótelepei

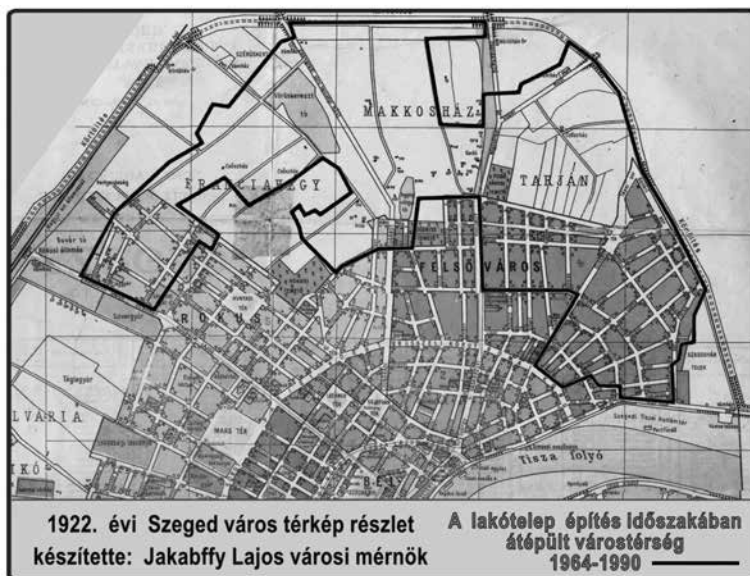
A város legkorábbi építésű lakótelepe az Odessza Újszegeden a Népliget mellett. A 2320 darabos lakásállománya nagyjából fele panel, fele téglalapépítésű, előbbieket 1963-69 között, utóbbiakat 1965-től építették. Helyi ellátórendszere kiépült, köztereinek állapota zömében rendezett. Lokációja kedvező, mert sétátávolságra van a Belvárostól, a fontosabb intézményektől, de tömegközlekedéssel a város zöme átszállás nélkül is elérhető. A város népesebb felével a Belvárosi híd köti össze, ami főleg munkanapokon naponta több órán át szűk keresztmetszetet jelent a közlekedés számára. Három ütemben épült, utoljára a 10 emeletes pontházak (*10. és 11. ábra, 1. táblázat*).

Tarjánváros építése 1965-től 1987-ig tartott, összesen nyolc ütemben. Eredetileg egy, a két világháború között létesült telep feküdt a lakótelep I-II. ütem helyén, amit szanáltak, és az ottani komfort nélküli házakban lakó családoknak a lakótelepen biztosítottak cserelakásokat. A korai ütemek az Algyői út közelében létesültek, elsődlegesen az olajbányászoknak építve. Lakásállománya (7520 lakás) többségében paneles technológiával épült, de számos utcában a téglalakások dominálnak (bő 900 lakás). Tarjánban erős intézményi és szolgáltatói háttér készült, részben a lakófejlesztésekkel párhuzamosan, részben azt követően. A hagyományos lakóterületektől a Felsővárosi lakótelep, a peremi lakóterületektől a Körtöltés választja el. Tömegközlekedése jó, összeköttetése a város többi részével megfelelő.

A Felsővárosi lakótelep az 1960-as évek végétől kezdett beépülni, a hagyományos beépítésű városrészhez (Ó-Felsőváros) kapcsolódóan. Ez a lakótelep döntően panel beépítéssel készült (6480 lakás), mégis kevertnek hat, mert számos utcában 'összefogazódik' a megújuló hagyományos lakóövvvel. Van olyan része, ahonnan a belváros sétátávolság, más része a Tisza-folyóra simul, északi peremét a Körtöltés zárja le.

Az Északi Városrész dominánsan panel technológiával épült (3330 lakás), zömmel az 1970-es évtizedben. Az építési fázisban szerény szolgáltatási ellátórendszer készült el, ezt csak részlegesen sikerült pótolni. A városrész Tarjától nyugatra helyezkedik el, a hagyományos lakóövtől korábban egy temető választotta el, melyet felszámoltak és lakóparkként építettek be (Franciahőgy).

Makkosháza építése néhány évvel az Északi városrészi beruházást követően indult és annak északi folytatásában készült el az 1980-as évtized második felére. Ez is alapvetően előre gyártott elemekből épült többszintes tömbökből áll (4185 lakás), és az építés időszakában ide is csak részlegesen készültek el az intézmények és a szolgáltató egységek.

10. ábra Szeged északi lakótelepeinek elhelyezkedése
 Forrás: Firbás Z., in: Szeged 2021. november
 Figure 10 Location of LHEs in Szeged (except Odessza)
 Source: Firbás Z., 2021

Utóbbiakat 1990 után – már piaci alapon – részlegesen pótolták (kiskereskedelem, vendéglátás, szabadidős létesítmények). Tarjánhoz hasonlóan nincs közvetlen kapcsolata a hagyományos lakóterületekkel, de tömegközlekedése elég jó kapcsolatot biztosít a város többi részével, az előző lakótelephez hasonlóan.

1. táblázat – Table 1

A szegedi lakótelepek építési fázisai
 Building phases of LHEs in Szeged

Név	1. generáció	2. generáció	3. generáció
Odessza	Igen	Igen	
Tarjánváros	Igen	Igen	Igen
Felsővárosi lakótelep		Igen	Igen
Északi városrész		Igen	Igen
Makkosháza		Igen	Igen
Újrákus		Igen	Igen

Forrás: a szerzők saját szerkesztése / Source: Own edition

Megjegyzés: 1. generációsak a Szegedi Házgyár elindulása előtt épült – részben téglafalazóanyaggal készült – lakótelepi lakásokat nevezünk, nagyjából az 1963-1969 közötti évekből, részben még szovjet típusútervek alapján; 2. generációsak az 1970-es évtizedben épült lakások, döntően már hazai tervtípusok alapján, zömmel Szegeden készült előre-gyártott elemekből; 3. generációsak az 1980-as évtizedben épült lakásokat tekintjük, az évtized utolsó harmadától már részben skandináv típusútervek alapján, sátozott kivételben.

11. ábra A szegedi lakótelepek elhelyezkedése a városon belül. *Forrás:* Szeged ITS, 2014.
 Figure 11 Architectural types in Szeged. *Source:* Integrated City Development Strategy of Szeged, 2014

Újrókus Szeged legfiatalabb lakótelepe, néhány tömb befejezése már átcuszózott 1991-re. Az építését az 1980-as évtized elején indították el (3930 lakás). Itt jelentek meg a 4 szintes sátozott paneles tömbök, illetve a „skandináv” típusú tervek alapján készült fiatalabb, részben nagyobb alapterületű, korszerűbb beosztású lakások, az Óreg Rókus hagyományos lakónegyedéhez kapcsolódva. Itt erősebb intézményi háttér épült ki, és egy markáns kiskereskedelmi pólusnak is maradt tartalék terület (Tesco Hiper), ami felértékeli a városrészt. A régebben épült tömbök a lakótelep északi felében a Körtöltésig helyezkednek el. A tömegközlekedése jó, a belváros kifejezetten könnyen és gyorsan elérhető.

A nagy lakótelepeken zajló folyamatok Szegeden – 1997-2019

Nem szabad elfelejteni, hogy a lakótelepek lakásállománya nem homogén! Bár családi házakat alig, vagy egyáltalán nem találunk, téglalapú társasházak nagyobb számban is előfordulnak. Odesszán és Tarjánban a házgyári építkezést megelőzően számos utcában húztak fel téglakockákat. Ezek jelentős szerepet játszanak a forgalomban, a forgási sebességben és az árképzésben!

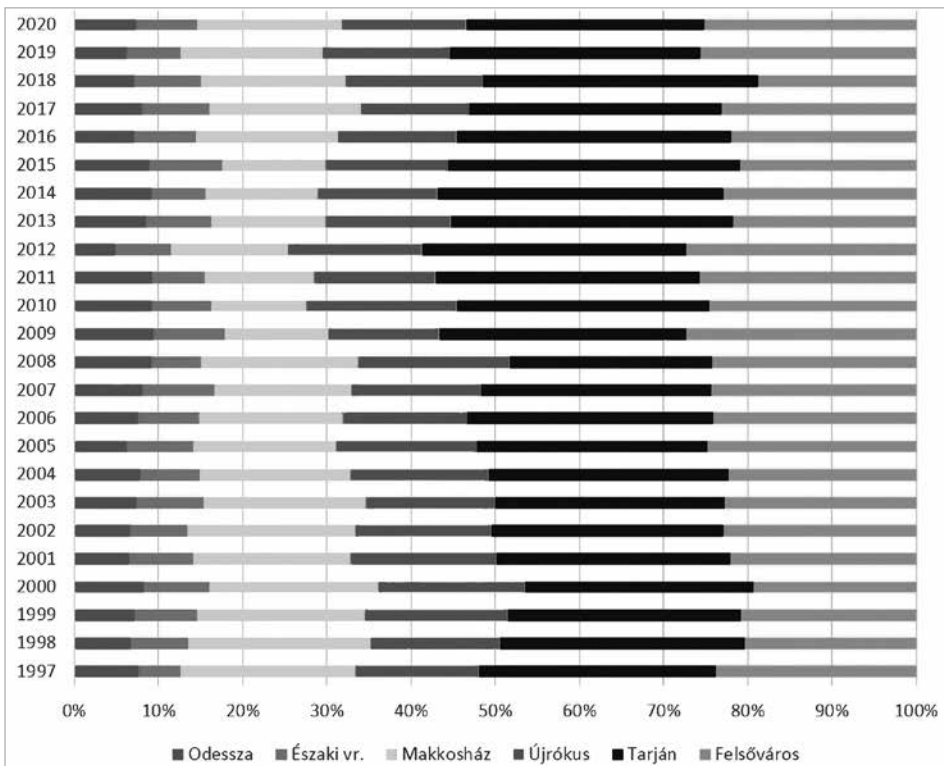
Adásvételek

A legmagasabb adásvétel számok minden lakótelepen a forinthitelezés éveivel kapcsolódnak, de ezek a kiugró értékek nem függetlenek a Szegedre 2000-2002 között töme-

gesen érkező délszláv menekülthullámtól (Koszovói háború). A devizahitelezés már nem generált ilyen nagyságrendű forgalmat, sőt 2006-tól az adásvételek száma határozott csökkenést mutatott (8. ábra).

A globális pénzügyi válság viszont durván lecsökkentette a lakótelepek lakáspiaci forgalmát, de messze nem egyenlő mértékben minden lakótelepen. Makkosházon és Északi városrészben kb. negyedére zuhant, a többiek esetében feleződött a forgalom. 2015-től a panellakások (és kisebb mértékben a téglá építésű lakótelepi állomány) forgalmának felfutása nem egy „panel reneszánsz” kitörését jelzi, csak visszakorrigáltak az eladási szintek a válságot megelőző szintre (1997-1999, illetve 2004-2008).

Ha a teljes lakótelepi forgalomra nézzük a megoszlást, Újrókus súlya – és általában az északnyugati lakótelepeké – trendjében csökkenő, melyet a válság felerősített, s itt a visszaépülés sebessége kissé lassúbb, mint Tarjánban, vagy Felsővárosban. Utóbbiak súlya 47-48%-ról a válság alatt 57% fölé nő, de még a visszaépülési-felfutási szakaszban sem csökken 53% alá. Odessza esetében – ahol a panellakások a globális válság alatt egyszerűen eltűntek a piacról – is egy nagyon stabil részarány adódik, a válság periódusát leszámítva (12. ábra).

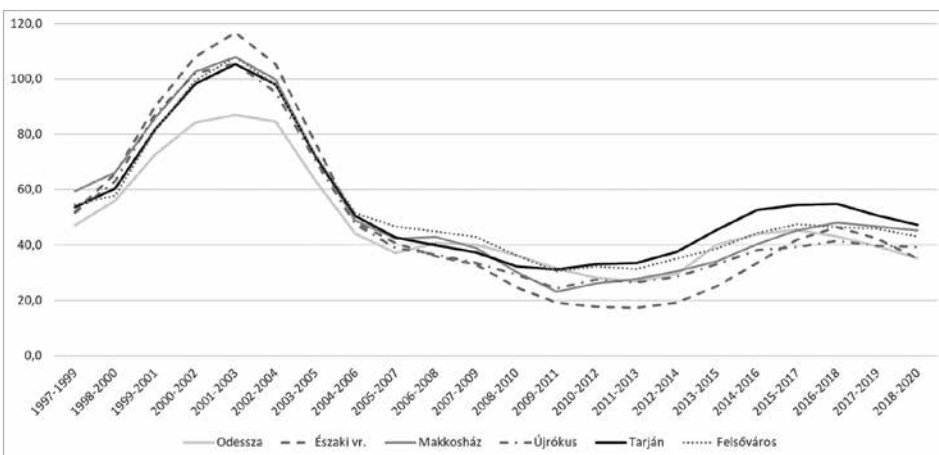
12. ábra A teljes forgalom megoszlása lakótelepenként évenként (1997-2020). Forrás: saját számítás
 Figure 12 The changing housing market share of LHEs in Szeged (1997-2020). Source: Own calculation

Forgási sebesség

A lakótelepi lakásszámra vetített forgási sebesség messze nem volt azonos a lakáspiaci ciklus szakaszaiban (13. ábra). A támogatott forinthelezés és a délszláv menekülthullám

egy – vélhetően egyszeri és megismételhetetlen – kiugró aktivitást generált, míg a válság éve mindenhol erőteljes lassulást jeleztek. Míg Odessza alacsony értékei nem okoznak meglepetést, Makkosháza erőteljes felfutása 2015-2019-re elgondolkodtató, további kutatást igényel.

A teljes forgási sebesség a forinthiteles években extrém gyors, éves szinten 10-12%-os aktivitási szintet jelez, ami biztosan messze nem egészséges szint! Ekkor – talán meglepő módon – Tarjánban forogtak leghalványabban a lakások. (Itt az ezredforduló előtt is a legalacsonyabb volt a forgási sebesség, de a devizahitelezés éveiben is a második legalacsonyabb!) A válság szakasza nagyon erőteljes zuhanást eredményezett, még Felsővárosban és Tarjánban is csak 3% körüli forgási sebességet számoltunk, úgy, hogy a téglaszéles piac számaival megnöveltük a tranzakciók számát. Meglepő módon a legalacsonyabb értéket (1,6%) Északi városrészben láthattuk, ahol a téglaszéles a legkevesebbet tudta tompítani a panel részpiac visszaesésén. A visszaépülés is itt a leghalványabb, a 2015-2019-es szakaszban a forgási sebesség még bőven nem érte el a 4%-ot, miközben Makkosházán már 6% fölé kúszott a mutató. Annyiban talán nem meglepő a fenti fejlemény, hogy itt már a devizahitelezési szakasz során is a legalacsonyabb volt a forgási sebesség – kevesebb, mint 4,5%, bár ez még nem volt éles leszakadás a lakótelepi átlagtól (5%). A válság alatt az olló szélesebbre nyílt (1,6 vs. 2,7%), és a különbség a felfutási szakaszban sem mérséklődött (3,85 vs. 5,1%).

13. ábra A lakótelepek éves forgási sebessége (%) a 3 éves mozgóátlagok alapján

Forrás: KSH Ingatlanadattár alapján saját számítás

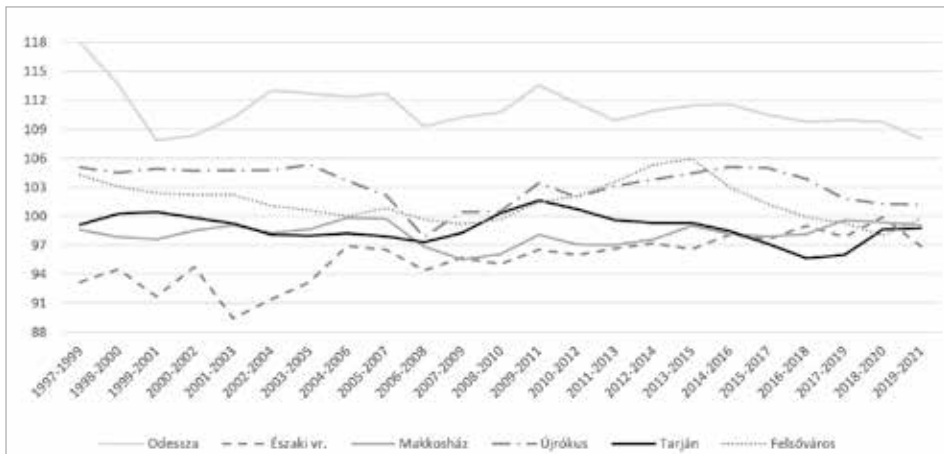
Figure 13 The yearly turnover rate of LHEs in Szeged, based on 3-years average calculation (No. per th flats)

Source: Own calculation based on CSO's Housing Database

Lakótelepi relatív árszintek

Miközben Odessza viszonylag kis adásvételi számok mellett általában felette van a városi panel fajlagos áraknak a többi lakótelep árszintjében még hosszabb időtávon sincsenek látványos különbségek. Ezek okozója – különösen a válság periódusában – az egyes években aktív, tehát látható utcák alacsony száma és a végbement tranzakciók szerény nagyságrendje lehetett. Majd minden városrész esetében elmondható, hogy az egyes évek között látványos ingadozások történhettek, ezért célszerű volt többéves csúszóátlaggal kiszűrni az extrém mozgásokat, amit a mindenkori városi átlaghoz viszonyítunk (14. ábra).

Ennek alapján már kijelenthető, hogy van eltérés az egyes lakótelepek kedveltségében, de ennek mértéke az időben változhat. Odessza pl. minden szakaszban kiugróan kedvelt, de az előnye csökkent a többiekhez viszonyítva (Liget közelsége, vegyes panel-tégla

14. ábra Lakótelepi átlagos nm-árak alakulása a városi panel átlag%-ában – 3 éves csúszóátlag

Forrás: KSH Ingatlanadattár alapján saját számítás

Figure 14 Set of average sqm-prices by LHEs in the share of city panel average sqm-prices, based on 3-years average calculation

Source: Own calculation based on CSO's Housing Database

beépítés, Belváros közelsége, Tisza közelsége stb.). Újrókus a 2000-es évek elejéig még előnyt húz abból, hogy lakásállománya viszonylag fiatal, de ez az előny a későbbiekben csökken, többet számít a szolgáltató háttér, a közösségi közlekedés, a közterek fejlesztése, a közeli társasházi és lakóparki építkezések hatása.

Az első és utolsó tényezők hatása – időben késleltetve – Északi városrész gyengébb megítélésén is sokat javított. A legkevésbé megfizetett lakókörnyezetet Tarjánban és Makkosházán találjuk – legalábbis a vizsgált időszak végén – ami különösen Tarján esetében vet fel kérdőjeleket, hiszen a panel program, a közterület fejlesztések erőteljesen érintették, és Odesszához hasonlóan komplex ellátórendszer épült ki a városrészben, s talán a legzöldebb lakótelepe Szegednek. Felsőváros átlag közeli értékei szintén nem hatnak a meglepetés erejével. Bár Tarjánhoz képest gyengébb (volt) az ellátórendszere, a városrész vegyes beépítése és a Felső Tisza parthoz kapcsolódó fejlesztések egyértelműen felfelé húzzák az imázst.

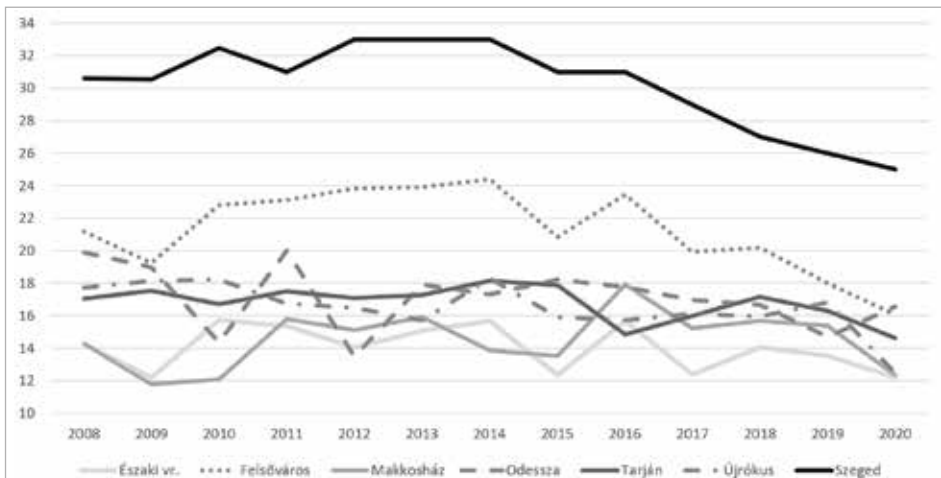
Árak relatív szórása a lakótelepeken

Az adatbázisnak van egy fontos időbeli korlátja – a KSH Ingatlanadattár csak 2008-tól gyűjti és publikálja ezeket az adatokat utca és települési szinten aggregálva. Ebből következően „csak” az elmúlt 12 évre tudunk visszatekinteni, vagyis látjuk a devizahiteles időszak utolsó évét, a válság, illetve az abból való kilábalás szakaszát. A második korlát az aggregálás szintjéből fakad: csak utcaszintre történt az index kiszámítása, ami a vegyes beépítésű, vegyes forgalmú utcák esetében lényegében lehetetlenné teszi a panel és a téglalakások külön kezelését. Részben ezért volt szükséges a lakótelepek esetében a panellakások forgalmát kiegészíteni a területen megjelenő – több esetben nagyszámú – téglalakás forgalommal.

A viszonyítási alap a Szeged teljes lakáspiaci forgalmánál megfigyelt relatív szórásérték 2008-2019 között. Ennek értéke 2008-2016 között szűk sávban (30-33%) szóródik, majd határozott csökkenéssel 2019-ben 26%-ra mérséklődik (15. ábra).

Előzetes hipotézisünk az volt, hogy a lakótelepeken megfigyelt relatív szórás jóval alacsonyabb lesz, mint a városi átlag, hiszen – minden létező eltérés ellenére – a lakásál-

lomány zöme meglehetősen homogén, néhány típusú alapján készült lakások dominálják a kínálatot (legyen az házgyári, vagy tégl), s ebben csak színező elemet jelentenek az 1990 után épült társasházak.

15. ábra A négyzetméterárak szórása Szegeden és az egyes lakótelepek átlagában

Forrás: KSH Ingatlanadattár alapján saját számítás

Figure 15 Standard deviation of sqm-prices in LHEs and comparing to Szeged city average

Source: Own calculation based on CSO's Housing Database

Az első hipotézis alapvetően igazolódott. Ha a lakótelepekre az utcaszintű adatokból kiszámítjuk a forgalommal súlyozott relatív szórást, figyelembe véve minden olyan utcát, ahol legalább egy évben történt panel tranzakció (pontosabban legalább 3 az adott évben, mert az jelenik meg az adatokban), akkor is kimondható, a lakótelepek zömében 12-20% között mozog a relatív szórás. Ettől érdemben magasabb szórásértékeket csupán Felsőváros produkált 2016-ig. Ott a legnagyobb a vegyes beépítésű utcák száma, s emiatt évről-évre magas a társasházi téglalakások súlya a forgalomban, melyek mind a kiugróan magas, mind a durván alacsony nm-árakkal megjelennek a listán. A 2016-os év is csak itt számít töréspontnak, 24% közeléből 16%-ra csökken a relatív szórás 2020-ra, ami már belesimul a többi lakótelep ekkor mért indexébe (12-17%).

Azt is feltételeztük, hogy minél homogénebb egy lakótelep lakásállománya, annál alacsonyabb relatív szórásértékeket tapasztalunk majd.

A feltételezés nagyobb részt igazolódott. Északi városrész és Makkosháza relatív szórás értékei az időszak zömében rendre a legalacsonyabbak között vannak, míg Felsőváros végig a másik végetet jelenti. Ugyanakkor sem Odessza, sem Tarjánváros relatív szórás értékei nem kiugróak, pedig előbbiben a lakásállomány közel fele, utóbbiban ötöde téglá építésű. Ezekben az esetekben vélhetően működött a térbeli közelség árkiegyenlítő hatása, ami Tarjánban a téglalakások árszintjét kissé lefelé, míg Odesszában a panellakásokét némileg felfelé mozdította.

A kutatás eredményei

A legfontosabb – és egyben leginkább meglepő – eredménynek az bizonyult, hogy a lakótelepi lakásállomány minőségi paraméterei csak kisebb mértékben magyarázzák

a nm-árakban megfigyelhető eltéréseket. Ennek mértéke 24-37% között változott a vizsgált hat év során.

Ezek után már kisebb meglepetésként hatott, hogy a minőségi paraméterek zöme érdemben nem befolyásolta a nm-árak alakulását, legalábbis a teljes sokaságra nézve. Egyetlen olyan elemet azonosítottunk, mely érdemi hatással volt az árakra, a tetőzet, ami szorosan összefügg – a fentebb említettek szerint – a lakások korával, alapterületével, beosztásával. Itt gyenge, pozitív összefüggést sikerült feltárni.

Némi többlet információt kaptunk a lépték finomításával. Az egyes lakótelepek szintjére lemenve kiderült, hogy a nyeregretető mind városi (értsd: össz-lakótelepi), mind az egyes lakótelepek (alapvetően Újrókus) szintjén erősítette a nm-árak eltéréseit, hacsak kisebb mértékben is. Magyarazó erejét lényegesen csökkenthette, hogy ezekben a lépcsőházakban általában nem volt a 'panelprogram'-hoz kapcsolódó felújítás, és más minőségi paraméternek sem találtuk nyomát.

Odesszában a paneles épületek közel kétharmada esett át a felújításon, de a téglapületeknél csak elvétve találunk külső szigetelést, azt is csak a legutóbbi években készítették el. Ennél sokkal kedvezőbb a helyzet Tarjánban, ahol a paneles tömbök közel 90%-a bekerült a panelprogramba, viszont a téglatömbök felújítása még itt sem kezdődött el. A dominánsan panel beépítésű lakótelepek közül Felsővárosban 70, Északi városrészben 67, Makkosházán 55% a felújított lakások aránya, jellemzően a 10 emeletes pontházak voltak a legaktívabbak a folyamatban. Újrókuson a legalacsonyabb a megújulási arány, alig 30% és főleg a fiatalabb, 1985 után épült tömbök esetében volt szerény a panelprogramban való részvétel (2. táblázat).

Az egyes lakótelepek szintjén mérve a szigetelés megléte, vagyis a 'panelprogram' előre haladása, szintén gyenge, pozitív irányú kapcsolatot jelez, viszont itt a városi szinten megjelenő gyenge, negatív korreláció lerontotta az összefüggést. A folyamatot úgy lehet értelmezni, hogy a panelprogram azokban a lakótelepben haladt előre legnagyobb léptékben (pl. Tarjánváros, Északi városrész), melyek általános megítélése kedvezőtlenebb volt a vevők szemében, s a felújítás mérsékelni tudta a negatív összképet. Ugyanakkor az egyes lakótelepeken belül már az számít vevői szemmel, hogy mely utcák, mely tömbök, vagy éppen lépcsőházak estek át 'ránccfelvarráson', ott a nm-árak jelzik ezek némileg kedvezőbb megítélését.

2. táblázat – Table 2

A szegedi lakótelepek részvétele a panelprogramban,
illetve a téglapítésű lakások jelentősége a lakásállományban

Advancement of Panel Program and importance of
brick-built flats in the composition of housing markets in different LHEs

	Lakásszám	Szigetelt	Nem szigetelt	Szigetelt %	Téglalakás	Téglalakás %
Újrókus	4443	1821	2623	40,99	0	0
Makkosház	3825	1870	1955	48,89	0	0
Északi vr.	3120	2100	1020	67,31	0	0
Felsőváros	6117	4225	1892	69,97	0	0
Tarjánváros	7238	5660	1578	78,20	942	13,01
Odessza	2250	943	1307	41,91	988	43,91

Forrás: Egyedi adatfelmérés alapján

Source: Based on field research database

Ez egyúttal magyarázatot is ad arra, hogy a téglafalazóanyag miért nem jelent árelőnyt (2. táblázat)! Ezek a tömbök – a legutóbbi évekig – nem kerülhettek be a programba (Tarjánváros, Odessza), a felújítások sporadikusak voltak, s az egyedi fűtésből származó előnyt jócskán mérsékelte a panellakásokba beszerelt egyedi mérőórák, egyedileg szabályozható fűtőtestek tömeges megjelenése (16. ábra).

16. ábra Odessza lakótelep az épületek falazata (bal), a lépcsőházak/épületek lakásszáma (közép) és az épületek szintszáma (jobb)

Forrás: Terepi felmérés (2021. szeptember)

Figure 16 Type of walling (left), number of flats by staircases (middle) and number of floors (right) by building blocks in Odessza LHE, Szeged

Source: Based on field research database

A feltett kutatási kérdésekre tehát a következő válaszok adhatók (nem sorrendben, hanem logikai rend szerint):

A második kérdésre a válasz: a tetőzet minősége mutat érdemi pozitív kapcsolatot a lakótelepi lakás nm-árai relatív szintjével. Ezt a hatást a város lakótelepeinek szintjén lehet kimutatni, de látni kell, hogy a kérdéses lakástípus kizárólag Újrókus lakótelep késői építésű utcáiban fordul elő. Az értelmezéshez tartozik, hogy ezek a lépcsőházak alapvetően 5 szintes épületek, kis lakásszámmal (14 lakás lépcsőháznaként) és, bár nagypaneles technológiával készültek, a lakások belső elrendezése skandináv tervtípusok szerint készült. A lakások egy része elég nagy alapterületű egy 2-3 gyermekes család számára is, míg vannak kifejezett kis alapterületű, kis rezsiű lakások is a kínálatban. A többi vizsgált paraméter (lásd 1. melléklet) nem gyakorolt érdemi hatást a lakásárak alakulására ebben a léptékben.

A harmadik kutatási kérdésre a válasz alapvetően negatív. A vizsgált időszakban érdemi konzekvens elmozdulás nem történt az egyes indikátorok magyarázó erejében.

A negyedik kérdésre a válasz az indikátorok zömében negatív. Az eltérő lépték nem eredményezett látványos eltérést, vagyis i) a tetőzet esetében a pozitív kapcsolat a konkrét lakótelepen belül is érvényesül; ii) a többi indikátor (egy kivétellel) egyik léptéken sem alakítja érdemben a nm-árakat. Az egyetlen kivétel a két szegedi lakótelepen is megjelenő téglablokkos technológiával épült lakások árazása. Ez azonban nem egyformán alakult a két lakótelep esetében: míg Tarjánvárosban a két lakástípus árai között alig mutatható ki különbség, amit mi a paneles lépcsőházakban nagy arányban megvalósított felújításoknak, illetve a kapcsolódó közterület rehabilitációknak tulajdonítunk. Ezzel némileg ellentétben Odessza lakótelepen a téglablokkos lakások megítélése érdemben kedvezőbb,

annak ellenére, hogy itt is előre haladt a paneles lépcsőházak megújulása, míg a téglablokkos tömbökét csak 2021-ben kezdték el egy-egy tömbben.

Végül, az első kérdésre a válasz, hogy az árakban megjelenő különbségek 25-37%-át tudtuk kötni az általunk felmért minőségi paraméterekben mutatkozó eltérésekhez a vizsgált években, ami messze alacsonyabb az előzetes várakozásoknál. Ezért úgy gondoljuk, az árak alakulásában más – esetleg kevésbé kvantifikálható – tényezők kell, hogy döntő szerepet kapjanak.

Az eredmények értelmezéséhez érdemes rögzíteni több korlátozó tényezőt:

- nem minden évben 'látunk' minden utcát, sőt van olyan is, amely a vizsgált időszakban egyetlen évben sem mutatott fel (éves szinten) 3, vagy annál több adásvételt. Emiatt a számítások, és az abból levont megállapítások csak az adott évben értelmezhető adatsorokra érvényesek. (Az általunk vizsgált 102 lakótelepi utca közül a GFC által meghatározott éveket leszámítva legalább 87 aktív volt minden egyes évben, de még 2009-2013 között is az utcák kétharmadában volt legalább 3 adásvétel az adott év során. Az Ingatlanadattár listájának szűkítő feltételei miatt hiányzik konzekvensen az Olajbányász tér (Tarjánváros) és a Liga utca (Odessza), ahol a lakásállományt egy-egy 150 lakásos szociális bérlakás jelenti. A harmadik (88 lakásos) bérlakástömb azért nem okozott ilyen problémát, mert az a nagy lakásszámú Keresztöltés utcában található.)
- különösen a kisebb lakásszámú utcák esetében érdemi torzítás feltételezhető az ún. 'összetétel hatás'-ból, vagyis, hogy egy adott évben éppen milyen alapterületű, beosztású, felújítottsági fokú, falazatú lakás került be az adásvételek közé, hány emeletes, mikor épült, mekkora lakásszámú tömbökből? És ezek még csak a kvantifikálható paraméterek, de sokat számít pl. a lakókörnyezet minősége, a szomszédság is!
- még a nagyobb éves esetszámot produkáló utcák esetében sem tudjuk, hogy a valós tranzakciókba bekerült lakások mennyiben reprezentálják az adott utca lakásállományának sokszínűségét?

Szegeden 2021-ben indult egy nagy fejlesztési program, melynek eredményeként 3 év alatt 27 500, a távfűtésbe bekapcsolat lakást geotermikus energiával látnak el. A fennmaradó kvótát a nem lakótelepi tömbfűtéses (nagyraoszt panel) lakások, illetve a városi közintézmények fogják lefedni. Ez zömmel a lakótelepek panel-technológiával épült lakásait jelenti, melyek fenntartása ettől kezdve még olcsóbbá válhat a zömmel gázfűtésre berendezkedett hagyományos téglalakásokkal szemben, ami az árakban is megjelenhet.

További kutatási lehetőségek

Lokáció

Az egyik nem vizsgált, de nagy valószínűséggel az árakra erős hatást gyakorló elem a lokáció, melynek legalább négy szintjét lehet megkülönböztetni az általunk vizsgált terepre vonatkozóan:

- a lakótelep helyzete a várostesten belül, azaz, az elzártság a város hagyományos lakóterületeitől (Tarjánváros, Makkosháza), vagy az összefogazódás a megújuló társasházi övezettel (Újrökus, Felsővárosi ltp. egyes részei), a Belvárostól való fizikai távolság (Odessza), az összekötöttség a város többi részével, különösen az intézményekkel, a munkahelyekkel, a szolgáltató és rekreációs terekkel;

- az utca fekvése a lakótelepen belül: sugárút, vagy körút, tömegközlekedési csomópont közelsége, illetve belső gyűjtőút, vagy alapvetően helyben lakók által használt út, esetleg forgalomcsillapított terület (zsákutca);
- a lakás fekvése a tömb elhelyezkedéséhez viszonyítva, vagyis utcára, vagy belső zöldterületre néző fekvés, keleties, délies, nyugatias, vagy északi kitétség;
- a lakás elhelyezkedése a lépcsőházon belül, ami a vertikális szegregáció jelensége felé mozdíthatja el a kutatás fókuszát (lásd Nagy Gy. – Vámos R., megjelenés alatt).

A lakás minősége

A kérdést úgy is feltehetjük, hogy mi van a bejárati ajtó mögött? A használt adatok arra nem alkalmasak, hogy ilyen mélységben lekövessük egy-egy adott év adásvételeit, bár az általunk épített egyedi adatbázis legalább a kínálati oldal esetében lehetőséget ad egy-két erre utaló minőségi paraméter listázására. Valószínű képet azonban csak az egyedi internetes hirdetések mellé feltöltött képanyag elemzésével lehetne kapni, melynek humán erőforrás igénye még egyetlen város esetében is meghaladja a projekt lehetőségeit. (A két hónapos időközökben legyűjtött adatsokaság csak Szeged és kizárólag az eladásra felkínált állomány esetében összesen háromezres nagyságrendet jelent. A nem pontos adatok miatt ebből legalább 2500-at kellene egyenként átvizsgálni, mert csak a szövegből, az emeletszámból, esetleg a lokációból derül ki, hogy lakótelepi lakásról van-e szó. Az adattisztítás után lehetne nekilátni a fényképek értékelésének, melyből lakásonként 4-30 db kerül fel a hirdetési portálokra. A legyűjtött minőségi paramétereket táblázatba rendezni, skálázni, majd utcák és városrészek szerint strukturálni, hogy az érdemi elemzést el lehessen egyáltalán kezdeni.) Ezzel együtt, úgy véljük, e két tényező legalább olyan fontossággal bír a nm-árak alakulására, mint a fent bemutatott paraméterek!

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az NKFIH által támogatott K131534 azonosító számú, „Átalakuló lokális lakás piacok hazai nagyvárosokban” című projekt keretében készült.

NAGY GÁBOR
KRTK RKI Alföldi Tudományos Osztály, Békéscsaba
nagy.gabor@krtk.hu

KOVALCSIK TAMÁS
SZTE TTIK Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék, Szeged
kovalcsik.tamas@geo.u-szeged.hu

NAGY GYULA
SZTE TTIK Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék, Szeged
geo.nagy.gyula@gmail.com

ORSZÁGH CSILLA
KRTK RKI Alföldi Tudományos Osztály, Békéscsaba
orszagh.csilla@krtk.hu

IRODALOM

- BOROS L. 2009: Szeged belső térfolyamatai az 1950-es évektől napjainkig. – Földrajzi Közlemények 133. 4. pp. 453–465.
- BOROS L. 2011: Szeged belső tagozódása a deprivációs indexek alapján (2007). – In. RÁCZ, A. (szerk.): Város és vidéke: a város. Belvedere Meridionale, Szeged. pp. 19–63.
- DE JONG-DOUGLAS, M.J. 1997: The future of housing estates in the post-socialist cities: The case of Budapest. – Földrajzi Értesítő 46. 1–2. pp. 69–86.
- EGEDY T. 2000a: A magyar lakótelepek helyzetének értékelése. – Cserépfalvi Kiadó, Budapest.
- EGEDY T. 2000b: Szegregáció és társadalmi kirekesztés a nagyvárosi lakótelepeken. – Földrajzi Közlemények 48. 1-4. pp. 93–108.
- EGEDY T. 2001: A lakótelepek társadalmi környezetének átalakulása a rendszerváltás után. – Földrajzi Értesítő 50. 1–4. pp. 271–283.
- EGEDY T. 2005: Városrehabilitáció és társadalom. – MTA FKI, Budapest. 305 p.
- FERENCZ G. 2011: Lakóhelyi szegregáció és mentális térkép Szegeden 2008. – In. RÁCZ A. (szerk.): Város és Vidéke. Településszociológiai tanulmányok 2. Belvedere Meridionale, Szeged. pp. 65–103.
- GYENIZSE P. – NAGYVÁRADI L. – PIRKHOFFER E. 2008: Pécs lakott területének minősítése – Természeti adottságok és társadalmi igények elemzése térinformatikai módszerekkel. – Földrajzi Közlemények 132. 3. pp. 323–333.
- GYENIZSE P. – BOGNÁR Z. – BUGYA T. – MORVA T. 2015: Egy lakóterület-minősítő, többtényezős geoinformatikai modell korlátai és fejlesztési lehetőségei Debrecen példáján. – Modern Geográfia 4. pp. 15–38.
- GYENIZSE P. – BOGNÁR Z. – CZIGÁNY S. – ELEKES T. 2014: Landscape shape index, as a potential indicator of urban development in Hungary. – Landscape & Environment 8. 2. pp. 78–88.
- HEGEDŰS J. 2018: Lakásrezsimek rendszerváltás előtt és után a poszt szocialista államokban. – In. BOZÓKY A. – FÜZÉR K. (szerk.): Lépték és Irónia – Szociológiai kalandozások. L'Harmattan, MTA TK, Budapest. pp. 73–116.
- IVÁN L. 1996: Budapesti falanszterek. A tömeges lakásépítés térbeli konzekvenciái. – Földrajzi Értesítő 45. 1-2. pp. 73–99.
- JELINEK Cs. 2019: A városrehabilitáció korszakai Magyarországon: Az állam szerepe marginális városi terek (újra)termelésében. – Tér és Társadalom 33. 4. pp. 17–37.
- KARANCSI Z. – HORNYÁK S. – SZALMA E. – KOROM A. – OLÁH F. – HORVÁTH G. 2020: Lakótelepek esztétikai értékelésének kísérlete szegedi mintaterületek alapján. – Földrajzi Közlemények 144. 3. pp. 311–332.
- KOVÁCS Z. – DOUGLAS, M. 1996: A városépítés időzített bombája – avagy a magyar lakótelep- szindróma társadalomföldrajzi megközelítésben. – Földrajzi Értesítő 45. 1-2. pp. 101–116.
- KOVÁCS Z. – HERPAI T. 2011: A panelprogram társadalmi és környezeti hatásai Szegeden. – In. SZABÓ V. – FAZEKAS I. (szerk.): Környezettudatos energiatermelés és felhasználás. MTA DAB Megújuló Energetikai Munkabizottsága, Debrecen. pp. 322–328.
- KOVÁCS Z. – HERFERT, G. 2012: Development pathways of large housing estates in post-socialist cities: An international comparison. – Housing Studies 27. 3. pp. 324–342.
- KOVALCSIK T. – NAGY G. 2021a: *Abrakon mutatjuk, mit művelt a magyar nagyvárosok lakásáiraival a koronavírus-járvány.* KRTK-Blog, Portfolio 22/09/2021 <https://www.portfolio.hu/krtk/20210922/abakon-mutatjuk-mit-muvelt-a-magyar-nagyvarosok-lakasaraival-a-koronavirus-jarvany-500998>
- KOVALCSIK T. – NAGY G. 2021b: *Meglepő dolog történik a kiadó lakásokkal Magyarországon: mutatjuk, melyik városban szálltak el legjobban az árak.* KRTK-Blog, Portfolio 05/10/2021 <https://www.portfolio.hu/krtk/20211005/meglepo-dolog-tortenik-a-kiado-lakasokkal-magyarorszagon-mutatjuk-melyik-varosban-szalltak-el-legjobban-az-arak-503508>
- KOZMA G. 2004: A debreceni lakótelepek társadalmának átalakulása az 1990-es évtizedben. – In. BARTON G. – DORMÁNY G. (szerk.): A magyar földrajz kurrens eredményei. SZTE TTK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged. pp. 1080–1089.
- KOZMA G. 2016: A debreceni lakóterületek II. világháború utáni fejlődésének társadalomföldrajzi vizsgálata. – Didakt Kiadó, Debrecen. 1–88. p.
- MARIN, V. – CHELCEA, L. 2018: Housing estate in Bucharest, Romania: A viable housing orivider in Europe's densest capital city. – In. HESS, D.B. – TAMMARU, T. – VAN HAM, M. (szerk.): Housing estates in Europe: Poverty, ethnic segregation and policy challenges. Springer Open, Dordrecht. pp. 167–190.
- MÉSZÁROS R. 1994: A település térbelisége. – JATEPress, Szeged. 203 p.
- NAGY E. – NAGY G. 1994: A vállalkozások térbeli terjedése. – In. MÉSZÁROS R. (szerk.): A település térbelisége. JATEPress, Szeged. pp. 136–156.
- NAGY E. – NAGY G. – KISS J.P. 2003: Szeged: kihasználatlan tartalékok és részsikerek. – In. TIMÁR J. – VELKEY G. (szerk.): Várossiker alföldi nézőpontból. MTA RKK – MTA TK, Budapest. pp. 120–162.

- NAGY E.–NAGY G. 1994: A vállalkozások térbeli terjedése. – In. MÉSZÁROS R. (szerk.): A település térbelisége. JATEPress, Szeged. pp. 136–156.
- NAGY E. 1998: A szolgáltató szektor városszerkezet alakító szerepének sajátosságai Győrben és Szegeden. – Kandidátusi disszertáció, SZTE TTIK, Szeged.
- NAGY G. 2017: Az állami beavatkozás a lakásszektor példáján és területi következményei. – Földrajzi Közlemények 141. 3. pp. 235–245.
- NAGY G. 2019: Az Alföld lakáspiacei változásai – felfutás – válság – visszaépülés. – In. FARKAS J. Zs. (szerk.): Alföldi Kaleidoszkóp – A magyar vidék a XXI. században. MTA KRTK RKI, Kecskemét. pp. 219–242.
- NAGY G. 2020: Lakáspiac. – In. CZIRFUSZ, M. (szerk.): Területi kihívások és területi politikák Magyarországon, 2010–2020. KRTK RKI, Budapest. pp. 19–25.
- NAGY G.–TRÓCSÁNYI A.: Diversities beyond similarities – Housing estate market trends in large-scaled housing estates in two regional centres in Hungary. Eurasian Geography and Economics (megjelenés alatt)
- NAGY Gy.–VAMOS R.: A vertikális szegregáció hatása a budapesti lakótelepi árakra. Területi Statisztika (megjelenés alatt)
- ORSZÁGH Cs. 2019: A lakótelep, mint városfejlesztési-építészeti elem a települési arculatban. – BSc-Thesis, SZTE TTIK, Szeged. 53 p.
- ORSZÁGH Cs. 2021: A félperifériás kapitalizmus megnyilvánulása Tatabánya két lakótelepének morfológiai és társadalomföldrajzi vizsgálata alapján. – MSc-Thesis, SZTE TTIK, Szeged. 62 p.
- PÁTHY Á. 2014: A társadalmi szerkezet belső sajátosságai: A győri városrészek és lakóövezetek társadalmi tagozódása. – In. CSIZMADIA Z.–TÓTH P. (szerk.): Helyi társadalom és intézményrendszer Győrben. Universitas-Győr Nonprofit Kft, Győr. pp. 46–70.
- RÁCZ A. 2011: A társadalmi és térbeli elkülönülés mintázata Szegeden a 2001-es népszámlálási adatok alapján. – Területi Statisztika 15. 52. pp. 79–86.
- SUSÁNYI T. 1994: A lakótelepi garázsüzletek. – In. MÉSZÁROS R. (szerk.): A település térbelisége. JATEPress, Szeged. pp. 157–166.
- SZABÓ B.–BENE M. 2019: Budapesti lakótelepek a panelprogram előtt és után. – Területi Statisztika 59. 5. pp. 526–554.
- SZABÓ B.–BURNEIKA, D. 2020: The impact of social structure and physical characteristics on housing estate renovation in postsocialist cities: Cases of vilnius and Budapest. – Geographia Polonica 93. 2. pp. 229–244.
- TEMELOVÁ, J.–NOVÁK, J.–OUŘEDNÍČEK, M.–PULDOVÁ, P. 2011: Housing estates in the Czech Republic after socialism: Various trajectories and inner differentiation. – Urban Studies 48. 9. pp. 1811–1834.
- TÓTH K.–KESERŰ I. 2001: A lakótelepi panellakások árának területi különbségei Szegeden. – In. I. Magyar Földrajzi Konferencia Kötete. CD-ROM, Szeged. pp. 10.
- TRÓCSÁNYI A.–ORBÁN K. 2012: Hungarian challenges of housing block regeneration : a case study of Uránváros, city of Pécs. – Revija za geografijo 7. 2. pp. 51–68.
- VASILEVSKA, L.–ZIVKOVIC, J.–VASILEVSKA, M.–LALOVIC, K. 2020: Revealing the relationship between city size and spatial transformation of large housing estates in post-socialist Serbia. – Journal of Housing and the Built Environment 35. 2. pp. 1099–1121.

1. melléklet

2015 Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics				
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change
1	,509 ^a	,259	,161	13,78557	,259	2,639	9	68	,011

a. Predictors: (Constant), Reklam, Napkoll_, Teto, Kornyezet, Spec_, Lepesohaz, Műanyag ablak, %, VárosrészKód, Szigetelés, %

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients			t	Sig.	Correlations			Collinearity Statistics	
	B	Std. Error	Beta			Zero-order	Partial	Part	Tolerance	VIF
1 (Constant)	133,970	11,084		12,087	<,001					
VárosrészKód	-,080	,750	-,014	-,106	,916	,097	-,013	-,011	,657	1,522
Szigetelés, %	,117	,078	,250	1,500	,138	-,193	,179	,157	,393	2,543
Műanyag ablak, %	-,181	,087	-,330	-2,083	,041	-,192	-,245	-,217	,434	2,304
Lepesohaz	1,798	2,497	,086	,720	,474	,094	,087	,075	,768	1,302
Teto	15,966	4,254	,505	3,753	<,001	,332	,414	,392	,602	1,662
Napkoll_	-,599	53,089	-,001	-,011	,991	-,057	-,001	-,001	,866	1,154
Kornyezet	4,013	4,544	,096	,883	,380	,116	,107	,092	,913	1,095
Spec_	10,232	5,515	,226	1,855	,068	,246	,220	,194	,735	1,361
Reklam	-,979	3,591	-,029	-,273	,786	-,081	-,033	-,028	,933	1,071

a. Dependent Variable: Súlyozott nm-árak (panel+ téglá) utcánként 2015

2016 Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics				
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change
1	,605 ^a	,366	,288	12,16012	,366	4,682	9	73	<,001

a. Predictors: (Constant), Reklam, Napkoll_, Teto, Kornyezet, Spec_, Lepesohaz, Műanyag ablak, %, VárosrészKód, Szigetelés, %

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients			Standardized Coefficients	t	Sig.	Correlations			Collinearity Statistics			
	B	Std. Error	Beta				Zero-order	Partial	Part	Tolerance	VIF		
1 (Constant)	167,061	9,299			17,966	<,001							
VárosrészKód	,045	,623	,008	,072	,943	,178	,008	,007	,682				1,466
Szigetelés, %	,004	,063	,008	,057	,954	-,309	,007	,005	,408				2,451
Műanyag ablak, %	-,077	,073	-,143	-1,046	,299	-,113	-,122	-,097	,464				2,156
Lepesohaz	4,811	2,181	,234	2,206	,031	,248	,250	,206	,775				1,290
Teto	13,753	3,502	,487	3,927	<,001	,454	,418	,366	,564				1,774
Napkoll_	67,412	46,600	,144	1,447	,152	,032	,167	,135	,872				1,146
Kornyezet	-2,632	3,974	-,064	-,662	,510	-,008	-,077	-,062	,923				1,083
Spec_	10,598	4,862	,239	2,180	,032	,232	,247	,203	,725				1,380
Reklam	-2,560	3,167	-,078	-,809	,421	-,147	-,094	-,075	,932				1,073

a. Dependent Variable: Súlyozott nm-árak (panel+tégla) utcánként 2016

2017 Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics				
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change
1	,517 ^a	,267	,176	14,75457	,267	2,952	9	73	,005

a. Predictors: (Constant), Reklam, Napkoll_, Teto, Kornyezet, Spec_, Lepesohaz, Műanyag ablak, %, VárosrészKód, Szigetelés, %

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients		t	Sig.	Correlations			Collinearity Statistics		
	B	Std. Error	Beta				Zero-order	Partial	Part	Tolerance	VIF	
1 (Constant)	184,550	10,939			16,870	<,001						
VárosrészKód	,232	,797	,037		,291	,772	,268	,034	,029	,628	1,592	
Szigetelés, %	-,022	,084	-,043		-,256	,799	-,282	-,030	-,026	,358	2,790	
Műanyag ablak, %	,020	,094	,033		,211	,833	-,034	,025	,021	,414	2,417	
Lepesohaz	-,156	2,719	-,007		-,057	,954	,067	-,007	-,006	,737	1,357	
Teto	13,101	4,543	,413		2,884	,005	,406	,320	,289	,490	2,041	
Napkoll_	21,010	56,623	,040		,371	,712	-,014	,043	,037	,870	1,149	
Kornyezet	3,759	4,499	,087		,835	,406	,123	,097	,084	,925	1,081	
Spec_	13,551	5,801	,281		2,336	,022	,235	,264	,234	,694	1,440	
Reklam	-1,548	3,848	-,042		-,402	,689	-,073	-,047	-,040	,929	1,076	

a. Dependent Variable: Súlyozott nm-árak (panel+ téгла) utcánként 2017

2018 Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics				
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change
1	,486 ^a	,236	,138	16,37773	,236	2,409	9	70	,019

a. Predictors: (Constant), Reklam, Napkoll_, Teto, Kornyezet, Spec_, Lepesohaz, Műanyag ablak, %, VárosrészKód, Szigetelés, %

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients			Standardized Coefficients	t	Sig.	Correlations			Collinearity Statistics	
	B	Std. Error	Beta				Zero-order	Partial	Part	Tolerance	VIF
1 (Constant)	240,512	14,331		16,783	<,001						
VárosrészKód	,076	,834	,011	,091	,928	,127	,011	,010	,716	1,396	
Szigetelés, %	,086	,086	,158	,998	,322	-,207	,118	,104	,437	2,290	
Műanyag ablak, %	-,258	,099	-,379	-,259	,011	-,297	-,297	-,271	,513	1,949	
Lepesohaz	1,709	2,971	,068	,575	,567	,030	,069	,060	,781	1,281	
Teto	13,411	5,028	,361	2,667	,009	,231	,304	,279	,594	1,683	
Napkoll_	106,416	62,311	,189	1,708	,092	,138	,200	,178	,887	1,128	
Kornyezet	4,662	5,573	,089	,837	,406	,111	,099	,087	,962	1,040	
Spec_	7,917	6,490	,148	1,220	,227	,210	,144	,127	,744	1,344	
Reklam	-1,153	4,260	-,029	-,271	,787	-,087	-,032	-,028	,935	1,070	

a. Dependent Variable: Súlyozott nm-árak (panel+tégla) utcánként 2018

2019 Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics				
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change
1	,598 ^a	,357	,270	22,32990	,357	4,074	9	66	<,001

a. Predictors: (Constant), Reklam, Napkoll_, Teto, Kornyezet, Spec_, Lepesohaz, Műanyag ablak, %, Városrészkód, Szigetelés, %

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Correlations			Collinearity Statistics			
	B	Std. Error				Beta	Zero-order	Partial	Part	Tolerance	VIF	
1 (Constant)	313,394	18,361		17,069	<,001							
Városrészkód	-,888	1,219	-,089	-,729	,469	,059	-,089	-,072	,656			1,526
Szigetelés, %	,197	,132	,247	1,495	,140	-,150	,181	,148	,356			2,813
Műanyag ablak, %	-,221	,145	-,233	-1,520	,133	-,149	-,184	-,150	,416			2,406
Lepesohaz	2,899	4,116	,078	,704	,484	,100	,086	,069	,791			1,264
Teto	24,330	6,821	,494	3,567	<,001	,270	,402	,352	,507			1,971
Napkoll_	225,775	86,591	,278	2,607	,011	,213	,306	,257	,856			1,169
Kornyezet	-1,497	7,630	-,020	-,196	,845	,013	-,024	-,019	,937			1,067
Spec_	24,836	10,213	,291	2,432	,018	,229	,287	,240	,680			1,470
Reklam	-16,401	5,851	-,288	-2,803	,007	-,341	-,326	-,277	,922			1,085

a. Dependent Variable: Súlyozott nm-árak (panel + téglá) utcánként 2019

Nagyon erősen fordul a szigetelésnél a zero-order és a parciális korreláció eredménye és az előjele is! A modell magyarázó ereje alapvetően kicsi, 23-37%-át képes magyarázni a teljes adattartalomnak. Ezen belül egyedül a sátorított lépcsőházakat koncentrááló utcák esetében van a nm-ár és kifejezetten e minőségi paraméter között legalább enyhe pozitív kapcsolat. Fontos lesz látni, hogy ugyanez a történet 1-1 lakótelepen belül hoz-e más eredményt?

Forrás: az ANOVA szoftver segítségével Kovalcsik T. számítása. Source: Calculation based on ANOVA software, by Tamás Kovalcsik

Uzzoli Annamária

ELMÉLET – MÓDSZER – GYAKORLAT 75.

**HELYEK, TEREK, RÉGIÓK A
COVID-19-VILÁGJÁRVÁNY ÁRNYÉKÁBAN –
EGÉSZSÉGFÖLDRAJZI SZEMELVÉNYEK**

UZZOLI ANNAMÁRIA:

**Helyek, terek, régiók a COVID-19-világjárvány árnyékában
– egészségföldrajzi szemelvények**

CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest, 2022, 225 p.

A könyv az egyes fejezetek segítségével áttekintést nyújt a járvány legfontosabb egészséghatásairól és egészségügyi következményeiről, elsősorban az egészségföldrajz elméleti és módszertani eszköztárát kiaknázva. Az egyes jelenségek és folyamatok leírásában a nemzetközi gyakorlat bemutatása mellett az elsődleges cél a hazai példák elemzése és értékelése. Az egészségföldrajzi szemelvények tehát egy-egy jellegzetes járványjelenség kiragadásával mutatják be a COVID-19 mint társadalmi és egészségügyi jelenség térbeliségét, de egyúttal kijelölik a vizsgálatok korlátait, határait is.

További információ: magyar.arpad@csfk.org

KRÓNIKA

Visszatekintés - A Magyar Földrajzi Társaság a két világháború között szemelvények tükrében

A két világháború közti időszak a honi geográfia és a Magyar Földrajzi Társaság egyik virágkora, melyet két nemzetközi híró tudósunk, CHOLNOKY JENŐ és TELEKI PÁL neve fémjelez. A trianoni mélypont után ismét gyarapszik a Társaság taglétszáma, és erősen kibővülnek a földrajzi képzés és kutatás intézményi keretei. 1929-től elindul a Magyar Földrajzi Társaság ismeretterjesztő folyóirata, A Földgömb, 1939-től pedig évente megjelenik a Földrajzi Zsebkönyv is. Ezzel lehetővé válik, hogy az egyre nagyobb terjedelmű Földrajzi Közlemények szinte kizárólag a geográfiai kutatás magas színvonalú fóruma legyen. A tanulmányok színképét még mindig a tisztán természeti tárgyú felszínalaktan uralja, de számos ismeretelméleti tanulmányon kívül az emberföldrajz is mind erőteljesebben képviselteti magát.

A második világháború végén a virágkornak hirtelen vége szakad. 1944-ben a Földrajzi Közlemények különszámaként még megjelenik MENDŐL TIBOR nagy lélegzetű, ám a háború zajában méltó visszhang nélkül maradó német nyelvű tanulmánya a Kárpát-medence városairól, de az LXXII.-LXXV. évfolyamokat (1944-1947) már csak két vékonyka füzet képviseli. A Társaság iszonyú háborús veszteségeinek számbavétele is az 1948. évről marad. Ezzel egy időre lezárul a Magyar Földrajzi Társaság és a Földrajzi Közlemények története: 1949-ben a kommunista hatóságok betiltják („felfüggesztik”) a Társaság működését. Ekkor jegyzi könyvének titkos kéziratába FODOR FERENC: „tudományunk derékba törése és elhantolása” folyik. Ámde rövidesen kiderül: a földrajztudomány művelésére szükség van, és a jövőben is szükség lesz. 1952-ben újjáalakul a Társaság, 1953-ban útjára indul a Földrajzi Közlemények új folyama.

Következzenek most folyóiratunkból a korabeli földrajz hú körképét adó idézetek:

*

„A földrajz a tudomány mai fölfogása szerint a Föld felszínére vonatkozó fizikai, biológiai,

szociológiai ismeretek összefoglaló tudománya, amely az említett ismeretágak adatait a maga sajátos önálló módszerével egymással való kapcsolatukban és kölcsönhatásukban vizsgálja. Míg az általános földrajz az egyes részekre való tekintet nélkül veszi szemügyre a Földet, és az egyes földrajzi jelenségeknek okait és elterjedésük különböző módjait állapítja meg, addig a leíró földrajz az egyes földterületeknek, tájaknak földrajzi jelenségeik összessége alapján igyekszik a jellemző képét megadni.”

„A táj jellemző képét azok a morfológiai, klimatikus és kulturális bélyegek adják meg, amelyek más tájtól megkülönböztetik, vagyis a hasonló felszín, talaj, éghajlat, hasonló kultúra és település... A tájak karaktere nem állandó: időről-időre változásnak van alávetve. Egy emberlakta táj a történelmi idők folyamán más és más arculatot öltött. A morfológiai jelleg egyáltalában nem, vagy pedig keveset változik, de a felszínen végbemenő emberi munka időről-időre más tájformákat (tájkép) hozhat létre... Ilyen módon a tájleírás bizonyos mértékig történeti tudománnyá válik, amely minden idők geográfusai számára új és új feladatot nyújt. A tájleíró geográfus tehát befejezett munkát sohasem végezhet... A tájleírás tudományos becse elvitázhatatlan. Minthogy összefoglaló eredményét adja a Földre vonatkozó különböző irányú részletkutatásoknak, a földrajz tudományközi koncentrikus helyzete benne érvényesül leginkább. Azáltal pedig, hogy a Föld egyes tájait jellemző vonásaik összességében, egységesen mutatja be, olyan tudományos műveletet végez, amelyre egy tudomány sem képes. Ezért mondhatjuk, hogy a tájleírás a földrajztudomány koronája.

HÉZSER AURÉL 1922:

A földrajzi tájleírás. pp. 21–27, p. 21, 23.

„Ma a köztudat kevésbé érzi függését a földrajzi tényezőktől, mert a gazdasági javak bőségesebben özönlenek hozzánk a Föld minden tájáról, holott ez nem a függés csökkenése, hanem diffe-

renciálódása. A lényeg az, hogy amíg primitív korokban függésünk a Földtől egyszersmind függésünk a helytől, addig később a régi helyi függés differenciált összefüggéssé válik. Azaz: a társadalom megélhetésében ma hasonlókép függ a Földtől, mint egykor, de ma az egész Földtől (összfüggés), amikor egyúttal a függés egyes szálai külön (differenciálva) kötnek más és más tájakhoz. Az u. n. csökkenő természet-hatás törvénye így nem törvény.”

DÉKÁNY ISTVÁN 1922:

„'Helyi környezet' és 'földrajzi környezet'”
pp. 62–66, p. 65.

„Lehetetlen az, hogy valaki szakszerűen, a tudományt előbbre vivő munkásságot fejtsen ki a természetrajz mindhárom országában. És éppen így vagyunk a földrajzzal. Ma már okvetlenül szét kell tagoznunk ezt a tudományt s az egyetemeken is úgy kellene berendezkedni, hogy egy tanárja legyen az általános földrajznak s egy a leíró földrajznak. Sőt még nagyon megérdemelné, hogy az általános emberföldrajznak is külön tanára legyen.”

CHOLNOKY JENŐ 1923:

Elnöki megnyitó. pp. 74–39., p. 74.

„A 'földrajzi környezet' mibenlétének tisztázatlansága leginkább meglátszott a gazdasági földrajzokon. Általában többféle elemből összekeverődő, régi 'fizikai környezetben' nem azt vizsgálták, mi illeti meg a geográfiai hatást; nem az volt a kérdés, hogy a Föld miként válik okká, a gazdaság pedig okozattá, hanem pusztán lokálisan helyeztek el tényeket: egy országon belül gazdaságstatisztikailag minő tények jegyezhetők fel. Ez a rendszer csak leíró gazdaságtanra (ökonomográfiára) vezet, de nem igazi gazdasági földrajzra, amely okokat és okozatokat kutat, Földhatást – sőt TELEKI gróf kiemeli: tájhatást – mutat ki. A gazdasági földrajz tartozik azzal, hogy nem csupán elhelyez gazdasági tényeket, de magyaráz is geográfiai alapon. A topográfától a geográfiaiáig kell felemlenie.”

„Az ember és környezete viszonyának kérdésében benne rejlik az, hogy a környezetünkben különböző fajú, heterogén természetű javak találhatók úgy, hogy e javak sajátos természetéhez képest lesz más és más az ember környezetétől való függésének módja. Alapvető fontosságú a társadalom megértésére annak felismerése, hogy minő módon függ attól a környezettől, mit földrajzi jellegűnek mondunk. A földfelszín különböző tájai, s ennek elemei (tájélemek) az

emberre nézve értékek, hiszen céljai szolgáltatásban vannak általában. Mindazon mozzanatok, amelyek a földfelszínhez rögzített állapotukban csakis a helyszínen fejthetnek ki hatást, az emberre nézve, az emberi célokhoz viszonyukban: specifikus földrajzi értékek”.

DÉKÁNY ISTVÁN 1924:

Az ember és környezete viszonyának új elmélete. (Az anthropogeográfia alapvetéséhez.)
pp. 1–23., p. 5., 18.

„A geográfus munkája közben minduntalan beleütközik azokba a nehézségekbe, amelyeket a saját vizsgalóási módszerei és munkája anyagát szolgáltató tudományok módszerei között lévő különbségek okoznak. Legélesebbek ezek a különbségek a statisztikai és a gazdaságföldrajz vizsgalati módszerei között. Mégis a gazdasági geográfusnak lehet a statisztikai adatokat a legkevésbé nélkülözni. A gazdasági földrajz ugyanis nemcsak leíró, hanem oknyomozó, összefüggéseket és tényeket értékelő tudomány. Ezért nem kerülheti el, hogy a termelés és a termelő ember viszonyát ne csak kvalitatíve, hanem kvantitatíve is megvilágítsa. Okvetlenül fel kell használnia a gazdasági statisztika adatszolgáltatását, csupán az a kérdés, hogy milyen mértékben és hogyan?”

FODOR FERENC 1925:

A statisztikai értékelés a gazdasági földrajzban. pp. 202–210., p. 202.

„Tudományunkat sokkal exaktabb formában kell művelnünk, mint eddig. Olyan leírást kell adnunk minden vidékről, amelynek elolvasása után az olvasó el tudja képzelni a vidéket tájképi jellegével és életével együtt, de nemcsak, mint mozdulatlan valamit, hanem mint élő, változó tüneményt is. Ezzel természetesen azt is megmondottuk, hogy a vidék vagy táj minden egyes jellemvonásának okát is meg kell mondanunk, amennyire ez emberileg lehetséges.”

CHOLNOKY JENŐ 1926:

Elnöki megnyitó. pp. 129–134., p. 131.

„Ma a Földrajzi Közlemények egy lelkes, de kicsi szakemberekből álló gárda igényeit szolgálják. Ezen a helyzeten mielőbb változtatni kell. A Földrajzi Közleményeknek a Természet-tudományi Közlönyhöz hasonlóan népszerű, jól illusztrált, érdekes folyóiratnak kellene lenni, amelyet szélteiben olvasnának, éppúgy, mint a Geographical Magazint, amelyet Amerikában minden újságkioszkban meg lehet szerezni.

A tudományos cikkeket Pótfüzetekben kellene megjelentetni, magyar és egy internacionális idegen nyelven. Nem szabad ugyanis elfelejtenünk azt sem, hogy Társaságunk az egyedüli szerv, amely a magyar földrajztudományt a külfölddel szemben reprezentálja.”

(ifj.) LÓCZY LAJOS 1926:

Főtitkári jelentés. pp. 156–164., p. 157.

„A kutató CHOLNOKYT sok apró kritikával lehetne támadni. Én azonban azt állítom, hogy CHOLNOKYT nem szabad a kritika megszokott mérőléccel mérni. Azt, amit CHOLNOKY alkotott, más megalkotni nem tudja... CHOLNOKYTÓL új geográfusnemzedékünk stílust, bátorságot, célkitűzést tanult.”

PRINZ GYULA 1927:

CHOLNOKY JENŐ geomorfológiája. pp.1–5, p.2.

„Tudvalevően általános és leíró földrajzot különböztetünk meg. Ez az elnevezés, illetve felosztás azonban nem a földrajz anyagára, hanem annak tárgyalási módszerére vonatkozik: vagyis ugyanazt az anyagot az első esetben globálisan, az egész Földre vonatkoztatva, az utóbbinál pedig regionálisan, vagyis csak a Föld egyes részeire (országok, tájak) vonatkoztatva tárgyaljuk. Az általános földrajz a földrajzi jelenségeket külön-külön, de megjelenési formáik egyetemességében, a leíró földrajz az összes jelenségeket kölcsönhatásaikban, de mindig csak egy-egy földdarabra vonatkoztatva ismerteti.”

HÉZSER AURÉL 1928:

Fogalomzavarok a földrajz egyes ágainak elnevezése körül. pp. 153–155., p. 153.

[SPETHMANN] „különösen éles harcot indít a leíró földrajznak a következő konvencionális tárgyalási vázlata ellen: geológia, felszíni formák, klíma, hidrográfia, növényzet, állatvilág, település, gazdasági és politikai élet, azt mondván, hogy a természetben nincs meg ez a sorozatos, láncszemszerűen egymásba kapcsolódó okozati összefüggés. Szerinte a jelenségeknek ez a vázlatos egymás mellé való helyezése nem mutatja ki azt a tényleges okozati összefüggést, amely a táj és az azt alkotó erők között fennáll s ezért nem tud eredményeiben egyebet elérni, mint a táj geográfiai állapotának pusztá leírását... SPETHMANN azonban nyitott kaput döngött. Minden geográfus előtt világos az, hogy nem egymás után következő, hanem tekintet nélkül a sorrendre, egymással szervesen összefonódott

tájalakító erőkkel állunk szemben és csak az írástechnikai szükségesség kényszeríti a geográfust a jelenségek egymás után való tárgyalására. Valamilyen sorrendet mégis csak be kell tartani s a fenti minta mégis csak aránylag a legjobb!”

KOCH FERENC 1928:

HANS SPETHMANN: Dynamische Länderkunde. (Breslau, 1928) pp. 195–196., p. 195.

„A Földrajzi Közleményekben sokszor túlságosan nagy helyet foglalnak el a tudomány-elméleti és a didaktikai kérdések, holott ezek valójában nem is földrajzi problémák.”

CHOLNOKY JENŐ 1929:

A Magyar Földrajzi Társaság hivatásáról. pp. 1–4., p. 2.

„Az emberföldrajz tulajdonképpen csak azóta alakult ki és indult fejlődésnek, mióta a földrajz a földfelszín jelenségeit nem egymástól függetlenül, hanem összefüggéseikben és egymásra való vonatkozásaikban tanulmányozza. Ez a geográfiai szintézis éppen olyan jelentőséget tulajdonít az embernek, mint földrajzi tényezőnek, akárcsak az embertől független természeti jelenségeknek. Míg azonban a fizikai földrajz exakt módszerrel dolgozik és az egyes jelenségek okainak vizsgálatára törekszik, törvényszerűségeket állapít meg, addig az emberföldrajznak meg kell elégednie azoknak a kapcsolatoknak a felderítésével, amelyek a különböző emberi és természeti jelenségek között megnyilvánulnak.”

HÉZSER AURÉL 1930:

Emberföldrajzi feladataink. pp. 1–9., p. 1.

„LÓCZY LAJOS előadásai az egyetemen igazi földrajzi előadások voltak, nem tehetett róla, hogy a fizikai földrajzi rész tökéletesebb és részletesebb volt, mint az emberföldrajzi rész. Ő ezt maga is belátta s ezért sürgette állandóan a II. földrajzi tanszék felállítását. Mert LÓCZY LAJOS igazi nagy szellem volt. Legszigorúbb kritikusa volt önmagának s ha maga nem is művelte az igazi földrajzot, tanítványait mindig bevezette ebbe a szép tudományba s megkövetelte tőlük az igazi földrajzi munkásságot.”

CHOLNOKY JENŐ 1930:

LÓCZY LAJOS, mint geográfus. pp. 116–120., p. 116.

„A geopolitika a politikai földrajzzal közös mesgyén halad, de tudományos célkitűzéseikben eltérnek egymástól, mert míg a politikai

földrajzban a hangsúly a földrajzi tényeken van, addig a geopolitikában a politikai vonatkozások lépnek előtérbe. Az előbbi a politikából csak az érdeklő, ami földrajzilag is magyarázható, az utóbbi pedig a politikai élet bonyolult tényeinek sokféle alkotó elemeit boncolgatva, azokban meglátja és értékelni igyekszik a földrajzi szempontokat is. Amíg a politikai földrajz inkább általános érvényű megállapításokra törekszik, addig a geopolitika a fennálló és állandó változásoknak alávetett politikai alakulatok tényeit igyekszik megvilágítani.”

HÉZSER AURÉL 1931:

Földrajz a politikában. (Megjegyzések KJEL-LÉN könyvének újabb kiadásához.) pp. 134–138., p. 135.

„Ujabb időben a földrajz művelői nagy előszeretettel fogtak hozzá az emberföldrajz problémáinak tanulmányozásához. Mivel a földrajz filozofikus jellegű tudomány, amennyiben minden más tudomány leszűrt eredményeit felhasználja, hogy a Földről lehetőleg hű és megmagyarázott képet adjon, azért határai meglehetősen elmosódtak s a határátlépés veszedelem minden irányban fenyeget. Régebben különösen a geológia felé csapott túl a földrajz saját határain, sőt bizonyos tekintetben a geológia regionális részét tartották egyedül tudományos földrajznak... Ujabban ennek mintegy reakciójaként a történelmi, gazdasági és szociológiai tudományok területének rovására terjedt ki nagyon a földrajz. Sohasem szabad elfelejtenünk, hogy a sokféleképpen elnevezett ágazatok közül a morfológia és a klimatológia a földrajz középpontja.”

CHOLNOKY JENŐ 1932:

A földrajzi fogalmak szigorításáról. pp. 41–48., p. 41.

„Kétmilliárd ember a földszínen változó, de mindig meghatározott területű politikai szervezetekbe beosztva él. Ez a tény a földrajztudomány rendszerében két hatást váltott ki. A leíró részében kiváltotta az egész anyagnak politikai szervezetek területei szerinti tárgyalását, oknyomozó részében pedig a földfelszín és a politikai szervezetek hatásbeli kapcsolatának kutatását”.

„A rövid fejtegetésből is levonható a felszín és közlekedésnek államföldrajzi jellege alapján az a tanulság, hogy az állam természetes politikai tagoltsága a nagy és erős vármegyét és a hasonlóan megerősített és kiépített járást követeli és kívánja. De levonható az a tanulság is,

hogy területi felosztások kérdésében a földrajz tudományos szempontjai nem mellőzhetők.”

PRINZ GYULA 1933:

A földrajz az államigazgatás szolgálatában. pp. 69–81. p. 69, 81.

„Célom csak az volt, hogy rámutassak arra, miszerint Középkelet Európában a kisebbségek komoly geopolitikai erőtenyezők, amelyek az egyes mai államok határait és biztonságára igen nagy súllyal nehezdednek. Arra már rámutattam, hogy e nemzetiségileg gyenge határokat fenyegető veszélyt a kisebbségi kérdés rendezetlensége a számszerűen kimutatható állapotnak is sokszorosára emeli.”

RÓNAI ANDRÁS 1933:

Középkelet Európa politikai határait nehezedő népnymás mértéke. pp. 252–260. p. 260.

„A földrajz éles elkülönítése és körülhatárolása nagyon nehéz feladat, de nem is igen érdemes ezzel a kérdéssel foglalkozni, mert hisz semmiféle tudománynak sincsenek éles határai.

„Emberföldrajzzal komolyan és alaposan csakis az tud foglalkozni, aki a fizikai földrajzban és morfológiában teljesen otthon van, enélkül levegőben lógó spekulációk lesznek az emberföldrajzból. Eppen, mivel az emberföldrajz is földrajz, tehát természettudomány, azért természettudományos módszerekkel is kell dolgoznia.”

„Ne feledkezzünk meg arról, hogy a tudománynak nem kötelessége a gyakorlati célok előmozdítása. A tudóstól sohasem kérdezzük, hogy mi haszna annak, amit tanulmányozott, mert a tudományt előbbre vinni csakis így lehet, csakis az ismeretlen határainak minél hátrább tolásával, bármily irányú legyen is az, mellékes egyelőre, hogy van-e gyakorlati haszna, vagy nincs. Mert az emberiséget nem a pillanatnyi gyakorlati érték, hanem a tudomány általános fejlődése viszi előbbre. A tudomány fejlesztése a fő cél s a földrajzot is vissza kell téríteni csenevész értékű, utilitárius irányából a tiszta tudomány hóféhér mezőire!”

CHOLNOKY JENŐ 1934:

A földrajz mai irányzatairól. pp. 45–51., p. 45., 46., 51.

„Azt mondják, hogy a történelem az élet tanítómestere. Véleményem szerint a földrajz méginkább az, mert nem a múlt eseményeivel, hanem a jelen állapotok helyes megismertetésével tanítja az embert az életre. De legszebb tanítómester lesz az a történelem és az a földrajz,

amely együttesen, közös munkával igyekszik földteríteni a kettő között levő szigorú, eltéphetetlen és kikerülhetetlen kapcsolatot.”

CHOLNOKY JENŐ 1935:

Földrajz és történelem. pp. 57–62., p. 62.

A vándorlások nem elszigetelt események. Velejárói az emberi életnek, annak természetéből valók, éppoly sokszerűek, sok tényezőkből összeszővődőek, változatosak, mint maga ez az élet, az emberiség történelmének természetes és állandó, nem pedig kivételes vagy különös jelenségei.”

gr. TELEKI PÁL 1935:

Népvándorlások. pp. 149–167., p. 152.

„A földrajz nemcsak tudomány, de művészet is – nemcsak az ember és megfigyelésének sajátos tárgya, ez esetben a földfelszín és annak élete közti kapcsolat, megértés – hanem az embernek környezetébe, földfelszíni otthonába való érzelmi, kötetlen beleélése, beleolvadása. Nemcsak rideg valósága a tudománynak, de élő, bennünk élő valóság a művészi megértés értelmében. Ilyesforma volt a geografia eredeti értelme is a kék görög ég alatt, ahol a valóság és a szép oly közel álltak egymáshoz. A földrajznak apró részletmunkán túlmenő műveléséhez, és a maga valósága szerinti tanításához szigorú kritikasabta tudomány és az érzések nemessége szabta művészet egyaránt szükséges, az emberi szellem két nagy értéke, amelyek elsőbbségét nehéz volna eldönteni. Ezért is nehéz földrajzot valóban jól tanítani.”

„A magyar földrajz a maga kis körében is híven követi a gondolkodásnak világszerte való általános menetét és a magyar földrajz kimagasló alakjai is követik azt saját egyéni fejlődésükben.”

gr. TELEKI PÁL 1936:

Elnöki megnyitó, pp. 1–9., p. 2.

„A földrajzi írók (és szakvizsgázók) nyelvezete rendszeren annyira magyartalan, hogy olvasásuk valóságos gyötrelem. A fiatalság igen kevés magyar nyelvi tudással és a magyarság szempontjából igen hiányos ismeretekkel megy az egyetemre.”

CHOLNOKY JENŐ 1937:

Elnöki megnyitó. pp. 51–60, p. 53.

„Ne terjesszük ki most figyelmünket arra, hogy maga a természet is térben és időben állandóan változik, s hogy a modern földrajz

a földfelszínnek éppen térben és időben való változását figyelni meg, csupán csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a környezetét szemlélő ember lelki tartalma, érdeklődése, de nem kevésbé azok a meglévő ismeretek, amelyekhez környezete egészében való megfigyelése eredményeit appercipálja, ugyancsak rendkívül változó tényezők.”

FODOR FERENC 1937:

Módszertani problémák a modern földrajzban. pp. 151–160., p. 153.

„Íme, látjuk..., hogy a politikai földrajz, mint tudomány mennyit veszített hiteléből a célzatos, földrajzi mezbe öltözött politika miatt. Nagyon különös, hogy a német irodalom is tele van vele, ezzel az elfajult tudománnyal... Általában a politikai földrajz csak akkor igazi tudomány, ha az emberföldrajz teljesen elfogulatlan, tárgyilagos szemléletkörébe tartozik. Az igazi, tudományos emberföldrajz pedig csak tényekkel dolgozik. Keresi a Föld és az ember összefüggését, keresi az ember szükségleteit s ezeknek a szükségleteknek kielégítését szolgáló, földrajzi tényezők nyújtotta lehetőségeket.”

CHOLNOKY JENŐ 1938:

Elnöki megnyitó. pp. 65–72., p. 67.

„A tudományoknak nehéz sorsa van akkor, amikor világtörténelmi események dübörögnek, amikor végzetes katasztrófák fenyegetik az emberi művelődés alkotásait, amikor fanatikus eszmeáramlatok zúdulnak végig az emberiség lelki életén! Ilyenkor a tudományokat az eszmék szolgálatába szokás beállítani. Ilyenkor a tudományokat nem magáért a tudományért művelik, hanem a tudományok gyakorlati alkalmazására fektetik a fősúlyt. A fizika gyilkos eszközökön, a kémia emberpusztító gázokon, a geológia háború viseléséhez szükséges ásványi anyagok előteremtésén, a botanika a többtermelésen, a történelem politikai jelszók igazolásán tőri a fejét s a földrajz is beállt a politika és a hatalmi kérdések szolgálatába. A földrajzi tárgyú könyvek legnagyobb része, sajnos, politikai célzattal készül s ennek következtében efemeris jellegű, sokszor az igazsággal meg nem egyeztethető csűrös-csavarás. Az ilyesmit a tudomány szentélyéből ki kellene küszöbölni.”

CHOLNOKY JENŐ 1939:

Elnöki megnyitó. pp. 85–92., p. 85.

„Fontos módszertani követelmény tehát, hogy az oda nem tartozó ható okok kiküszöbö-

lésével minden emberföldrajzi tényben ismerjük fel a természeti tényezők (környezet) irányító és meghatározó befolyását és csak azokat a tényeket méltassuk figyelemre, amelyekben ez a hatás kétségtelenül megállapítható.”

HÉZSER AURÉL 1939:

Az emberföldrajz módszere. pp. 159–176, p. 161.

„Jelszó lett... a specializálódás, minek következtében az általános földrajz, amint azt kitájták, nyomban részeire hullott. A geográfusok zöme rávetette magát a morfológiára. Sőt még azon belül is tovább specializálódott. Volt, aki csak a folyami terraszokkal, mások kizárólag a homok mozgástörvényeivel, ismét mások csupán az eljegesedés alakjaival foglalkoztak. Ez a specializálódás végzetes következményekkel járt. Az általános földrajz specialistái örökre búcsút mondtak a földrajztudománynak és helyette a csillagászatot, a geofizikát, a geológiát, az éghajlattant stb. művelték önmagáért, és a földrajztudomány átfogó és lényeges kérdéseit elvesztették szemük előtt.”

„A geográfusnak ugyanis nem szükségképpen, sőt csak kivételesen kell az egész földfelszínnel foglalkoznia, ellenkezőleg kívánatos az, hogy figyelme a kisebb egységek, a környezetek, a tájak, az országok felé terelődjenek.”

„Ha tehát elfogadjuk: 1. hogy a földrajz tárgya a földrajzi egység (környezet, milió, environment, Umgebung, illetve a magasabb rendű összetett egységek, táj, vidék, országrész, ország, földtség, földrész, végső fokon a földfelszín), 2. hogy az egységek egyediségek, akkor a földrajzi kutatás tudományos szempontjai világosan állanak előttünk.”

KOGUTOWICZ KÁROLY 1939:

A földrajz. pp. 375–379., p. 375., 377., 378.

[Egyetemünkön] „a természettudományok összességére tehát csak 17 tanszék jutott, a történelemre magára 13, az összes humanisztikai tanszék száma pedig 30! (A filozófiát, néprajzot és földrajzot nem számítottam egyikhez sem.)”

CHOLNOKY JENŐ 1940:

Egyetemünk II. földrajzi tanszéke. pp. 77–85., p. 78.

[A Didaktikai Szakosztályban] „a tárgyalások hangja mindenkor kartársi megbecsüléstől áthatott, nemesveretű volt, lázadó keserűség csak akkor zendült bennük, amikor azok a földrajz méltatlan leértékelését, érthetetlen leszorítottá-

gát, a Tanterv oktan mostohaságát érintették. Ez méltán fáj minden tárgyát becsülő, hazáját szerető, nemzetét féltő földrajzoktatónak.”

vitéz TEMESY GYŐZŐ 1941:

Főtitkári jelentés. pp. 116–126., p. 125.

„A szociológus éppoly kevésbé mondhat le arról, hogy a táj és ember viszonyát is az ember oldaláról nézze, mint a geográfus arról, hogy ugyanezt a viszonyt a táj oldaláról szemlélje. Vitézünk, ha tovább folytatódna, most már nem is a tanyája, hanem a település fogalma körül folyne”

MENDÖL TIBOR 1941:

Megjegyzések ERDEI F. „A tanyás települések földrajzi szemlélete” c. cikkéhez. pp. 113–115., p. 115.

„Az emberi akarat csak jelentéktelen tényező, a fő az a kényszer, amivel a földrajzi együttes irányítja a történelmet.”

CHOLNOKY JENŐ 1942:

Földrajz és történelem. pp. 92–96., p. 96.

„Nincs otthonunk, Közleményeinken kívül nem tudunk rendszeres tudományos munkát folytatni, holott a Magyar Földrajzi Társaságnak kellene a magyar föld rendszeres földrajzi feltárását irányítani és nem foglalkoztunk a középfokú földrajzi oktatás áldatlan helyzetével. A központi kérdés megoldása a legsürgősebb; fejlődésünket lehetővé tevő elhelyezkedést kell találnunk!”

vitéz TEMESY GYŐZŐ 1942:

Főtitkári jelentés. pp. 96–104., p. 104.

„A hazai emberföldrajzi... munkálkodás ugyanis... megengedi azt a megfigyelést, hogy egyes ágai elszakadnak a törzstől, oldalt pedig a törzsre egyes természettől fogva idegen növények fonódnak. Röviden ez annyit mond, hogy földrajzunk elkalandozik idegen mezőkre és másrészt meglepően idegen vendégek érkeznek hivatlanul ma még csak néhány alapásánál tartó kunyhójába. Aztán divatok is érintik a munkálkodását. Mint a ma fődivatja, a mult fitymálása és a 'faji' színek beeröltetése.”

PRINZ GYULA 1943:

Visszapillantás a magyar emberföldrajz negyven évére. pp. 276–288., p. 278.

„A tanterv, a mai órabeosztást figyelembe véve, nem érheti el célját: amit kíván és ahogyan kívánja, az a tanuló teherbíró képességét messze felülmúlja, azt a tanulók zömének nem lehet

maradandóan megtanítani. A helyzet az, hogy a földrajz épülete szilárd és komoly háromemeletes, de a lépcsőt hozzá csak az első emeletig építették meg. Két emeletre csak felnézni lehet, a szintjéig felemelkedni nem.”

vitéz TEMESY GYŐZŐ 1943:

A közép fokú földrajzoktatás válsága. pp. 292–303., p. 292.

„Társaságunk életében a második világháború vége felé szakadás állott be. Az összejövetelek megszűntek. Kedvezőtlenül elhelyezett könyvtárunkat az ostrom alatt belövés érte, azután a fosztogatás is sok kárt tett benne. A maradékot könyvtárosunk hősies erőfeszítése és fáradhatatlan buzgalma mentette meg... Könyv- és térkép-tárunk most a második pincében használhatatlan állapotban várja az értékéhez méltó elhelyezést.”

n.n. 1941–1947: Társasági ügyek. pp. 126–128., p. 126.

„A borzasztó világegés, amely oly sok áldozatot követelt hazánktól, a Magyar Földrajzi Társaságot sem kímélte meg. Elvesztettük a vezetőség és választmány igen értékes tagjait, s fájó érzéssel gyűjtjük meg az emlékezés szövétnékét, amint megjelennek előttünk MILLEKER REZSŐ, HANTOS GYULA, LÍTTKE AURÉL, HÉZSER AURÉL, STRÖMPL GÁBOR, STEINER LAJOS, GLASER LAJOS, HALÁSZ GYULA, HORVÁTH KÁROLY és ERŐDI KÁLMÁN. Mindegyik a magyar földrajztudomány hű sáfára volt, mindegyik a maga munkaterületén a lehető legtöbbet igyekezett nyújtani szeretett tudományunknak.”

HALTENBERGER MIHÁLY 1948:

In memoriam. pp. 1–11., p. 1.

Visszatekintésünket a Földrajzi Közlemények 2022/4. számában folytatjuk.

PROBÁLD FERENC

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

ALAPÍTVÁ: 1872

Tisztikar

Elnök: LÓCZY DÉNES egyetemi tanár

Tiszteletbeli elnök: PAPP-VÁRY ÁRPÁD ny. egyetemi tanár

Alelnökök: EGEDY TAMÁS tudományos főmunkatárs, egyetemi docens

NEMERKÉNYI ZSOMBOR tudományos munkatárs

Főtitkár: JENEY LÁSZLÓ szakosztályelnök, egyetemi docens

Titkár: SZIKSZAINÉ RÁCZ TÍMEA iskolai földrajztanár

Felügyelőbizottság: BOROS LAJOS, KUBA GÁBOR, MICHALKÓ GÁBOR

Választmány

AUBERT ANTAL szakosztályelnök, intézetigazgató	KUBASSEK JÁNOS Magyar Földrajzi Múzeum igazgatója
BERNEK ÁGNES szakosztályelnök, főiskolai tanár	KUNOS GÁBOR szakosztályelnök, villamosmérnök
BUJDOSÓ ZOLTÁN főiskolai tanár	LENNER TIBOR osztályelnök, tszv. egyetemi docens
CSIZMADIA NORBERT szakosztályelnök	LERNER JÁNOS szakosztályelnök
DÁVID LÓRÁNT DÉNES osztályelnök, egyetemi tanár	M. CSÁSZÁR ZSUZSANNA osztályelnök, egyetemi docens
FRISANG ANDREA egyetemi docens	MÁJAI CSABA osztályelnök
FRISNYÁK SÁNDOR osztályelnök, ny. egyetemi tanár	MAKÁDI MARIANN szakosztályelnök, főiskolai docens
GERHARDTNÉ RUDLI ILONA ny. középiskolai tanár	MUCSI LÁSZLÓ osztályelnök, egyetemi docens
GÖNCZI SÁNDOR osztályelnök, főiskolai docens	NAGY BALÁZS egyetemi docens, a Földgömb főszerkesztője
GRUBER LÁSZLÓ középiskolai tanár	NAGY GYULA egyetemi adjunktus
GYENIZSE PÉTER egyetemi docens	PÁL VIKTOR egyetemi docens
GYÓRI RÓBERT egyetemi docens	PAP NORBERT osztályelnök, tszv. egyetemi tanár
GYURICZA LÁSZLÓ osztályelnök, egyetemi docens	RADICS ZSOLT egyetemi adjunktus
HEVESI ATTILA osztályelnök, ny. egyetemi tanár	SIMON GYÖRGY középiskolai tanár
HUSZTI ZSOLT osztályelnök, intézetigazgató	SUBA JÁNOS szakosztályelnök, térképész
KARANCSI ZOLTÁN tszv. egyetemi docens	SZŐLLŐSY LÁSZLÓ középiskolai tanár
KARÁTSON DÁVID szakosztályelnök, tszv. egyetemi tanár	SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN osztályelnök, tudományos tanácsadó, egyetemi tanár
KISS EDIT ÉVA tudományos tanácsadó, egyetemi tanár	TEPERICS KÁROLY osztályelnök, egyetemi adjunktus
KLINGHAMMER ISTVÁN szakosztályelnök, akadémikus	TIMÁR JUDIT osztályelnök, tudományos főmunkatárs
KOPEK ANNAMÁRIA osztályelnök, osztályvezető	TÓTH ANTAL osztályelnök, főiskolai docens
KOVÁCS ZOLTÁN akadémikus, egyetemi tanár, IGU Magyar Nemzeti Bizottságának elnöke	TÖMPE LÁSZLÓ szakosztályelnök, középiskolai tanár
	VÍZI ISTVÁN osztályelnök

A Közgyűlés által megválasztott tiszteleti tagok a Magyar Földrajzi Társaság
Választmányának örökös tagjai.

TARTALOM / CONTENTS

Értekezések / Studies

PAPP BENDEGÚZ: „Mindent eláraszt, ami az útjába kerül” – a 2004-es indiai-óceáni földrengés és szökőár katasztrófadiplomáciai elemzése / „Floods everything in its path” – disaster diplomacy analysis of the 2004 Indian ocean earthquake and tsunami	173
CSORBA PÉTER: A tájkép érzékelésének környezetpszichológiai elméletei és egy tiszazugi felmérés tapasztalatai / Environmental psychological theories of the landscape perception and results of a survey in the Tiszazug microregion	188
BAJMÓCY PÉTER–BELUSZKY PÁL: A létező falusi világ a fogalmak és folyamatok prokrusztész-ágyában / The villages of Hungary in terms of concepts and processes	202
NAGY GÁBOR–KOVALCSIK TAMÁS–NAGY GYULA–ORSZÁGH CSILLA: Hosszútávú lakáspiaci folyamatok Szeged lakótelepein – tartósan eltérő megítélések és ezek lehetséges okai / Long-term housing market developments in Szeged – persistent perceptions and possible causes	225

Krónika / Chronicle

Visszatekintés – A Magyar Földrajzi Társaság a két világháború között szemelvények tükrében – PROBÁLD FERENC	259

TÁMOGATÓINK

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

Kiadja a MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
A Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia,
az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Petőfi Kulturális Örökség támogatásával

A kiadásért felel: Jeney László
Tördelés és nyomdai előkészítés: Bonex Press Kft.
Borítóterv: Liszi János

Nyomdai kivitelezés: Heiling Media Kiadó Kft.

Telefon: (06-1) 231-4040

Készült 300 példányban

HU ISSN 0015-5411